

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**BÜYÜK SELÇUKLU, IRAK SELÇUKLU VE
KIRMAN SELÇUKLU SULTANLARININ ÖLÜMLERİ
VE GÖMÜLÜ OLDUKLARI YERLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Murat TÜTEN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

DANIŞMAN: Prof.Dr. Tuncer BAYKARA

71685

İZMİR 1998

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
KAYNAKLARA DAİR.....	VIII
GİRİŞ	1
I. BÜYÜK SELÇUKLULAR	3
A. TUĞRUL BEY (1040-1063)	3
1. Tuğrul Beyin Siyasi Hayatı.....	3
2. Tuğrul Beyin Vefatı Sırasında Gelişen Hadiseler	4
3. Tuğrul Beyin Ölümü.....	4
4. Tuğrul Beyin Defnedilmesi.....	5
5. Tuğrul Beyin Kişiliği	7
B. ALPARSLAN (1063-1072)	8
1. Alparslan'ın Siyasi Hayatı	8
2. Alparslan'ın Vefatı	10
3. AlpArslan'ın Defnedilmesi	14
4. Alparslan'ın Kişiliği	16
C. MELİKŞAH (1072-1092).....	19
1. Melikşah'ın Siyasi Faaliyetleri	19
2. Melikşah'ın Ölümü	21
3. Melikşah'ın Defnedilmesi.....	26
4. Melikşah'ın Kişiliği.....	29
D. MAHMUT (1092-1094).....	32
1. Mahmut'un Hayatı.....	32
2. Mahmut'un Ölümü	34
3. Mahmut'un Defnedilmesi.....	35

E. BERKYARUK (1094-1104).....	35
1. Berkyaruk'un Siyasi Hayatı.....	35
2. Berkyaruk'un Vefatı.....	38
3. Berkyaruk'un Defnedilmesi.....	40
4. Berkyaruk'un Kişiliği.....	40
F. MUHAMMED TAPAR (1104-1118).....	42
1. Muhammed Tapar'ın Siyasi Hayatı.....	42
2. Muhammed Tapar'ın Ölümü.....	45
3. Muhammed Tapar'ın Defnedilmesi.....	48
4. Muhammed Tapar'ın Kişiliği.....	50
G. SENCER (1118-1157).....	55
1. Sencer'in Siyasi Hayatı.....	55
2. Sencer'in Ölümü.....	56
3. Sencer'in Defnedilmesi.....	58
4. Sencer'in Kişiliği.....	59
II. IRAK SELÇUKLULARI.....	63
A. MAHMUT (1118-1131).....	63
1. Mahmut'un Siyasi Hayatı.....	63
2. Sultan Mahmut'un Ölümü.....	65
3. Mahmut'un Defnedilmesi.....	68
4. Sultan Mahmut'un Kişiliği.....	69
B. DAVUT (1131).....	70
1. Davut'un Siyasi Hayatı.....	70
2. Davut'un Ölümü ve Defnedilmesi.....	71
C. I. TUĞRUL (1132-1134).....	72
1. I. Tuğrul'un Siyasi Hayatı.....	72
2. I. Tuğrul'un Ölümü.....	75
3. I. Tuğrul'un Defnedilmesi.....	75

4. I. Tuğrul ve Kişiliği	76
D. MESUT (1134-1152)	77
1. Sultan Mesut'un siyasi Hayatı	77
2. Sultan Mesut'un Ölümü	79
3. Sultan Mesut'un Defnedilmesi	81
4. Sultan Mesut'un Kişiliği	82
E. MELİKŞAH (1152-1153)	83
1. Melikşah'ın Siyasi Hayatı	83
2. Melikşah'ın Ölümü	85
3. Melikşah'ın Defnedilmesi	86
F. MUHAMMED (1153-1159)	87
1. Muhammedşah'ın Siyasi Hayatı	87
2. Muhammedşah'ın Ölümü	88
3. Muhammedşah'ın Defnedilmesi	89
G. SÜLEYMANŞAH (1159-1161)	90
1. Süleymanşah'ın Siyasi Hayatı	90
2. Süleymanşah'ın Ölümü	91
3. Süleymanşah'ın Defnedilmesi	93
4. Süleymanşah'ın Kişiliği	94
H. ARSLANŞAH (1167-1177)	95
1. Arslanşah'ın Siyasi Hayatı	95
2. Arslanşah'ın Ölümü	97
3. Arslanşah'ın Defnedilmesi	100
4. Arslanşah'ın Kişiliği	101
I. II. TUĞRUL	102
1. II. Tuğrul'un Siyasi Hayatı	102
2. II. Tuğrul'un Ölümü	103
3. Tuğrul'un Defnedilmesi	106

III. KIRMAN SELÇUKLULARI	108
A. KAVURD (1041-1073)	108
1. Kavurd'un Siyasi Hayatı	108
2. Kavurd'un Ölümü.....	109
3. Kavurd'un Defnedilmesi	117
4. Kavurd'un Kişiliği	118
B. KIRMANŞAH B. KAVURD	120
1. Kirmanşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi.....	120
C. HÜSEYİN B. KAVURD	121
1. Hüseyin B. Kavurd'un Ölümü ve Defnedilmesi	121
D. SULTANŞAH.....	123
1. Sultanşah'ın Siyasi Hayatı	123
2. Sultanşah'ın Ölümü	124
3. Sultanşah'ın Defnedilmesi.....	125
E. TURANŞAH.....	125
1. Turanşah'ın Siyasi Hayatı	125
2. Turanşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi	127
F. İRANŞAH	128
1. İranşah'ın Siyasi Hayatı	128
2. İranşah'ın Öldürülmesi ve Defnedilmesi.....	130
G. ARSLANŞAH B. KIRMANŞAH	133
1. Arslanşah B. Kirmanşah'ın Siyasi Hayatı	133
2. Arslanşah'ın Ölümü	135
3. Arslanşah'ın Defnedilmesi.....	136
H. MUHAMMED B. ARSLANŞAH.....	137
1. Muhammed B. Arslanşah'ın Siyasi Hayatı.....	137
2. Muhammed B. Arslanşah'ın Ölümü	139
3. Muhammedşah'ın Defnedilmesi	140

	<u>Sayfa No</u>
4. Muhammedşah'ın Kişiliği.....	140
I. TUĞRULŞAH B. MUHAMMED	141
1. Tuğrulşah'ın Siyasi Hayatı	141
2. Tuğrulşah'ın Ölümü.....	143
3. Tuğrulşah'ın Defnedilmesi	144
4. Tuğrulşah'ın Kişiliği	145
J. BEHRAMŞAH B. TUĞRULŞAH	146
1. Behramşah'ın Siyasi Hayatı.....	146
2. Behramşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi	149
3. Behramşah'ın Kişiliği.....	149
K. II. ARSLANŞAH B. TUĞRULŞAH	150
1. II. Arslanşah'ın Siyasi Hayatı	150
2. II. Arslanşah'ın Ölümü	153
3. II. Arslanşah'ın Defnedilmesi	155
4. II. Arslanşah'ın Kişiliği	155
L. II. TURANŞAH B. TUĞRULŞAH	156
1. II. Turanşah'ın Siyasi Hayatı	156
2. II. Turanşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi	158
3. II. Turanşah'ın Kişiliği.....	159
M. II. MUHAMMEDŞAH B. BEHRAMŞAH.....	159
1. II. Muhammedşah'ın Siyasi Hayatı	159
2. II. Muhammedşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi.....	161
SONUÇ.....	163
BİBLİYOGRAFYA	164
ÖZGEÇMİŞ	169
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU	
ÖZET	
SUMMARY	

KISALTMALAR

İA	: İslam Ansiklopedisi
İA (T.D.V.)	: İslam Ansiklopedisi (Türk Diyanet Vakfı)
EI	: Encyclopaedia of Islam
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
El-Kamil	: El-Kamil fit-tarih

ÖNSÖZ

Ortaçağ'da geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türkler, etkileri ve izleri günümüze kadar ulaşmış olan devletler kurmuşlardır. Bizim için bunların en önemlisi, Anadolu'yu bize vatan olarak bırakan Selçukluların kurduğu devletlerdir. Bu noktadan hareketle tez konusu olarak Büyük Selçuklu, Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının ölümleri ve gömülü oldukları yerlerini seçerken, Sultanların ölüm sebepleri ve defn edildikleri yerlerin tercih edilmesi gerektiren sebepleri araştırarak tarihimize bir nebze de olsa ışık tutmayı amaç edindik.

Gerek konunun tespitinde ve gerekse konumuzun ilerleyen safhalarında bilhassa kaynak temini ve tavsiyeleri ile tezimizin şekillenmesinde önemli katkısı olan Prof.Dr. İsmail Aka ve Yard.Doç.Dr. Mehmet Ersan'a teşekkür ederim.

Ayrıca tez danışmanın Prof.Dr. Tuncer Baykara, farsça kaynakların çevirisinde yardımlarını esirgemeyen Dr. Fares Hariri'ye, çalışmalarına yardımcı olan arkadaşlarım Araz Agamalyev ve Serhat Oktay'a teşekkür ederim.

MURAT TÜTEN

KAYNAKLARA DAİR

Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları ile ilgili arapçadan Türkçeye çevrilen kitaplar incelendi. Sıbt İbnül-Cevzi'nin, Miratüz-zaman fit-tarihül-Ayan'ı neşreden Ali Sevim'den faydalanıldı. Kirman Selçukluları ile ilgili Farsça kaynakları Türkçeye çevirmeye çalışıldı. İngilizce olarak Encyclopaedia of Islam ve The Reign of Zangi kullanıldı. İsmail Aka'nın tez ile aynı adı taşıyan ve Büyük Selçuklular ve Irak Selçuklularını kapsayan iki makalesi temel olarak alındı. Ayrıca Osman Turan, Mehmet Altay Köymen ve İbrahim Kafesoğlu'nun eserlerinden de büyük ölçüde faydalanıldı. Ayrıca yabancı kaynaklardan Urfalı Mateos ve Süryani Mihail'in Türkçe'ye çevrilmiş eserleri de kullanıldı.

GİRİŞ

Tarih şuuru din duygusu kadar eski olup insanların manevi vasıfları ve medeniyet seviyeleri nisbetinde derinleşir. Cemiyetlerin iptidai devirlerinde ataların tazim ve takdis edilmesi veya bu münasebetle ecdad kitlelerinin doğması tarih ve vatan şuurunun başlangıcını, insani ve milli hislerinde bir belirtisini teşkil eder. Nitekim Göktürkler, yılda bir defa atalarının yaşadığı ve gömüldüğü Ergenekon'a gelip Tanrıya dua eder ve ecdad ruhları için kurban keserlerdi. Daha mühimmi Kuran-ı Kerim'de "Ölülerinizi hayırla yad ediniz" emrini buyururken bizi atalara dolayısı ile tarih şuuruna bağlamakla aynı beşeri duyguyu teyid eder. Tarih boyunca tek bir Tanrıya inanmış; bin yıl boyunca da İslamın Allah, hak ve adalet uğrunda cihad yapmış bir milletin, yaşayan hasletleri sayesinde, tekrar ilahi himaye ve yardıma mazhar olacaktır. Nitekim, bunun kanıtı olarak, Türk hakanı "Tanrı Türk Milletleri yok olmasın ve yükselsin diye" müşkül zamanlarında nasıl hayırlı evladları vasıtasıyla yardımını esirgememiş; büyük Alparslan'ın Buharalı İmamı kendisine nasıl "Ey Sultan! Sen Allah'ın başka dinlere zafer vadeylediği İslamiyet uğrunda cihad yapıyorsun. Bu sebeple ben Tanrının zaferi senin adına yazdığına inanıyorum" ifadesiyle ilahi müjdeyi bildirmişti. Yine Orhon Kitabeleri nasıl Çin esaretine düşmeyi milletin değil idareci ve aydın sınıfın milli mefkure ve ruhtan uzaklaşması neticesi olduğunu, milli ıstırap ve şeref duyguları ile harekete geçen Türk hakan, halkı ve başbuğları sayesinde kurtulduklarını heyecanlı hitabelerle bildirmiştir. Her milletin tarihinde zulumlar yabancı ırk ve din mensuplarına karşı yapılmış birçok vahşetler yerine Türk Tarihi sadece adalet, şefkat, yabancı kavim ve dinlerce hürriyet ve nihayet nizam şuuru örnekleri ile doludur. Orta Asya'da kurulmuş Şamani Türk Devletleri yalnız yabancı din mensuplarına sığınak ve himaye bahşetmemiş; bizzat Türkler de bu dinlere girerek türlü cemaatler halinde ve ahenk içerisinde bir arada yaşamışlar ve bu suretle tarihte din hürriyetine aid ilk ve en güzel örnekleri vermişlerdir. Selçuklu İmparatorluğu bunun delilidir. Selçuklu devletine adını veren Selçuk bey, Oğuzların Kınık boyuna mensuptu. O, Oğuz Yabgusunun Subaşısı yani ordu beyi idi. Yabgu ile arasının açılması veya

Yabgu devletinin yıkılması sonucu, X. yüzyılın sonlarında Cend'e gelerek buraya hakim oldu. 1007 yılında Selçuk Bey, 100 yaşını aşmış olarak Cend'de öldü ve burada gömüldü. Bir süre sonra Selçuklular Cend'den ayrılarak, Buhara yöresine yerleştiler. Selçukluların başı Arslan Yabgu, Gazneli Sultanı Mahmut tarafından Kalincar kalesinde hapsedildi ve burada öldü (1032). Artık Selçukluları idare eden Tuğrul ve Çağrı beyler idi. Gazneli Mesut, Selçuklulara yenildi (1037). Taraflar arasındaki görüşmeler sonucu Gazneliler, Musa Yabgu'ya Ferave, Çağrı Bey'e Dihistan ve Tuğrul Bey'e de Nesa'yı veriyordu. Bu durum Selçukluların şöhretinin artmasına ve kendilerine yeni yeni Oğuz topluluklarının katılmasına yol açtı.¹

Büyük Selçuklu, Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının hayatlarından ve tahtta geçişlerinden bahsettim. Ardından onların ölümleri ve gömülü olduğu yerleri hakkında bilgi verdim. Son olarak sultanların kişilikleri ile ilgili özellikleri anlattım. Selçuklu sultanlarının çoğu hastalanarak vefat etmiştir. Birkaçı da zehirlenerek, savaşta veya başkası tarafından öldürülerek vefat etmiştir. Coğunlukla Büyük Selçuklu Sultanları İsfahan'da Irak Selçukluları Hemedan'da ve Kirman Selçukluları da Berdesir'de gömülmüştür. Ayrıca, Rey, Merv ve Ciruft'ta gömülen sultanlarda vardı.

¹ Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, I, İstanbul, 1969, s. 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49. İsmail Aka, "Büyük Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü Oldukları Yerler" Türk Kültürü Dergisi, sayı: 310 Ankara 1989, s.101.

I. BÜYÜK SELÇUKLULAR

A. TUĞRUL BEY (1040-1063)

1. Tuğrul Beyin Siyasi Hayatı

Tuğrul Bey Selçuklu İmparatorluğunun ilk hükümdarıdır. Adını, öldürdüğü 1000 tane yabancı kazdan sadece bir tanesini yiyen bir av kuşu olan Toğrul'dan almaktadır.²

24 Mayıs 1040'da Gazne ordusu Dandanakan Kalesine doğru ilerlerken Selçuklu kuvvetleri hücumu geçti. Sultan Mesud kahramanca savaştı ise de, yanında sonucu değiştirecek sayıda asker yoktu. Neticede yanında kalanların ısrarıyla Sultan Mesud da savaş alanını terk etti. Selçuklular bir taraftan Gazneli ordusunun ağırlıklarını yağmalarken, diğer taraftan da kaçanları takip ediyorlardı. Bu savaşı kazanmakla Selçuklular kesin bir şekilde devletlerini kurmuş oldular. İki Türk devleti arasındaki bu savaşta talih Selçuklular'a gülmüştü.³

Yinal Rey, Hemedan ve Cibal taraflarını alıp Rey'e döndüğü zaman Tuğrul beyde oraya geliyordu. Rey'e girince harap şehri imara başladı. Eski hükümdar sarayını (Darul-emare) yıkarak kendisine yeni bir saray inşa etti. Bu suretle cami ve ilk medreseyi yaptığı ve imar eylediği ilk payitaht Nişapur'u terkederek Rey'i devletin merkezi haline getirdi, ki Tuğrul Bey'in 434 (1042)'te Rey'de bastıracağı paralar bize kadar gelmiştir.⁴

1059 yılında İbrahim Yinal, Hamedan'a vardığı zaman kardeşi Ertaş'ın oğulları Ahmet ve Mehmet ile birlikte, gelen 30.000 Türkmen ile çok kuvvetlenmişti. Yanında az bir kuvvet bulunan Tuğrul bey kardeşine yenilince,

² Mehmet Altay Köymen "Tuğrul Bey mad.", İslam Ansiklopedisi, 12/II cilt, İstanbul, 1975, s.25. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, sayı: 310 Ankara 1989, s.101.

³ Erdoğan Merçil, Gazneliler Devleti Tarihi, Ankara, 1989, s. 74-75-76.

⁴ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul, 1969, a.g.e., s. 71.

Hemedan kalesine sığındı. İki taraf arasında Rey civarında, vuku bulan büyük savaşta nihayet Yinal'ın ordusu mağlup oldu.⁵

455 (1063) yılında Tuğrul Bey'in karısı vefat etti. O çok zeki ve kurnaz bir kadındı. Devlet işlerine de karışıyordu. Sultan onu çok seviyordu. Ölürken; şerefının artması için Tuğrul Bey'e halifenin kızıyla evlenmesini vasiyet etti. Halifeler o güne kadar dışarıya kız vermemişlerdi. Başlangıçta Tuğrul Bey'e de vermeyi düşünmüyordu.⁶

2. Tuğrul Beyin Vefatı Sırasında Gelişen Hadiseler

Tuğrul Bey düğün ile meşgul olurken; Kutalmış'ın kardeşi Resultekin ise isyan etti. O Girdkuh kalesine sığınmıştı. Sultan Bağdat Askeri Valisi Humartekin'i bu işle görevlendirdi. Humartekin kaleye gidip çarpışmaya girişmiş ise de başarılı olamamıştır. Bu olay Tuğrul Bey'in vefatından sonra Alparslan zamanında da devam etmiştir. Bu arada Sultan Tuğrul Bey Rey'e doğru yola çıktı. İbnül Esir bu tarihi rebiyülevvel ayı olarak belirtmiştir.⁷ Sadreddin Ebul Hasan ise Rebüyülahır ayının 5. günü olarak vermiştir.⁸ Halifenin karısı ve Çağrı Bey'in kızı Arslan Hatun'da yanındaydı. Arslan Hatun halifenin kendisine kötü davranmasından dolayı şikayetçiydi, bu yüzden onu yanına almıştı.⁹

3. Tuğrul Beyin Ölümü

Bu sırada Sultan hastalandı. Tuğrul Bey 70 yaşına kadar çeşitli hastalıklar geçirmesine rağmen; hiç ilaç kullanmamıştı.¹⁰ Burnu kanamaya başladı ve dinmek

⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular Mad.", İ.A., X, s. 367, Osman Turan, a.g.e., 1969, s. 97, Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, 1995, s. 44

⁶ Abul-Farac, Abul-Farac Tarihi, Çev. Ömer Rıza Doğrul, I, Ankara, 1945, (Türkçe ter. s.315).

⁷ İbnül Esir, El-Kamil, X, Çev. Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça ve başkaları, (Türkçe Ter. s.41).

⁸ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn ali El-Hüseyni, Ahbar üd-devlet is-Selçukiyye, Çev.Necati Lugal, Ankara 1943, s. 16.

⁹ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 41.

¹⁰ Mehmet Altay Köymen, Tuğrul Bey maddesi, 12/II cilt, s. 40.

bilmiyordu.¹¹ Rey yakınındaki Kasran köyünde yerleşti. Burada hava çok güzeldi. Bu sebeple burasını tercih etti.¹² Reşidüddin ise Tuğrul beyin Rey kapısının dışındaki köşklere Tecrişt'te bulunduğunu yazmıştır.¹³ Belkide bu köşk Kasran köyündedir. Sultan güçten düştüğü için vefat etti. Muhammed b. İbrahim ise Tuğrul beyin ağır bir ishale yakalandığı ve kabız olmadığını belirtmiştir. Bu yüzden kuvvetten düştüğünü ve o hastalıktan öldüğünü yazmıştır.¹⁴ Öldüğünde veziri el-Kündüri, (Amidülmülk) yetmiş fersah (420 km) uzakta bulunuyordu. Ölüm haberini duyunca hemen yola çıktı ve iki gün zarfında yetişti. Sultan henüz defnedilmemişti. Vezir Fahrüddeve b. Cüheyr Sultanın ölümü dolayısıyla yapılan taziyeleri kabul etmek üzere Bağdat'ta bir merasim tertip etti. Vezir Amidülmülk saray erkanına yas tutmamaları ve dövünmemeleri için özellikle uyardı. Devlet işleri eskisi gibi düzenli olarak yürütülüyordu. Hakimiyet alameti nebetin çalınmasına devam ediliyordu. Vezir, Süleyman b. Davud'u Tuğrul Bey'in vasiyeti ile tahta çıkardı.¹⁵

4. Tuğrul Beyin Defnedilmesi

Sadreddin Ebul Hasan, Ahbar üd-devlet is-selçukiye'de Tuğrul beyin cenazesinin Merv'de kardeşi Çağrı Bey'in (Davud b. Mikail b. Selçuk) kabrinin yanında gömüldüğünü yazmaktadır.¹⁶ Sultan öldüğü zaman sarayda geçici olarak defnedildi. Çağrı beyin hanımı ve Süleyman'ın annesi Ferruh Hatun Rey'de Günbed-i Tuğrul adında bir türbe yaptırmıştır. Alparslan ile Süleymanşah arasındaki taht mücadelesi sona erdikten sonra; Alparslan tarafından kemikleri

¹¹ Reşidüddin, *Cami üt-tevarih*, Çev. Ahmet Ateş, Ankara 1960, (Türkçe Ter. s. 26-27). Ravendi, *Rahat üs-südur*, I, Ahmet Ateş, Ankara, 1960, (Türkçe Ter. s. 110). Mehmet Altay Köymen "Tuğrul bey mad." İA. 12/II. cilt, s. 40. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 102-103.

¹² Ravendi, a.g.e., I, s. 110.

¹³ Reşidüddin, a.g.e., s. 26-27.

¹⁴ Muhammed b. İbrahim, *Selçukname*, (nşr. Bastaniyi Parizi), Tahran hş. 1343. s. 21.

¹⁵ İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s. 41. İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, *Zubdet an-nusra ve nuhbat al-usra*, (Th. Houtma'dan Türkçeye Çev. Kıvameddin Burslan), İstanbul, 1943, (Türkçe Ter. s. 24-25). İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s.102-103.

¹⁶ Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 15.

bulunduğu yerden alınıp, Rey'de gömüldü. İran'da küçük bir kasaba olan Rey hala Türk özelliklerini korumaktadır. Tuğrul Beyin türbesinin burada olduğunu kanıtlayacak birtakım delillerde mevcut bulunmaktadır.¹⁷ Sultan Tuğrul Bey 8 Ramazan 455 (4 Eylül 1063)'de öldü.¹⁸ Mehmet Altay Köymen hicri tarihi aynı; fakat miladi takvimde 5 Eylülü vermiştir.¹⁹ Abul Farac ise 7 Eylül 1063 yılını belirtmiştir.²⁰ Reşidüddin, Ravendi ve Muhammed b. İbrahim sadece ay ve yıl olarak (Ramazan 455) tarihini yazmışlardır. Sultanın 8 Ramazan 455 (4 Eylül 1063) yılında öldüğü tahmin edilmektedir.²¹ İbnül Esir, "Tuğrul Beyin Bağdat'ta hükümdarlık süresinin yedi yıl onbir ay oniki gündür demiştir.²² Abul Farac ise Sultanın otuz yıl hükümdarlık yaptığını, sekiz yıl da Bağdat'a hakim olduğunu söylemiştir.²³ Sadreddin Ebu Hasan'da onun saltanat müddetini yirmidört yıl ve birkaç ay olarak dile getirmiştir.²⁴ Selçuklu Devletinin kuruluşunu Dandanakan savaşından itibaren alırsak Tuğrul Bey yirmiüç yıl saltanatta kalmıştır.²⁵ Ancak Selçuklu Devletinin 1038 yılında Gazneliler'i yendiği tarihi; Selçuklu devletinin kuruluşu olarak kabul edersek; Tuğrul Bey yirmibeş yıl iktidarda kalmıştır.²⁶ Tuğrul Bey öldüğünde yetmiş yaşında idi.²⁷ Gelin, olduğu gibi, mihri ile beraber hemen Bağdat'a gönderildi.²⁸ Sultanın ölümünden sonra Halife, Musul hakimi Şerefüddeve Müslim b. Dübeyse , Nuruddevle Dübeyse b. Mezyed'e

¹⁷ İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 41. Osman Turan, a.g.e., 1980, s. 142. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.47. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 103.

¹⁸ İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 41. Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 15. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 103. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.47. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular mad." İA. X, s. 366-367.

¹⁹ Mehmet Altay Köymen "Tuğrul Bey mad." 12/II, s. 40.

²⁰ Abul Farac, a.g.e., I, s. 316.

²¹ Ravendi, a.g.e., I, s. 110. Reşidüddin, a.g.e., s. 26-27. Muhammed b. İbrahim, *Selçukname*, (nşr. Bastaniyi Parizi), Tahran hş. 1343, (Türkçe Ter. s. 21).

²² İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 41.

²³ Abul Farac, a.g.e., I, s. 316.

²⁴ Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali el-Hüseyni, a.g.e., s. 16.

²⁵ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 47.

²⁶ Osman Turan, a.g.e., 1969, s.102, İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Ankara, 1972, s.42.

²⁷ İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 41. Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 15. İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 25..İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 41. Mehmet Altay Köymen "Tuğrul Bey mad." İA. 12/II, s. 40. Osman Turan, a.g.e., 1969, s. 101.

²⁸ Ravendi, a.g.e., I, s. 110.

Hezaresb'e Benu Verram'a, Bedr b. el-Mühelhile mektup yazarak Bağdat'a davet etti. Burada toplantı yapılmasını istedi. Bedevi Araplar ise ülkenin her tarafına yayılıp yağmalamaya başladılar. Bu durum Bağdat halkını harekete geçirdi. Hemen silahlanmaya başladılar.²⁹

5. Tuğrul Beyin Kişiliği

Tuğrul Bey kerim ve halim, akıllı, yumuşak huylu, insanların en sabırlısı ve en çok sır saklayanı idi. Taat ve ibadete mülazim ve cemaate müdavim idi. Her pazartesi ve perşembe günleri oruç tutardı ve beyaz elbise giyerdi, siretinin güzelliğinden dolayı bunun günleri gül bahçelerine benziyordu. Zalim ve taş yürekliydi, askerleri halkın mallarını gasbederlerdi ve elleri gece gündüz halkın malındaydı. Nefsini çok güzel ahlakla ahlaklandırmıştı. Tedbirli doğru sözlü idi. Çok sadaka verirdi ve bina etmeğe çok gayret gösterirdi. Bu konuda şunları söylerdi: "Ben bir ev yapmaktan ve onun yanında bir mescit bina etmemekten dolayı Allah'ı Taala'dan utanırım." Haramdan kaçardı. Kan dökmeyi sevmezdi. İnsan öldürmeyi reva görmezdi.³⁰

Akdal-Kudat el-Maverdi, Tuğrul beyle ilgili bir hatırasını şöyle anlatmaktadır: "Birgün halife Kaim bi emrillah beni sultanın yanına bir elçi olarak gönderdi. Oradan Bağdat'a Halifeye bir yazı yazdım. Bu yazıda Tuğrul Bey'in kusurlarını anlattım. Ülkesinin harabe haline geldiğini yazdım. Sultanın iyiliklerini görmezlikten geldim. Mektubu uşağıma vermiştim. O yolda giderken düşürmüş. Bulanlar mektubu sultana götürmüş. Sultan bunu okuduktan sonra; hiçbirşey bilmiyormuş gibi yaptı. Bana tek kelime bile anlatmadı. Bana olan hürmet ve ikramda hiçbir değişiklik olmadı.³¹ Onun çok sabırlı ve soylu olduğunu gösteren başka bir örnekte şöyledir. Yakın adamlarından birisi, melik Ebu Kalicar'a bir yazı yazdı. Burada devlet sırlarını açıklamaktaydı. Bu mulettafat sultanın eline

²⁹ Sibt İbnül Cevzi, *Mıratüz-zaman fi tarihil Ayan*, nşr. Ali Sevim, Ankara, 1968, s. 13. İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 41-42.

³⁰ Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 16. İmadeddin al-katip al-İsfahaninin *Al Bondari*, a.g.e., s. 25. İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 42-43.

³¹ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin *Al-Bondari*, a.g.e., s. 25. İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 43.

geçmiştir. Fakat bunu gizli tuttu. Ona haber vermediği gibi ona karşı tutumunu da değiştirmede. Ancak aradan zaman geçtikten sonra bu konuyu bir başkasına anlattı.³²

Kendisi çok cömert biriydi. Pintiliği hiç görülmemiştir. Onun cömertliğini gösteren bir olayı İbnül Esir şöyle bildirmiştir: Kardeşi İbrahim Yinal Anadolu gazalarına çıktığı zaman bir esir yakalamıştı. Bizans İmparatoru bu esirin serbest bırakılması için dört yüz bin dinar teklif etti. Ama İbrahim Yinal bunu kabul etmedi. Esiri sultana gönderdi. Bunun üzerine İmparator, Nasrud-devle b. Mervan'a bir mektup yazdı. Esirin serbest bırakılması için Sultanla görüşmesini istedi. Tuğrul Bey bunu haber alınca; esir Rum'u fidye almadan İbn Mervan'ın yanına gönderdi, yanına da Alevi bir refakatçi verdi, bunun üzerine Bizans İmparatoru, Sultan Tuğrul Bey'e eski devirlerde benzeri görülmemiş hediyeler gönderdi. Bu hediyeler arasında 1000 ipek elbise, 500 tane muhtelif elbise, 500 at vs. : 200 bin dinar para, 100 kalıp gümüş, 300 şehri ve 300 Mısır merkebi 1000 tane beyaz kılı, siyah gözlü ve boynuzlu keçi gönderdi. Bu arada Nasruddevle b. Mervan'a da 10 ölçek (emna) misk gönderdi. Bizans imparatoru, Meseleme b. Abdülmelik tarafından İstanbul'da yaptırılan cami ile minaresini tamir ettirdi. Üzerine kandiller astırdı, mihrabına da ok ve yay yaptırdı ve anlaşmayı her tarafa duyurdu.³³

B. ALP ARSLAN (1063-1072)

1. Alparslan'ın Siyasi Hayatı

Alparslan, Davud b. Mikail b. Selçuk'un oğludur. Doğum tarihi hakkında değişik görüşler vardır. Bunlardan XII. ve XIII. yüzyıl tarihçileri 424 yılını doğum tarihi olarak göstermektedirler. Daha sonraki tarihçiler ise 420 veya 421'de doğduğunu açıklamaktadırlar. Yalnız 435 yılında Gazneliler ile yapılan

³² İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 25. İbnül Esir, El-kamil, X, s. 42.

³³ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 43.

mücadelelerde Alparslan'ın komutan olduğu düşünülürse; 420-421 yılları daha gerçekçi görünmektedir. Ayrıca doğum yılı 424 kabul edildiğinde Alparslan'ın henüz bülüğa ermemiş on onbir yaşlarında bir çocuk iken ordu komutanlığına getirilmiş olması gerekir ki bu pek mantıklı değildir. Kesin olan şudur ki: Çağrı beyin son yıllarında Alparslan askeri faaliyetlerin başında bulunuyordu. Amcası Tuğrul bey 1063 yılında ölünce, tahtı ele geçirmek istedi. Çağrı beyin son karısı Tuğrul Bey ile evlenmişti. Bu hanımın yanındaki Süleyman'da Sultanın üvey evladı oldu. Tuğrul bey ölünce onu kendine veliaht yaptı. Alparslan ise Kavurt, Musa Yabgu ve Kutalmış ile uğraşmak zorunda kaldı. Önce amcası Musa Yabgu üzerine yürüdü. Onu mağlup etti. Amcası taht iddiasından geçince, onu yerinde bıraktı. Melik Süleyman, kendisinin bu işler için çok küçük olduğunu görünce Şiraz'a gitti. Bu arada taht mücadelesinde Alparslan'ın en büyük rakibi Kutalmış idi. O büyük bir orduyla Rey'e geldi. 1063 yılının sonlarında Damgan civarında yapılan savaşı Kutalmış kaybetmiştir. Ordusunu toplamaya çalışırken, atından düşüp öldü. Kardeşi Resul-Tigin'de esir alındı. Kavurt ise Rey'e doğru ilerlerken Alparslan'ın geliş haberini alınca geri döndü. Hutbeyi Alparslan adına okuttu. Dini başkent Bağdat'ta Kaimbiemrillah'da hutbeyi onun adına okuttu. (7 cemazeyilevvel 456/27 Nisan 1064)³⁴

Sultan Anadolu' da iken Kirman' da Kavurd' un ayaklandığı haberini aldı. Hemen yönünü doğuya çevirdi. Kirman' a gelince Kavurd' un kendini karşılaması ve tabiiyetini bildirmesi karşısında şaşırıldı. Onu affedip Merv' e döndü. Burada birçok hükümdar ve emirlerin hazır bulunduğu büyük bir düğün ile bazı evlatlarını evlendirdi. Melikşah bu düğünde Karahanlı İlig Han' ın oğlu İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken ile evleniyordu.³⁵

³⁴ Mükrimin Halil Yinanç "Alparslan mad." İA. I, s. 384. İbrahim Kafesoğlu "Alparslan mad." İA. (Türk Diyanet Vakfı) II, 1989. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." X, s. 367-368.

³⁵ Mükrimin Halil Yinanç, "Alparslan mad." İ.A. I, s.384. Osman Turan, a.g.e., 1969,s.144.

1071 yılında Malazgirt Meydan Muharebesi Bizans İmparatoru ile Selçuklu İmparatorluğu arasında oldu. Bizanslıların askeri çok, buna karşılık Sultanın askeri pek azdı. Ancak Alparslan savaşı kazandı ve Bizans İmparatorunu bir memluk esir aldı. Malazgirt Meydan Muharebesi yeni bir vatan parçasına sahip olmamıza öncülük etmiştir. Bu yüzden bu savaşın en önemli sonucu bu olsa gerekir. Artık Türk akıncıları Anadolu'da ciddi bir mukavemetle karşılaşmadılar. Bunun neticesi olarak, istila daha süratli oldu. Türk akıncıları daha önce aşağı yukarı 25 yılda denize ulaşabildikleri halde, Romanes Diogenes'in ölümünden sadece iki yıl sonra Ege ve Marmara sahillerine indiler ve Üsküdar'a kadar bütün Anadolu'da ayak basmadıkları yer kalmadı.³⁶

Elbette bizim üzerinde bulunduğumuz topraklara yerleşmemizi sağlayan Malazgirt Savaşının Türkler açısından büyük önemi vardır. Bu savaştan sonra; yukarı Fırat'ta Erzurum merkez olmak üzere, Saltuklular (1072-1202), aşağı Fırat'ta Errzincan-Şebinkarahisar şehirleri arasında Mengüçükler (1080-1228), Bitlis ve Erzen'de Orta-Anadolu'da Danişmendliler (1080-1178), Bitlis ve Erzen'de Demleçoğulları (1084-1393), Van gölü havzasında Sökmenliler (Ahlatşahlar) (1110-1207), Diyarbakır'da Yıvaloğulları (1098-1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113) ve Hasankeyf, Mardin ve Harput merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu'da Artuklular (1102-1409) adı altında Türk devletleri kurulmuştur. Gerçekten bu beylikler halindeki devletlerin bu kıtanın Türk yurdu haline gelmesinde büyük katkıları olmuştur. İlk önce Yunanlı ve Avrupalıların almak istediği bu bölge daima Türklerin elinde kalmıştır.

2. Alparslan'ın Vefatı

Halife el-Kaim Biemrillah Amidüddeve b. Cüheyr'i hilatlerle birlikte Sultan ve oğlu Melikşah'ın yanına gönderdi. Halife, Amidüddeve'ye, Sultan'ın Seferi

³⁶ Mehmet Altay Köymen, *Alparslan ve zamanı*, Ankara 1983, s. 74-75 Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 280. Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara, 1971, s. 9-10. Ali Sevim, *Anadolunun Fethi*, Ankara, 1988, s. 75.

Hatun'dan olan kızını veliaht el-Muktedi Biemrillah'a istemesini emretti. Amidüddeve de Sultanın huzuruna çıkıp kızını istedi. Sultan muvafakat etti. Nikah Nişabur dışında kıyıldı. Nikahı kabulde, Halifeye, Amidüddeve vekil oldu. Sultan'ın vekili ise Nizamülmülk idi. Amidüddeve daha sonra Sultan'ın yanından ayrılıp Fars diyarında bulunan Melikşah'ın yanına gitti. Ona Isfahan'da rastladı ve Halifenin hilatını verdi. 464 (1071-1072) Aynı yıl Sultan Alparslan, veziri Nizamülmülk'ü bir orduyla Fars'a gönderdi. Burada o yöredeki kale ve hisarların en müstahkemi olan bir kale vardı. Sahibi Fazlun'da buradaydı ve sultana itaat etmiyordu. Nizamülmülk kale önlerine konaklayıp muhasaraya başladı ve Fazlun Sultan'a itaat etmiyordu. Fazlun'u Sultan'a itaat etmeğe çağırıldı. Fakat kalenin yüksekliği sebebiyle maksadına nail olamadı. Bu sırada orada çok kalmadan kaledekiler kaleyi teslim edeceklerini bildirerek eman istediler. Bu davranış halka çok garip geldi. Onların teslim olmalarının sebebi: Kalede bulunan kuyuların hepsinin sularının bir gecede çekilmesi idi. Susuzluk onları teslim olmaya zorladı. Nizamülmülk Fazlun'u alıp Sultan'ın yanına götürdü. Sultan da ona eman verip serbest bıraktı.³⁷

Selçuklu Sultanı 1072 Eylül ayında Maveräünnehir'e yöneldi. Alparslan'ı bu sefere zorlayan sebep damadı, Karahanlı hükümdarı, Şemsülmülk Nasr Han ile oğulları arasında daima savaşlar oluyordu. Han'ın Türkistan tarafında bulunduğu bir sırada oğullarından Ayaz, Buhara ve Semerkand taraflarına akınlar yapmış idi. Bu istila haberi üzerine dönen Han, Ayaz'ın askerlerini bozmuş; bir kısmını esir almış ve öldürmüştü. Bu hadiselerde kardeşi Ayaz'a yardım ettiği için karısını kendi aleyhinde ve kardeşi lehinde casuslukla itham eden Nasr Han nihayet onu döğerek öldürmüştü. İşte kızına karşı yapılan bu hadise Alparslan'ı Türkistan seferine mecbur etmişti. Sultan 200.000 kişilik ordusuyla ilerliyordu. Ceyhun nehri üzerine bir köprü yaptırdı ve bu köprüden yirmi küsür günde geçti.³⁸ Karşısında Karahanlı güçlerinden hiçbir engelle karşılaşmadılar. Yalnız Berzem kalesi

³⁷ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 75-76-77.

³⁸ Osman Turan, a.g.e., 1969, s. 145-146.

direniyordu: "Alparslan ikbali kemale ermiş ve yolu aydınlanmış idi. Rebiülevvelin altısında erkenden kalkmış, göğsü-geniş eli (kulacı) uzun idi, parlak kemal ve kamil baha içinde olduğu halde surur seririne oturmuş, sevinç elbisesini üzerine giymiş idi. İki tarafa uzanmış olan sofrasında, iri inci tanesi gibi seçilmiş fertler dizilmişti. Şiddet ile ihsan, biri düşmanlarına, diğeri dostlarına olmak üzere ikiye ayrılmışlardı, büyükler ayakta duruyorlardı, mevkuf (durak) azametli idi, kerimle dikiliyorlardı, makam kerim idi, her tarafı heybet istila etmiş idi. Bu esnada ordu evbaşlarından birkaç köle Berzem kalesini kuşatmıştı. Kale Muhafızı Yusuf, sultanın huzuruna getirildi. O ayağının bukağısı ile yürüyordu. Fakat bunun, hileyi israf derecesinde bol kullandığı bilinmiyordu.³⁹ Sultan ondan vilayetin durumunu sordu. Yusuf yalan söylüyordu. Bunun üzerine Sultan, kale muhafızının ellerinin ve ayaklarının dört tane kazığa bağlanmasını istedi. Amacı ona ok atarak öldürmekti. Yusuf bunu anlayınca derhal "Ulan, benim gibi adam, böyle mi öldürülür" diye hakaret etti. Alparslan buna çok kızdı ve hemen çözülmesini istedi. Köleler onu tutmak istedilerse de, (sultan salınmasını istediğinden) bırakmak zorunda kaldılar. Sultan bir ok attı. O güne kadar Alparslan'ın ok isabet ettiremediği olmamıştı. Fakat bu sefer ok Yusuf'a isabet etmedi. O da bunu fırsat bilerek sultanın üzerine doğru koştu. Sultan onun geldiğini görünce tahtından inmek istedi. Yalnız ayağı takılıp düştü. Yusuf da derhal sultanın üzerine atıldı. Onu birkaç yerinden bıçakladı. Sultanın yanında Gevherayın vardı. O Yusuf'un üzerine atıldı. Ama asi onu da yaraladı. Buna benzer bir rivayete göre: Sultan ondan ahvali sorunca; Yusuf yalan söylemişti Bunun üzerine onun idam edilmesini istedi. Kale muhafızı, canından ümidi kesince, çizmesinin koncundan bir kama çıkarıp sultana hücum etti. Sultan'ın has köleleri onu tutmak istedilerse de sultan "bırakın" diye bağırdı. Ok atmaya hazırды. Ona bir ok attı. Fakat isabet ettiremedi. O adam yetişip sultanı yaraladı. Bağdat şahnesi, Sadüddeve Gevherayın sultanın huzurunda ayakta duruyordu. O Alparslan'ı korumak için üzerine atılmıştı. Yusuf

³⁹ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bundari, a.g.e., s. 44. Ravendi, a.g.e., I, s. 118-119.

onu da birkaç yerinden yaraladı ise de, o ölmedi.⁴⁰ Sultanın yanında saf halinde iki bin kadar köle vardı.⁴¹ Hiç biri kalkıp müdahalede bulunmadı. Yusuf-i Berzemi, elinde kama olduğu halde gidiyordu. Ferraşların başı olan Cami-i Nişaburi, elinde tuttuğu bir çekiçle,⁴² onun arkasından gelip, başına vurdu ve hemen orada öldü. Köleler onu parçaladılar. Yalnız İbnül Esir Yusuf'un bir topuzla öldürüldüğünü açıklamaktadır.⁴³ Reşidüddin ve Muhammed b. İbrahim de Yusuf-i Berzemi'nin kafasına çivi ile vurularak öldürüldüğünü belirtmektedirler.⁴⁴ Sultan derhal diğer çadıra götürüldü. Alparslan bu olaydan dört gün sonra vefat etmiştir.⁴⁵

Urfalı Mateos ise sultanın ölümünü şöyle anlatmaktadır: "Yusuf, korkunç bir plan düşündü. O gün, karısı ve çocuklarıyla beraber şenlik ve ziyafet verdi. Davullar çaldırarak ve şarkılar söyleterek onlarla beraber büyük neşe içinde yedi ve içti. Fakat geceleyin karısını ve üç oğlunu, sultanın eline düşüp ona köle olmamaları için vahşiyane bir surette kendi eliyle kesti. O, ertesi sabah erkenden oğullarını kesmiş olduğu iki keskin bıçağı yanına aldı ve sultanın huzuruna gitmek üzere kaleden çıktı. Sultan, onun geldiğini haber alınca; huzuruna getirilmesini emretti. Reis, huzura çıkınca eğildi. Ancak ona yaklaştığı sırada aniden sultanın üzerine atıldı ve çizmeleri içinde saklamış olduğu iki bıçağı çekti. Onu sultanın huzuruna getirenler kaçtılar. Vahşi bir hayvan gibi sultanının üzerine atılan adam, iki bıçağını da vücuduna sapladı."⁴⁶

Cumhuriyet dönemi tarihçilerimiz ise yukarıda anlatılan ilk olayın masal mahiyetinde olduğunu yazmaktadırlar. Yusuf, sultanın ayağını öpmek için yere

⁴⁰ Ravendi, a.g.e., I, s. 118-119.

⁴¹ Ravendi, a.g.e., I, s. 119. Mehmet Altay Köymen, "Alparslan zamanı Askeri teşkilatı" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, V, 8-9 sayı, Ankara 1967, s. 15. Muhammed b. İbrahim, *Selçukname*, s. 28-29. Reşidüddin, a.g.e., s. 40-41.

⁴² Ravendi, a.g.e., I, s. 119.

⁴³ İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 78.

⁴⁴ Reşidüddin, a.g.e., s. 40-41. Muhammed b. İbrahim, *Selçukname*, s.28-29.

⁴⁵ İmadeddin al-katip Al-İsfahani'nin *Al-Bondari*, a.g.e., s. 44-45-46. İbnül-Esir, *El-kamil*, X, s. 78-79. Abul Farac, a.g.e., I, s. 325. Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasribn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s.37-38. Reşidüddin, a.g.e., s.40-41. Muhammed ibn İbrahim, *Selçukname*, s. 28-29, *CI Cahen "Alparslan mad."*, *Encyclopaedia of Islam*, I, Leiden, 1960, s. 421.

⁴⁶ Urfalı, *Mateos*, Urfalı *Mateos vekayinamesi*, Çev. Hrant. D. Andreasyon İstanbul 1987, 2. baskı, (Türkçe Ter. s. 145).

eğildiği sırada; çizmesinden bıçağını çıkarıp, sultanı yaralamış olması gerektiğini, uygun görmektedirler.⁴⁷ Yine kale Muhafızı Yusufun batını olduğu ihtimali de bulunmaktadır.⁴⁸ Ayrıca Yusufun Deylemli olduğu ve saltanata göz dikmiş bulunan Kavurt beyin himayesinde bulunduğu söylenmektedir. Kale muhafızının Karahanlı olabileceği ihtimalide vardır. Fakat bu nisbetin alevi değil, siyasi olduğunu gösterir ve batını hüviyetini değiştirmez.⁴⁹

Sultan yaralanınca şöyle dedi: Her nereye yönelsem ve hangi düşman üzerine yürümek istesem daima Allah'tan yardım dilerim. Dün bir tepeye çıktım, ordunun azametinden ve askerlerimin çokluğundan dolayı altımda yer titriyordu. Kendi kendime: "Ben bütün dünyaya hükmeden biriyim, bana hiç kimsenin gücü yetmez" dedim. Bu yüzden Allah beni yarattıklarının en zayıfı karşısında aciz bıraktı. Allah'tan mağfiret diler ve bu düşüncemden dolayı beni affetmesini niyaz ederim.⁵⁰ Sultan öleceğini anlayınca Melikşah'ın veliaht olmasını istedi. Nizamülmülk yine vezir kalacaktı. Kardeşleri Kavurd ve Ayaz'ın ayaklanmaması için her türlü önlemin alınmasını istedi. Özellikle Kavurd'un Seferiyye Hatun'la evlendirilmesini ve hareketlerinin izlenmesini talep etti. Sultanın öldüğü başta gizlenmiş sonradan büyük bir yas tutulmuştur. Bağdat çarşıları bir hafta kapalı kalmıştır.⁵¹

3. AlpArslan'ın Defnedilmesi

Alparslan kendi adını taşıyan Merv'deki türbesine gömülmüştür.⁵² Alparslan 10 Rebiyülevvel 465 (24 Kasım 1072) tarihinde öldü.⁵³ İbrahim

⁴⁷ Osman Turan, a.g.e., s. 146. İsmail Aka, a.g.e., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 103. İbrahim Kafesoğlu "Alparslan mad." İA (T.D.V.) II, s. 529. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 73-74.

⁴⁸ Osman Turan, a.g.e., 1969, s. 146. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 103.

⁴⁹ Osman Turan, a.g.e., s. 146-147.

⁵⁰ İbnül Esir, *El-kamil*, X (trk. trc. s. 78-79).

⁵¹ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 38.

⁵² Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 38. İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 79. İbnül Adim, *Bugyet üt-taleb fi-tarihi Halep*, (Türkçe Ter. s.23).

⁵³ İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 79. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 74. İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan mad." İA (T.D.V.) II, s. 526. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 104. Osman Turan, a.g.e., s. 147.

Kafesoğlu "Selçuklular" maddesinde 10 Rebiyülevvel 466 yılını vermiştir.⁵⁴ Bazı yazarlarda 465 yılının Rebiyülevvelinin sonunda öldüğünü bildirmişlerdir.⁵⁵ Azimi Tarihinde ve Türkiye Tarihi Selçuklular Devrinde sadece 465 (1072) yılı yazılmıştır.⁵⁶ Alparslan 10 Rebiyülevvel 465 (24 Kasım 1072) tarihinde vefat etmiştir. İbnül Esir, Alparslan'ın hükümdarlık süresini dokuz yıl altı ay ve birkaç gün;⁵⁷ Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni ve Muhammed b. İbrahim Sultanın on yıl hükümdarlık yaptığını⁵⁸ ve Osman Turan ise yaklaşık 9 yıl hükümdarlıkta kaldığını⁵⁹ belirtmişlerdir. Alparslan 9 yıl 2,5 ay sultan olmuştur. İbnül Adim ve Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El Hüseyni, Alparslan'ın 40 yıl iki ay yaşadığını açıklamışlardır.⁶⁰ Yine İbnül Esir'de 40 yıl ve birkaç ay yaşadığını yazmıştır.⁶¹ Muhammed b. İbrahim ise Alparslan'ın yaşını 34 olarak bildirmiştir.⁶² İbrahim Kafesoğlu da sultanın 45 yıl hayatta kaldığını zikretmiştir.⁶³ Mükrimin Halil Yinanç İslam Ansiklopedisinde sultanın 40 veya 45 yaşlarında vefat ettiğini açıklamıştır.⁶⁴ Yaşı ile ilgili bu kadar değişik bilgiler çıkması; doğum tarihinin tam olarak bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi Alparslan'ın 420 (1029), 421 (1030) ve 424 (1032-1033) olmak üzere üç değişik tarihte doğduğu ihtimalleri bulunmaktadır.

⁵⁴ İbrahim Kafesoğlu "Alparslan mad." İA., X, s. 370.

⁵⁵ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 38. CI Cahen "Alparslan mad." E.İ., I, s. 421.

⁵⁶ Azimi, Azimi Tarihi, Çev. Ali Sevim, Ankara 1988, (Türkçe Ter. s. 20). Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, s. 84.

⁵⁷ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 79.

⁵⁸ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 38. Muhammed ibn İbrahim, Selçukname, s. 28-29.

⁵⁹ Osman Turan, a.g.e., s. 147.

⁶⁰ İbnül Adim, Bugyet üt-taleb fi tarihi Halep, Çev. Ali Sevim, (Biyografilerle Selçuklular Tarihi), Ankara, 1982, (Türkçe Ter. s. 23). Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s.38.

⁶¹ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 79.

⁶² Muhammed b. İbrahim, Selçukname, s. 28-29.

⁶³ İbrahim Kafesoğlu "Alparslan mad." İA., X, s. 370.

⁶⁴ Mükrimin Halil Yinanç, "Alparslan mad." İA, I, 385.

4. Alparslan'ın Kişiliği

Horasanlılardan biri şunları söylemiştir: Adudud-devle lakaplı Alparslan b. Davud çocuk iken ava çıkmıştı. O yolda bir ihtiyar gördü. İhtiyar topladığı dikenleri başının üstüne yüklemiş, onları taşımaktan bir hayli acı ve ızdırıp çekmiş ve iyice yorulmuştu. Alparslan ona: "Ey ihtiyar"; onun da "Buyur" demesi üzerine Alparslan "bu düşkün ve yaşlı halinle çektiğin bu sıkıntı ve yorgunluktan seni kurtarmamı istermisin" dedi. Alparslan'ın kendisini bu sıkıntıdan kurtaracak bir şey yapacağını, ya da yardım edeceğini sanan diken taşıyan ihtiyar: "Peki vallahi (isterim) efendimiz" dedi. Bunun üzerine Alparslan, ihtiyara bir ok atıp onu olduğu yerde öldürdü. Bu olay, Alparslan'ın çocukluk ve cahillik çağlarında vuku bulmuş olup onu, bu işi yapmaya sevkeden şey, içindeki delikanlılık heyecanı idi. Esasen o, olgunluk çağında ve saltanat tahtına oturduğu zaman, sultanların en adili, ahlak bakımından en güzeli, cihat ve dine yardım hususlarında onların en isteklisi idi.⁶⁵

Sultanın güzel ahlakını gösteren bir olay şöyledir: Bir gün şikayetçiler sultanın namaz kıldığı yere mektup bıraktılar. Bu yazıda vezir Nizamülmülk'ün ticaret yaptığını ve memleketteki servetinin arttığını ve haksız vergi aldığını belirtiyorlardı. Sultan mektubu Nizamülmülk'e verip, bunun içindekiler doğru ise davranışlarını düzelt. Yok! Eğer yanlışsa, onlara öyle işler yükleki, bir daha böyle yalan işlerle uğraşmasınlar, demiştir.⁶⁶

Alparslan akıllı, dindar, şecetli ve merhametli bir insandı. Fakirleri ve yoksulları gözetirdi. Onlar için divan da isimleri ve maaşları bulunmaktaydı. Ramazan ayında 15.000 dinar dağıtırdı. Onun ülkesinde müsadere ve cinayet olmamıştır. Ayrıca fakirler için yemek pişirilir ve dağıtırdı.⁶⁷

⁶⁵ İbnül Adim, a.g.e., s. 22.

⁶⁶ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 79. İbnül Adim, a.g.e., s. 22. Osman Turan, a.g.e., 1980, s. 192.

⁶⁷ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 80. Osman Turan, a.g.e., 1980, s. 192.

Askerlerin yağma yapmamasına çok dikkat ederdi. Has gulamlardan birinin bir kadının eşyasını aldığını duyunca; onu hemen idam etmiştir. Bu hareketi halk arasında da etkili olmuştur. Böylece bir daha hırsızlık olayı olmamıştır. Askerlere sarayda şölenler yapar ve ziyafet verirdi. Saraydaki altın ve gümüşün yağmalanmasına izin verirdi. Onun büyük bir insan olduğu; kardeşi Kirman hakimi Kavurt'a ve Bizans İmparatoru Romanes Diogenes'e karşı gösterdiği muameleden anlaşılır.⁶⁸

Bu sultanın menkıbelerinin hatıraları asırlarca unutulmamış, Mevlana Celaleddin Rumi gibi büyük şahsiyetler dahil, pek çok mühim zatlar, onun şecaat ve faziletlerini methetmişlerdir.⁶⁹ Hakim Senai'ye ait bir kasidenin "Göklere yükselen Alp arslan'ın başını gördün. Merv'e gel, onun toprak olmuş vücuduna bak; ne ay gibi parlak yüzü, ne altında at ve ne de elinde dizgin kalmıştır." Bu kaside tarihi kaynaklarda sık sık tekrarlanmıştır.⁷⁰

Ayrıca Alparslan'ın kerametleri olarak anlatılan bir takım olaylar vardır: Horasan çölünü geçerken askerlerin susuz kalması Sultanı muzdarip etmiş ve otağına çekilmiş; Şamani adeti icabınca "başını açıp" Allah'a sığınmış; az sonra yağın bol yağmur sayesinde asker ve hayvanlar tehlikeden kurtulmuştur. Kafkas seferine çıkan Melikşah'ın Meryem-nişin muhasarasında aciz kalması ve gece bir zelzele ile surların yıkılıp fethin mümkün olması da onun kerametine atfedilmiştir. Malazgirt muharebesinden önce çelimsiz Şadi'nin ordudan çıkarılması üzerine Sultanın müdahalesiyle "Kayserin bu köle vasıtasıyla esir edilmesi mümkündür" sözüyle tekrar asker arasına alınması ve Roma İmparatorunun onun tarafından yakalanması da onun kerameti olarak gösterilmiştir.⁷¹

Alp arslan'ın künyesi Ebu Şuca Muhammed b. Davud Adudüddeve ve Burhanu Emiril-müminin ünvanını taşıyordu. Yine ona çok adil bir karaktere

⁶⁸ İbnül Esir, El-kamil, X, s.80. İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan mad." İA. (T.D.V.); II, s.529.

⁶⁹ Mükrimin Halil Yınanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Ankara, 1944, s. 84-85.

⁷⁰ İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 104. Osman Turan, a.g.e., s. 149.

⁷¹ Osman Turan, a.g.e., 1980, s. 193-194.

sahip olduğu için Velayeti pederane (milletin babası) ünvanını da taşıyordu. Özellikle batı da yaptığı seferlerde kazandığı başarılarından dolayı Ebul feth denilmiştir. O zamanın iki büyük imparatorluğu savaşıp; buradan galip çıktığı için de ona "Sultanül Azam" (dünya sultanı) ünvanı da verilmiştir. Birgün Merv'den geçerken el-Harrain fakirlerini görmüştür. İçinden ağlamak gelmiş ve Allah'a fazlu ihsanıyla kendini zengin etmesini dilemiştir.⁷² Ravendi Alparslan'ın on çocuğu olduğunu belirtmiştir. Oysa İbnül-Esir, Melikşah, Ayaz, Tekiş, Börü Bars, Tutuş, Arslan Argun, Sara ve Aişe adlarında sekiz çocuk ve bir de ismi bilinmeyen bir kız çocuğu olduğunu söyler.⁷³ Alparslan'ın büyüklüğü sadece Türk ve İslam dünyasında değil, yabancı kaynaklarda bile dile getirilmiştir.

Onun konuşmaları, davranışları, olaylar karşısında gösterdiği akıllılık ve yerinde aldığı kararlar batılı kaynaklarda bile geçmiştir. Özellikle Süleyman'ı tahta geçirmek isteyen Amidülmülk'e söylediği şu sözler dikkate değerdir: "Sen felsefe, siyaset ve çeşitli bilim dallarında eğitim görmüş deneyli bir devlet adamısın. Kutalmış isyan halinde ve Kavurd Kirman'da meşgul bulundukları sırada, en büyük kuvvete sahip olan beni bir tarafa alıp, hiçbir varlık gösteremeyen Süleyman'ı sultan olarak tercih ediyorsun; bu anlaşılacak birşey değildir."⁷⁴ Alparslan'ın okuma yazma bilmediği de işaret edilmektedir.⁷⁵ Ama o devlet işlerini Nizamülmülk'e danışarak onun tecrübelerinden yararlanmıştır. Böylece bu zayıf tarafını hiçbir zaman göstermemiştir. Fethettiği bölgelere bir cami yaptırmayı unatmamıştır. Şehirlerin imar faaliyetlerini, ilim, sanat ve kültür işlerini ise Nizamülmülk yürütmüştür.⁷⁶ Kendisi hükümdarlar tarihiyle ve şariat ilimleriyle çok ilgiliydi. Ayrıca onun Malazgirt Savaşından önce ordusuna hitaben "Bugün burada, ne emreden bir sultan, ne de emir olan bir asker vardır; ben de sizlerden biri olarak sizlerin önünde savaşa katılacağım" sözleri Ulu Önder Atatürk'ün Başkomutanlık

⁷² İbnül Esir, El-kamil, X, s. 79.

⁷³ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 80.

⁷⁴ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 74-75.

⁷⁵ Mükrimin Halil Yınanç, "Alparslan mad." İA, I, s. 385.

⁷⁶ İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan mad." İA (T.D.V.) II, s. 530.

Meydan Savaşında genel taarruzdan önce, orduya hitabındaki sözlerine aşağı-yukarı 900 yıl sonra yansması, son derecede dikkate şayandır. Bugün üzerinde bağımsız bir millet olarak yaşamakta olduğumuz bu Aziz Vatan'ın kazandığı Büyük Malazgirt Zaferiyle fethini sağlayan Büyük Türk Hükümdarını saygı ve gururla anmak, biz Türkler için asla ihmal edilmemesi gereken bir görev olmalıdır.⁷⁷

C. MELİKŞAH (1072-1092)

1. Melikşah'ın Siyasi Faaliyetleri

Sultan Alparslan yaralanınca tahta yanında bulunan oğlu Melikşah'ın geçmesini vasiyet etti. Askerlere de onu destekleyeceklerine dair yemin etmelerini emretti. Hepsisi de yemin ettiler. Bu husustaki işleri Nizamülmülk üstlenmişti. Melikşah, Bağdat'a haber gönderip adına hutbe okunmasını istedi. Bunun üzerine Bağdat camilerinde Melikşah adına hutbe okundu. Melikşah Maverünnehir diyarından döndü. Vezirliğe Nizamülmülk'ü tayin etti. Askerlerin ulufelerini yedi yüz bin dinar artırdı. Melikşah çevredeki hükümdar ve emirlere elçi gönderip kendi adına hutbe okutmalarını ve itaat arz etmelerini istedi. Sultan Melikşah hükümdarlığının ilk iki yılını hudutları müdafa ve babasının tahmin ettiği iç kavgaları yatıştırmakla geçirdi. Bu karışıklıklar esnasında Melikşah'ın diğer amcası, Kirman Meliki Kara Arslan Kavurd'un saltanat iddiası ile ayaklandığı ve taraftarları ile birlikte Rey üzerine yürüdüğü haberi geldi. Kerec civarında cereyan eden muharebede Kavurd'un ordusunu mağlup ve kendisini esir etti. (4 Şaban 465: 16 Mayıs 1073). Birkaç gün sonra Kavurd öldü. Ordu yatıştı ve asayiş iade edildi.⁷⁸

Sünnilik-şiiilik davasında Melikşah'ın ciddiyetle uğraşması icap eden meselelerden biri de imparatorluk dahilinde Hassan Sabbah'ın bayraktarlığını

⁷⁷ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 75.

⁷⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Melikşah mad." İA, VII, s. 666.

yaptığı ve sonra İsmaili devletinin kurulması ile neticelenen gizli batini faaliyeti idi. Bir aralık Mısır'da al-Mustansir billah nezdinde bulunmuş olan, fakat al-cuyuş Badr al-Camali ile geçinemediği için, İran'a gelerek (1081), dağlık Taberistan bölgesi ahalisi arasında "daveti cedide" propagandasına girişen Hassan Sabbah, bilhassa Alamut kalesini ele geçirdikten (6 Receb 483=5 Eylül 1090) sonra, başta Nizamiye medreseleri gibi, sünniligi takviyeye matuf müesseselerin kurucusu vezir Nizamülmülk olmak üzere, devlet erkanı tarafından takip edilmekte idi. Onun Alamut'ta çetin bir mukavemet yuvası meydana getirdiği anlaşıncı, Melikşah Alamut ve Rudbar muktai Yoruntaş'a Hassan Sabbah ve taraftarlarının derhal ve şiddetle tenkilini emretti. Alamut'u kuşatıp, sıkı tazyik altına alan Yoruntaş'ın ansızın ölmesi (484=1091), batını propagandasının kesafet kazanmasına yol açtığından, sultan bu defa emir Arslantaş ile emir Koltaş'ı, Hasan Sabbah ile onun baş daisi Husayn Kaini üzerine sevketti. Hasan Sabbah'ı Alamut'ta muhasara eden Arslantaş'a yardımcı olarak da emir Kızıl-Sarıg gönderildi. Emir Koltaş ise, Kuhistan'da Husayn Kaini'yi kuşatmış bulunuyordu (teşrin I 1091). Fakat bu sırada sultanının ölümü hareketin yarıda kalmasına sebep oldu.⁷⁹

Sultan Mısırlılara ve Bizanslılara karşı mücadele eden başlıca Türk beylerini, Tutuş, Aksungur, Bozan ve Çubuk'u Bağdat'a davet ediyordu. Melikşah, 1092 yılı başında (484 Zilhicce), Bağdat'ta doğum gününü misli görülmemiş bir şenlikte kutladı. Melikşah ve Nizamülmülk bu kışı geçirdikleri Bağdat'ta Tuğrul bey tarafından inşa edilen Tuğrul bey şehrini yeniden inşaya ve genişletmeye giriştiler. Sultan ve vezir için saraylar, devlet adamları için konaklar, evler, hanlar, çarşılar ve darphane yapmaya başladılar. Irak'ta büyük sulama tesisleri ve kanallar açılması teşebbüslerini büyüttüler. Rasat işlerinin merkezini oraya naklettiler. Bu hazırlıklar cihan hakimiyeti ve Bağdat'ın da Türk-İslam imparatorluğunun merkezi haline getirilmesi ile ilgili gözüküyordu. Fakat kışı Bağdat'ta geçiren Melikşah ve Nizamülmülk son haşmet ve debdebelerini yaşadıklarını ve 1092 Nisanında

⁷⁹ İbrahim Kafesoğlu, "Melikşah mad." İA., VII, s. 672.

İsfahan'a dönerken kaderin kendileri için birşey hazırladığını ve hayatlarının sona erdiğini bilmiyorlardı.⁸⁰

2. Melikşah'ın Ölümü

Selçuklu Devletinin kudretinin artması Melikşah ve veziri Nizamülmülk'ün şahsiyetleri ile ilgili idi. İşte her kemal gibi bu da bir zevale başlangıç teşkil ediyordu. Zeval Sultan ile vezir arasındaki ahengin bozulmasıyla başladı. Rakip ve düşmanları, haklı-haksız, tenkitleri ve gayretleriyle Nizamülmülk'ün Melikşah'ın gözünden düşürmeye çalışıyordu. Özellikle Tacülmülk ve Sultanın hanımı Terken Hatun, Nizamülmülk'ü sarsmak için uğraşıyorlardı. Nizamülmülk'ün karşısına rakip olarak çıkan Tacülmülk Ebul Ganaim Sultanın zevcesi Terken Hatun'un veziri idi. Tacülmülk ve diğerleri bir tenkidinde alim ve mutasavvıflara yılda verilen 300.000 dinarla ayrı bir ordu kurulabileceği fikrini ileri sürüyorlardı. Nizamülmülk: "Ey alemin Sultanı! Orduna bunun birkaç mislini harcıyorsun, bu askerlerin okları bir milden öteye varmaz. Halbuki ben sana öyle bir manevi vücuda getirdim, ki onların duaları ok gibi Arş'a ve Tanrı'ya kadar yükselir." ifadeleriyle dini manası yanında maddi kuvvet gibi manevi kuvvetin de devlet için büyük ehemmiyetini belirtiyordu. Selçuklu devleti, kuruluşundan beri, Sultanları ve beyleri ile manevi amilleri birinci planda tuttuğu gibi Melikşah'da, bu haksız tenkitler karşısında, Nizamülmülk'ü destekliyor ve ona eskisinden daha büyük selahiyetler tanıyordu. Ordunun 400.000'den 70.000'e indirilmesi gerektiği sözlerine karşı Nizamülmülk, bu kadar büyük bir devletin ancak böyle bir kuvvetle yaşayabileceğini, askerlikten başka bir mesleği olmayan 330.000 kişinin boş kalması ile bunlar ve bunlara katılacak olanların fitne çıkaracaklarını söylüyor; ordudaki asker sayısını azaltmak değil, aksine 700.000'e çıkarılarak Hindistan, Çin, Habeş, Berber ve Rum ülkelerinin de ele geçirebileceğini ileri sürüyordu. Melikşah ile veziri arasında bu gibi konularda anlaşmazlık çıkarmak mümkün değildi. Lakin vezirin kudreti, Sultan ile eşit olarak arttığından; iki ailenin

⁸⁰ Osman Turan, a.g.e., 1969, s. 167-168-169.

çatışması için çeşitli sebepler ortaya çıkıyordu. Sultan ile vezirin arasını gerginleştiren başlıca iki husus belirmişti. Biri Karahanlı ailesinden olan Melikşah'ın hanımı Terken Hatun'un ihtirasları; öteki Nizamülmülk'ün adamlarının taşkınca tutumları idi. Filhakika güzel ve akıllı olduğu kadar sonsuz ihtiraslara sahip Terken Hatun yalnız sultan üzerinde değil, devlet işlerinde de çok nüfuzlu bir kimse idi. Daima kendisine bağlı bir divana, onun memurlarına ve teşkilatına sahip olduğu gibi emrinde de 12.000 kişilik bir süvari kuvveti de vardır. Bundan başka bu kudreti dolayısıyla orduda geniş nüfuzlu bir kimse idi. Melikşah'ın büyük oğlu, Zübeyde Hatun'dan doğan Berkyaruk'u veliahtlıktan atıp, dört yaşında kendi oğlu Mahmut'u taht varisi yapmak istiyor; halifeden olan ve Mehmelek'in oğlu bulunan torunu Cafer'i de halifenin veliahdlığına getirmeye çalışıyor ve bu suretle de halifelik ve sultanlık makamlarını elinde toplamak emeliyle uğraşıyordu. Hatta kızı 482 'de ölünce, 480 (1087) de doğan, torununu İsfahan'a aldı. Ona burada halife olarak hitap ediyor. İsfahan'da bir hilafet sarayı yapmak istiyordu. İki çetin işi birden başaramıyacağını kavrayınca da oğlunun veliahdlığı için halife ile anlaşmağa muvaffak oldu. Hatun bütün kuvvetini Nizamülmülk'ü düşürmeye ve kendi veziri Tacülmülk'ü onun yerine geçirmeye yöneltiyordu. Ancak Nizamülk ile çatışmak için pek çok sebep olmakla birlikte, çarpışmak kolay değildi. Vezirin oğulları, torunları, güveyileri ve azatlıları devletin yüksek makamlarına yerleşmiş; saltanat için kıpırdanan şehzadeler yerinden alındıkça; Nizamülmülk'ün adamları bunların yerini almıştı. Bunlar büyük servetlere sahip bulunuyorlardı. İhtiyar vezire bağlı kölelerin sayısı da 20.000'e baliğ olmuştu. Bunlardan başka vezirin orduda ve imparatorluğun her tarafında da çok adamı vardı. Vezirin oğul ve güveyileri vezirin yaşlılığından yararlanarak, zaman zaman haksızlık, usulsüzlük ve taşkınlıklarda bulunuyorlardı. Nizamülmülk torunu Osman b. Cemalülmülk'ü Merv-reisliğine tayin etmişti. Sultan Melikşah'da büyük gulamlarından ve devletin ileri gelen emirlerinden biri olan Kodan'ı şahne olarak Merv'e gönderdi. Kodan ile Osman arasında bir meselede anlaşmazlık ve münakaşa çıktı. Bu münakaşa genç yaşta olması, bulunduğu mevkiye ve dedesinin nüfuzuna güvenmesi sebebiyle

Osman'ı şahneyi yakalayıp tevkif ve tahkir etmeye sevk etti. Osman daha sonra Kodan'ı serbest bıraktı. O da yardım istemek ve şikayetini arz etmek üzere doğruca Sultan'ın yanına gitti. Bunun üzerine Sultan Melikşah Tacüddeve ve Mecdülmülk el-Balasani gibi devlet erkânıyla vezir Nizamülmülk'e bir mektup gönderdi. Sultan mektubunda şöyle diyordu: "Sen benim devletimi ve memleketimi istila eyledin; evlatlarına ve damadlarına verdin. Bunlar benim adamlarıma saygı göstermiyor. Halka zulüm yapıyorlar. Sen de bunları tedip etmiyorsun. İstermisin ki vezirlik divitini elinden ve sarığını başından alayım ve halkı tahakkümünüzden kurtarayım." diye ağır bir hitapta bulunuyordu. Sultan Emir Yelberd'i de onlarla beraber göndermişti. Yelberd Sultan'ın yakın adamlarından ve güvendiği emirlerdendi. Ona: "Onlar her ne kadar gizlese de Nizamülmülk ne söylese sen bana haber vereceksin" demişti. Heyettekiler Nizamülmülk'ün yanına gelip mektubu verdiler. Bunun üzerine Nizamülmülk onlara: "Sultana deyiniz ki: "Eğer benim saltanatta ve mülkünde ortağı olduğumu bilmiyor idiyse bil. Bugün bulunduğun mevki ve ikbale benim reyim ve tedbirimle geldin. Babası öldürüldüğü gün işlerini nasıl idare ettiğimi hanedandan (ailesinden) ve başkalarından ki onlar falan falan şahıslardır" dedi ve karşı çıkan bir zümreyi saydı. Ona isyan edenleri nasıl tenkil ettiğimi hatırlamaz mı? O zaman bana sınıksız sarılır ve muhalefet etmezdi. Ne zaman ki işleri yoluna koydum, herkesi ona itaat ettirdim, dirlik ve düzeni sağladım, yakın ve uzak şehirleri fethettim. Uzak-yakın herkes ona itaat arz etti. İşte o zaman işlediğim günahları bana isnad etti. Hakkımdaki jurnalleri iştir oldu. Benim adıma ona deyiniz ki: Başındaki o tacın varlığı bu divite bağlıdır. Bu ikisinin iş birliği ve ittifakı istenilen herşeyin bağı ve her türlü ganimetin sebebidir. Bu divitin kapağını kapatırsam onun tacı da yok olur. Eğer bir tagyir ve tebdile karar verseyse değişiklik vuku bulmadan gerekli tedbirleri alsın. Kapıyı çalmadan önce başına gelecekleri düşünsünde dikkatli olsun. Bu minval üzere sözü uzattı. Sonra da onlara:

"Sultan'a benim dediklerimden istediğiniz kadarını söyleyin. Çünkü tehdit ve kınamaları beni çok üzdü ve zayıf düşürdü." dedi.⁸¹

Heyet Nizamülmülk'ün yanından çıkınca orada cereyan eden konuşmaları Sultan'dan gizlemeye ve vezirin itaat ve ubudiyyette daim olup suçsuz olduğunu söylemeye karar verdiler. Hepsi evlerine dağıldılar. Gece yarısı olmuştu. Yelberd doğruca Sultan'ın yanına gidip olup bitenleri arz etti. Heyet de bulunan diğer zevat ise sabahleyin erkenden kalkıp Sultanın huzuruna gittiler. Zaten Sultan'da onları bekliyordu. Sultan'a kararlaştırdıkları şekilde, Nizamülmülk'ün özür dilediğini, kulluk ve itaat üzere olduğunu söylediler. Sultan'da onlara: "Hiç şüphesiz Nizamülmülk böyle demedi, bilakis şöyle şöyle dedi" dedi. O zaman Nizamülmülk'ün hakkını ve geçmişteki hizmetlerini göz önünde tutarak bunu gizlemesini tavsiye ettiler. Fakat sonunda Nizamülmülk'ün aleyhine tedbir alındı ve öldürülerek bu iş tamamlandı.⁸² Başka bir rivayete göre: bu gergin duruma rağmen Melikşah vezirini azletmeden ve belki de edemeden 1092 yılı Ekim ayında, (485 Ramazanı) veziri ile bozuşmuş olarak Bağdat'a hareket etti ve Nizamülmülk'de arkasından yola çıktı. Fakat yolda, Burucird'de, dileğini bildirmek bahanesi ile huzuruna çıkan bir Batını tarafından Nizamülmülk öldürüldü. (14 Ekim 1092) ve cesedi İsfahan'a getirilerek Keran (bugünkü Ahbedabad) mahallesinde gömüldü.⁸³ Diğer bir rivayete göre ise: "vezire yardım etmek isteyen Deylemli bir çocuk tarafından öldürülmüş olması ihtimalidir.⁸⁴ Ravendi bu konuda şunları bildirmektedir: Nizamülmülk Nihavend'e ulaşınca, yardımsız terkedilmiş olası mühlidler, vezir Tacülmülk'ün kışkırtması üzerine, Nizamülmülk'ü kamaladılar.⁸⁵ Rivayete göre Nizamülmülk Nişapur'da oturan Hakim Mavsili adlı bir müneccime çok inanırdı. Müneccim ona kendisinden altı ay sonra öleceğini haber vermişti. Nizamülmülk müneccimin 485 Rebiülevvelinde ölüm haberini alınca ömrünün

⁸¹ İbnül Esir, El-Kamil, X, s. 177-178. Osman Turan, a.g.e., s. 169-170-171. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 104-105.

⁸² İbnül Esir, El-Kamil, X, s. 178.

⁸³ İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s.105. Osman Turan, a.g.e.,s.171-172.

⁸⁴ Azimi, a.g.e., s. 28.

⁸⁵ Ravendi, a.g.e., I, s. 132.

nihayete erdiğini anlamış. Vasiyetnamesini yazmış, vakıflarına ait sicilleri düzenlemiş ve kölelerini azad etmişti.

Sultan 24 Ramazan 485 (28 Ekim 1092) günü Bağdat'a girdi. Halifenin veziri Amidüddeve b. Cüheyr karşıladı. Sultanın yanında Tacülmülk'de vardı. Melikşah, onun için vezaret hilatlerini hazırlamasını emretti. Bu sırada sultan ava çıktı. Orada 3 şevval 485 (6 kasım 1092) günü hasta vaziyette döndü. Ölüm turnaklarını ona da geçirdi, ülkesinin genişliği ve askerlerinin çokluğu ölüme mani olmadı. Melikşah humma hastalığına tutulmuştu. Kan aldırdı. Fakat yeteri kadar kan alınamadı ve hastalığı ağırlaştı. Sultan Bağdat'a geldikten onsekiz gün sonra öldü. Nizamülmülk ile arasında bir aydan az bir müddet vardı.⁸⁶ Başka bir rivayete göre ise Sultan Bağdat'a girdiği zaman; halifenin karısı olan kızından doğan erkek çocuğun veliaht ilan olunmasını ve hilafete geçmesini istediği için halife ile arası açıldı. Halife sultanın talebini reddedince sultan'da ona "öyle ise Bağdat'tan çık, git!" tarzında bir haber gönderdi ve halife şu cevabı verdi: Emrinizi yerine getireceğim, yalnız yolculuğa hazırlanmak üzere bana on gün mühlet veriniz." dedi. Bu sürenin dokuzuncu günü sultan vefat etti. Denildiğine göre kölesi Hurdik ona zehir içirmişti.⁸⁷ Yine yabancı bir kaynağa göre "herkesin babası, bütün insanlara karşı merhametli ve hüsniyet sahibi bir zat büyük Sultan Melikşah öldü. O Bağdat şehri içinde Semerkant sultanının kızı olan karısı tarafından ihanetle öldürülmüştü. O, muhterem zata zehir içirdi ve bu en büyük hükümdarın canına kıydı.⁸⁸ Bizans kaynaklarında Anna Komnene'de rastlanan rivayet tamamen hayal mahsülüdür. Ona göre Sultanın İmparator Aleksios ile ittifak ederek kuvvetlenmesine meydan vermek istemeyen Tutuş tarafından öldürülmüştür. Ve guya Tutuş'un gönderdiği on iki tane kana susamış katil, Melikşah'ın, fazla sarhoş olduğu bir bayram gününde, üzerine hücum ederek delik deşik etmişlerdi.⁸⁹ Yine

⁸⁶ İbnül Esir, El-Kamil, X, s. 181. İmadeddin al-katip al-İsfahani'nin Al-Bondari'den, a.g.e., s. 83. Ravendi, a.g.e., I, s.132.

⁸⁷ Abul Farac, a.g.e., I, s. 334.

⁸⁸ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 178.

⁸⁹ İbrahim Kafesoğlu, Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul 1953, s.209.

başka bir rivayete göre Melikşah'ın zehirlenme olayı şöyle olmuştur: Bu vaka sultanın Hurdik adlı bir hizmetkarı tarafından gerçekleştirilmiştir. Hurdik, kulak karıştırarak aleti zehirlemiş, Sultan'da alet ile kulağını karıştırınca birkaç gün içinde hastalanarak ölmüştür.⁹⁰ Tarihi Beyhak'ta ise "bir hadimin elile zehir verildiği yazmaktadır."⁹¹ Ayrıca sultanın öldürülmesinde Batını tesiri de olabilir.⁹² Sultan Melikşah'ın ölümü olayında, oğlu Mahmut'u tahta geçirmek isteyen Terken Hatun, onun veziri Tacülmülk, sultanla anlaşmazlığa düşen halife Muktedi, Nizamülmülk yandaşları ve Batiniler şüphe altındadır. Müslüman yazarlarda, sultanın rahatsızlığı sırasında kan aldırıldığını bildirmektedirler. Bu durumda Melikşah'ın zehirlenme ihtimalini arttırmaktadır. Ama müslüman yazarlar, halifenin etkisi altında kaldıklarından ölüm nedenini zehirleme olarak söylememektedirler. Sadece hastalanarak vefat ettiğini yazmaktadırlar.⁹³

3. Melikşah'ın Defnedilmesi

Bazı kaynaklar, Melikşah'ın, Alparslan'ın yanında Merv'de (Marand) gömüldüğünü zikretmektedirler.⁹⁴ Fakat Melikşah'ın cesedi geçici olarak Bağdat'ın batısındaki Şuniz'de gömülmüş, daha sonra oğlu Mahmut zamanında oradan İsfahan'a nakledilerek, Keran mahallesinde (bugün Ahmedabad) halkın Dalbiti veya Dalbeti dedikleri Darül-Battih sokağındaki kendi yaptırmış olduğu medresesinde (Nizamülmülk ile aynı yerde) gömülmüş olup, buraya daha sonra Selçuklu ailesinden daha bazı kimselerde gömülmüş olmalıdır. Bugün türbesi sorulduğunda bilinmeyecek derecede unutulmuş (Makbere-yi Pay-i Çenar veya

⁹⁰ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 133.

⁹¹ İbrahim Kafesoğlu, *Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s.209.

⁹² Osman Turan, a.g.e., 1969, s. 172-173.

⁹³ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 133. İbrahim Kafesoğlu, *Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s.209.

⁹⁴ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 179. Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasır ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s.49.

Makbere-yi Nizamülmülk diye bilinmektedir) ve harabeye yüz tutmuş onarıma muhtaç bir halde bulunmaktadır.⁹⁵

Sultan Melikşah'ın hastalığı ağırlaşınca devlet adamları mallarını halifelik sarayına götürdüler. Sultan vefat edince "Hatun el-Celaliye" adıyla tanınan Terken Hatun, istediklerini uygulayabilmek için onun ölümünü gizledi ve cenazeyi sakladı. Matem merasimi yapılmamış, adet olduğu üzere atların kuyrukları kesilmemiş idi. Halife El-Muktedi Biemrillah'ın Sultanın kızıdan olan oğlu Cafer'i halifenin yanına geri gönderdi. Emirlerle gizlice mal dağıttı ve oğlu Mahmut'u destekleyeceklerine dair onlardan yemin aldı. Bu işleri Terken Hatun adına Tacülmülk deruhte ediyordu. Terken Hatun daha sonra Musul emiri olan Kıvamüddevle Kürboğa'yı Sultan'ın mührü ile İsfahan'a gönderdi. Kürboğa kale mustahfızının aşağı inmesini istedi ve şehri teslim aldı. Melikşah gibi, kimsenin cenaze namazını kılmadığı ve hiç kimsenin yüzüne gözüne vurarak ağlamadığı bir sultan daha duyulmamıştır.⁹⁶

Sultan Melikşah'ın ölüm tarihi 16 Şevval 485/19 Kasım 1092'dir.⁹⁷ İbrahim Kafesoğlu miladi takvimi 20 Kasım 1092 olarak göstermiştir.⁹⁸ İbnül Esir ise hicri tarihin birgün sonrasını vermiştir (16 Şevval 485/18-19 Kasım 1092)⁹⁹ Al-Bondari ise 485 yılını ve şevval ayını açıklamıştır.¹⁰⁰ Azimi Tarihinde ise yalnız 485 (1092-1093) yılı verilmiştir.¹⁰¹ Kaynaklarda değişik bir tarihe sadece Reşidüddin zikretmiştir. O sultanın ölümünü 485 yılının Ramazanının 10. günü olarak

⁹⁵ İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 106. Osman Turan, a.g.e., s. 173. İbrahim Kafesoğlu "Melikşah mad." İA, VII, s.673. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.135.

⁹⁶ İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 181-182. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s.106.

⁹⁷ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El Hüseyini, a.g.e., s. 49. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 133. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 106.

⁹⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Melikşah mad.", İA, VII, s. 673.

⁹⁹ İbnül Esir, *El kamil*, X, s. 181.

¹⁰⁰ İmadeddin al-katip al-İsfahani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 83.

¹⁰¹ Azimi, a.g.e., s.28.

söylemiştir.¹⁰² Sultanın 16 Şevval 485 (18-19 Kasım 1092) yılında öldüğü tahmin edilmektedir.

Melikşah 20 yıl hükümdarlık yapmıştır.¹⁰³ Ancak Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni Sultan'ın 17 yıl ve birkaç ay hükümdarlık yaptığını belirtmiştir.¹⁰⁴ Melikşah'ın 20 yıla yakın sultan olarak kaldığı tahmin edilmektedir.

Melikşah 38 yaşında ölmüştür.¹⁰⁵ Ahbar üd-devlet is-Selçukiyye'de Sultan'ın 38 yıl, üç ay ve 27 gün yaşadığını açıklamıştır.¹⁰⁶ Osman Turan, Melikşah'ın öldüğünde 40-42 yaşlarında olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁷ Sultanın 38 yıl yaşadığı tahmin edilmektedir.

20 yıllık hükümdarlığı esnasında büyük Selçuklu İmparatorluğunu Kaşgar'dan Boğaziçine, Kafkaslardan Yemen ve Aden'e kadar genişletmek suretiyle, devrin en kuvvetli bir siyasi teşekkülü haline getirmeye muvaffak olan Sultan Melikşah, İmparatorluğun uzak hudutları boyunca, askeri hareket ve fütuhatin devam ettiği ve kendisinin de gençliğin bütün zindeliğini yaşadığı bir sırada, vefat etti. Böylece kudretinin zirvesine çıkan sultan ile yetmişini aşkın vezir arasındaki ahenk, etrafın tahrik ve ihtirasları ile, bozulmuş ve hakikaten divit ile taç birbirini takiple sükut etmiştir. Öyle bir sükut ki, yalnız taç ve divit sahiplerini götürmemiş; Selçuklu İmparatorluğunu ve İslam dünyasını da sarsmış ve buhranlara sürüklemiştir. Melikşah'ın babası gibi genç yaşta ölümü, Büyük Selçuklu devletinin kaderini etkileyen çok önemli bir olay olmuştur. Ayrıca Büyük Sultan Melikşah zamanında, Nizamülmülk'ün himmeti ve gayreti ile, gayet muntazam bir divan (hükümet) teşkilatı kurulmuş idi. Gerek merkez, gerek taşra teşkilatı, Osmanlılara kadar, birçok Müslüman-Türk devletlerine örnek olmuştur. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Bağdat'taki son harp meclisinde Magrib'i dahi

¹⁰² Reşidüddin, a.g.e., s. 53-54.

¹⁰³ Muhammed ibn İbrahim, Selçukname, s. 34-35. Reşidüddin, a.g.e., s. 53-54.

¹⁰⁴ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 53-54.

¹⁰⁵ Reşidüddin, a.g.e., s. 53-54. İbrahim Kafesoğlu "Melikşah mad" İA, VII, s. 672. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 106.

¹⁰⁶ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 49.

¹⁰⁷ Osman Turan, a.g.e., s. 173.

zaptetmek teşebbüsünden bütün İslam hükümetlerini bir elde toplamayı , böylece o zamanın telakkisine göre, dünya hükümdarı olmayı tasarladığı görülmektedir. Sultanın isteği olmasada; Türk-İslam dünyasına büyük hizmetleri geçmiştir.¹⁰⁸

4. Melikşah'ın Kişiliği

Yabancı kaynaklar Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah hakkında şöyle bahsetmektedirler. -Zubdat: Melikşah "adil sultan" diye maruf oldu. Ahbar: O, adil ve munsifdi, zalimleri kahreder, mazlumların haklarını verirdi. İbnül Esir: Zamanında sükun, emniyet ve adalet hakim olmuştur. Tabakat-ı Nasiri: Melikşah kahredici, cesur ve adil idi. En-nücum üz-zahire: Melikşah hükümdarların en iyisi idi. Daima muzafferdi. Anonim Tarihi Ali Selçuk: Melikşah'ın adaleti ve siyaseti sayesinde ahali öyle rahat etmişti ki, hiçbir padişahın zamanında kafir ve müslüman böyle rahat edememişlerdi. Ayni: Onun devrinde herkes fisk ve fesattan el çekmiş, zulüm ve teaddi ortadan kalkmıştı. Urfalı Mathieu: Melikşah her tarafta hakimane ve sulhperverane bir idare kurdu. Hiç kimseyi incitmek, kimseye ızdırab evermek istemezdi. Asil adetleri, yüksek düşünceleri ve tam bir hükümdar tavrı ile o, herkes tarafından sevilmişti. Benim fikrime göre, Avrupa ona tabii olmakta geçikmeyecektir. Stefanos Orbelian: Melikşah çok iyi, sulhperver bir hükümdardı. Genceli Kiragos: Bahtiyar Melikşah hüsnüniyet sahibi, iyiliksever bir adamdı. Bütün tebasına karşı böyle idi. Basiretli ve kahraman bir zat olan Melikşah akilane ve iyi hareket eder, kimsenin mağdur olmamasına çok itina gösterirdi, O, sulh yoluyla az zamanda dünyaya hakim oldu.¹⁰⁹

Sultanın yanında daimi olarak ve divan kayıtlarında adları kayıtlı olan kırk bin süvari vardı. Bunların iktaları, her zaman ulufe ve nafakaları hazır bulunsun diye ülkenin değişik yerlerine dağıtılmıştır. Onun döneminde hiçbir zulüm görülmemiştir. Melikşah böyle birşeye imkan bırakmamıştır. Şikayeti olan

¹⁰⁸ İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, s. 206-209. İbrahim Kafesoğlu "Melikşah mad." İA, VII, s. 672-673. Osman Turan, a.g.e., 1969, s. 173. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 136.

¹⁰⁹ İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, s. 212-213.

doğrudan onunla görüşebilirdi. Sultan sorunları halkın bizzat kendisinden dinlerdi. Kendi ava çıkmayı da çok severdi. Bir günde yetmiş ceylan vurduğu söyleniyor. Avladığı her hayvan için fakirlere bir magrip dinarı verirdi. Yine ceylan ve eşeklerin tırnaklarından Irak'tan Horasan'a kadar olan av yerlerinde kuleler yaptırmıştır. Maveräünnehir vilayetinde, Arap çölünde, Merc, Huzistan ve İsfahan bölgelerinde böyle eserleri çoktur. Sultan İsfahan'ı çok sevdiği için başkent olarak burasını seçmiştir. Köşkler, Bağ-ı Karan, Beytül-mal, Bağ-ı Ahmet Siyah, Bağ-ı Deşt-i Gör gibi çok güzel eserler İsfahan'da yaptırmıştır.¹¹⁰

Sultanın kardeşi Tekiş Horasan'da isyan etmişti. Veziri Nizamülmülk ile isyanı bastırmak için oraya gittiler. Yolda Ali b. Musa er-Rıza'nın Tus'daki türbesini ziyaret ettiler. Burada dua ettiler. Daha sonra sultan vezirine nasıl dua ettiğini sordu. O da: Senin bu savaşta muzaffer olman için dua ettim." dedi. Buna karşılık Sultan ise şöyle dua ettiğini söylemiştir: "Allahım, müslümanlar için hangimiz daha hayırlı ve yararlı olacaksak onu galip getir"¹¹¹

Melikşah'ın emirlerinden biri Herat'ta Abdurrahman adlı bir alimin evinde misafir oldu. Bu emir sultanın yanına sarhoş olarak gelmiş ve şunları demiştir: "Abdurrahman Allah'a inanmıyor ve putlara tapıyor. Sultan bunlara inanmadı ve kendine geldiği zaman ona doğru söylemesini emretti. Kılıcını çıkardı. Bunu gören emir önce eman diledi. Sultan emanı verdi. Emirde: "Abdurrahman'ın güzel bir karısı var. Eğer sen onu öldürürsen; evi ve karısı bana kalacaktı." dedi. Bunu duyan Melikşah onu yanından kovmuştur. Bu emiri dinlemediği için de Allah'a şükretmiştir. Abdurrahman ile ilgili söylentilere bir daha kulak asmamıştır.¹¹²

Rivayete göre, köylünün bir araba dolusu karpuzunu sultanın askerleri almıştı. Köylü hemen sultanın yanına gitmiş ve şikayette bulunmuştu. Sultan ona askerin içindeki Kızıl Çadırın orada beklemesini ve kesinlikle ayrılmamasını

¹¹⁰ Ravendi, a.g.e., I, s. 128-129.

¹¹¹ İbnül Esir, El-Kamil, X, s. 182. Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s.51.

¹¹² İbnül Esir, El-Kamil, X, s. 184.

emretti. Köylü de sultanın dediği gibi yaptı. Sultan şarabdarına: "Bugün canım çok karpuz istedi. Git, sor bakalım belki olur da askerlerde vardır. Şarapdar gitti ve karpuzları getirdi. Melikşah bunları nereden aldığını sordu. Şarapdar da falanca hacib dedi. Gerçekten köylünün karpuzlarını o hacibin askerleri almıştı. Hacib huzura geldi. Sultan karpuzları hangi askerler aldıysa; onların getirilmesini emretti. Hacib geri gittiğinde askerler durumu anlayıp kaçmışlardı. Sultan köylüye: "Bu hacibin köleleri senin karpuzlarını almıştır. Hacip artık senin kölendir. İstediyini yapabilirsin. almazsan ölürsün" demiştir. Köylü hacibi almak zorunda kaldı. Yolda hacip 300 altına kendini kurtarabildi. Köylü tekrar Melikşah'ın huzuruna geldi. Sultana durumu anlattı. 300 altına razı olduğunu söyledi.¹¹³

Sultanın önemli bir olay karşısında ihtiyarlar, bilginler ve dostları ile meşveret etmesi vacip oluyor. Herkesin ve bilhassa ihtisas sahiplerinin o konuda bildiklerini söyleyerek görüşlerini açıklamaları, her alimin zıttı olsa fikrini ortaya koyması, doğrunun ortaya çıkması için gerekmektedir. Meşveret yapmadan icraatta bulunan liderler bencil ve zayıf görüşlüdür. Allah'a şükür padişahımız (Melikşah) görüşü kuvvetli, işini bilir ve tedbirlerini alır, bir kişidir.¹¹⁴

Melikşah dönemi bolluk ve bereket zamanıydı. Bunu Bizans, Ermeni ve Suryani kaynakları da doğrulamaktadır. Çin hududundan Ege sahillerine kadar sınırları genişlettiği için de kendisine Ebul-Feth denilmiştir. Halka karşı çok adil bir insandı ve bu sebeple bazı bölgeler savaşılmadan alınmıştır. Sultanın adaletini örnek gösteren bir olay da şöyledir: Melikşah Irak'da El-Haddadiye köyünden gelen Gazzal'ın oğulları diye bilinen iki kişiyle konuştu. İkisi sultana ikta sahibi Humartekin'i şikayet ettiler. Melikşah'a yüz dinarlarının alındığını ve birisinin iki dişini kırdığını söylediler. Kırılan dişlerini göstererek: "Biz de, kıyas yoluyla hakkımızı alırsın diye sana geldik. Yoksa Allah aramızda hüküm verecektir."

¹¹³ İbnül Esir, El-Kamil, X, s. 182-183. Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 50-51. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 135.

¹¹⁴ Nizamülmülk, Siyasetname, Çev. Nurettin Bayburtlugil, Ankara, 1981, s. 134.

demişlerdi. Sultan "Beni iki kolumdan tutun ve Hacı Hasan (Nizamülmülk'ün) yanına götürün" dedi. Başlangıçta onlar bunu kabul etmediler ve özür dilediler. Hemen ayrılmak istediler. Fakat sultan ikisine de yemin vererek mutlaka yapmalarını istedi. Bunun üzerine her biri Sultan'ın bir kolundan tutup onunla birlikte Nizamülmülk'ün yanına gittiler. Vezir bunu duyunca koşarak çadırdan çıktı. Sultanı karşılayıp eyer öptü. Sultana: "Ey cihan hükümdarı! Seni böyle davranmaya sevk eden nedir?" diye sordu. Bunun üzerine Melikşah: "Yarın Allah Taala'nın huzuruna müslümanların hak ve hukukundan sorguya çekilirsem halim ne olur? Ben bu işleri böyle durumlarda bana vekalet edesin diye sana bıraktım. Halk böyle işkencelere maruz kalırsa bunun sorumlusu sen olursun. Beni de kendini de düşün" dedi. Nizamülmülk yer öptü ve Sultanın hizmetine koştu. Sonra da derhal geri dönüp Emir Humartekin'in iktalarından azledilmesi ve onlardan müsadere edilen malların iade edilmesine dair menşuru yazdırdı. Ayrıca yanındaki 100 dinarı da onlara verdi ve kısasen Emir Humartekin'in dişlerinin de sökülebilmesi için bunu delille ispat etmelerini emretti. Onlar da memnun olarak ayrıldılar.¹¹⁵ Melikşah'da ilimle ilgilenmiştir. Fars edebiyatına merakı vardı. İlim adamlarını korur ve gözetirdi. Kendisi ülkenin imar işleriyle de uğraşmıştır. Birçok medreseler, rasathaneler, zaviye ve imaretler inşa ettirmiştir. Berkıyruk, Muhammed Tapar, Sencer ve Mahmut adında dört oğlu vardı.¹¹⁶

D. MAHMUT (1092-1094)

1. Mahmut'un Hayatı

Melikşah'ın karısı Terken Hatun çok hırslı bir kadındı. Oğlu Mahmut'u ve torunu Cafer'i saltanat ve halifelğe veliaht yapmak için elinden gelini yapmıştır. Emri altında 12.000 kişilik ordusunu ve Bağdat'ta diğer Selçuklu askerlerini kendi

¹¹⁵ İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s.183. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.134-135.

¹¹⁶ İmadeddin el-katip el-İsfahani'nin *Al Bondari*, a.g.e., s. 83. Osman Turan, a.g.e., 1969, s.174.

etrafında toplayabilmek için hazineyi hemen hemen boşaltıncaya kadar dağıtmıştır.¹¹⁷

Mahmut'un saltanata geçmesi için bir sorunu daha vardı. Yaşı küçük olduğundan halife veliahtlığını onaylamak istemedi. Terken Hatun Cafer'in veliahtlığıyla tehdit edince, kabul etmek zorunda kaldı.¹¹⁸ 22 Şevval 485 (25 Kasım 1092) Melikşah'ın ölümünden altı gün sonra, onun sultanlığını ilan etmiş ve adına hutbe okutmuştu.¹¹⁹ Berkyaruk'un annesi de, Selçukilerden idi. Fakat Bağdat'ta, Sultan Melikşah'ın oğullarından, Terken Hatun'un sabi çocuğundan başkası hazır bulunmuyordu. Bundan dolayı o çocuğa biat ettiler.¹²⁰ Mekke ve Medine başta olmak üzere bütün her yerde Mahmut adına hutbe okundu.¹²¹ Hatun el-celaliye adıyla bilinen Terken Hatun, Cafer'i halifenin yanına gönderdi. Daha sonra da Bağdat'tan ayrıldı. Nizamülmülk'ün adamları onbir yaşındaki Berkyaruk'u Rey'e götürdüler. Nizamülmülk'ün damadı Ebu Müslim bu şehrin reisiydi. Berkyaruk'a taç giydirdi.¹²² Bu arada Terken Hatun daha da güçlenmek amacıyla, Melikşah'ın amcası Gence Meliki İsmail'e evlenmek arzusunu bildirdi. İsmail yeğeni Berkyaruk'u bir kenara iterek, Terken Hatun'la anlaştı.¹²³ Berkyaruk ile Gence meliki İsmail 1093 yılında savaştılar. Terken Hatun'un yanındaki emirlerin bir kısmı Berkyaruk'un tarafına geçtikleri için Melik İsmail yenildi ve İsfahan'a çekildi. Sultan Melikşah'ın kardeşi Tacüddeve Tutuş, Musul, Nisibis, Maiperkat, Suriye ile Şam havalisinde hüküm sürüyordu. Tutuş Azerbaycan'a geldi ve kardeşinin oğlu Sultan Berkyaruk onu karşılamaya çıktı. İkisi Tebriz civarında bir köy olan Saidabad'da buluştular ve konuştular.¹²⁴ 1093 yılında Berkyaruk veziri İzzülmülk ile Bağdat'a girdi. Halifeden kendi adına hutbe okunmasını istedi. 30

¹¹⁷ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyini, a.g.e., s.52.

¹¹⁸ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 137.

¹¹⁹ Osman Turan, a.g.e., s. 228.

¹²⁰ İmadeddin al-katip al-İsfahan'ın Al-Bondari, a.g.e., s.84).

¹²¹ İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 106.

¹²² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.m., s. 138.

¹²³ Osman Turan, a.g.e., s. 228.

¹²⁴ Abul Farac, a.g.e., I, s. 335.

Ocak 1094 cuma günü Bağdat'ta Berkıaruk adına hutbe okundu.¹²⁵ Melik İsmail'in mağlubiyetine rağmen, Terken Hatun yine de ihtiraslarından vazgeçmiyordu. Yeni tedbirler almaktan geri kalmadı. Filhakika Suriye'de saltanatını ilan etmiş olan Tutuş'u İsfahan'a çağırdı. Bu seferde ona evlenme teklifi yaptı.¹²⁶ Tutuş'ta bu sebeple Hemedan'a doğru yola çıktı. Ancak Terken Hatun'un onunla birleşme girişimi; hastalığı sebebiyle gerçekleşmedi ve İsfahan'a dönmek zorunda kaldı. Bu ihtiraslı kadın, arzu ettiğine kavuşamadan, hastalanarak bu şehirde öldü.¹²⁷ Osman Turan Terken Hatun'un ölümüyle ilgili şöyle demektedir: Tutuş henüz Selçuklu payitahtına yetişmeden umumi efkarın tasvip etmediği bu ihtirasları ve yarattığı buhran dolayısıyla Terken Hatun bir suikast ile yok edilmiştir.¹²⁸

2. Mahmut'un Ölümü

Berkıaruk az sayıda askeriyle Nusaybin'de bulunuyordu. Terken Hatun 487 Ramazanında öldüğü zaman Berkıaruk, Tutuş'a karşı gelecek kuvveti olmadığından, kardeşi Mahmut'a teslim oldu. Mahmut, kardeşini karşılamak için İsfahan'a geldi. İkisi at üzerinde kucaklaştılar.¹²⁹ Aynı olay başka bir kaynakta şu şekilde anlatılmaktadır: Kısa bir zaman sonra Sultan Berkıaruk, askerlerinin az bir kısmıyla İsfahan'a gitti ve kardeşi Sultan Mahmut'a bağlı eşraf, şehrin kapılarını yüzüne kapadılar. Daha sonra bu kişiler, sultanı içeri alarak ele geçirmeyi düşündüler ve kapıları açtılar.¹³⁰ Bu sırada Bağdat halifesi hutbeyi Tutuş adına okuttu. Mahmut'un adamları Berkıaruk'u İsfahan kalesine soktukları zaman; hemen onu tutuklayarak hapse attılar. Emirler Berkıaruk'u bertaraf etmek amacındaydılar. Bu sebeple gözlerine mil çekilmesine karar verdiler. Bu arada Berkıaruk İsfahan'a geldikten iki gün sonra çiçek hastalığına tutuldu.¹³¹ Aynı

¹²⁵ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 143.

¹²⁶ İsmail Aka, a.g.e., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 106-107.

¹²⁷ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 144-145.

¹²⁸ Osman Turan, a.g.e., s. 238.

¹²⁹ Ravendi, a.g.e., I, s. 139.

¹³⁰ Abul Farac, a.g.e., I, s.335.

¹³¹ İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 107.

zamanda Sultan Mahmut'ta şiddetli bir hummaya tutuldu.¹³² Durumu oldukça ciddi idi. Mahmud'un doktoru Eminüddeve idi. Doktor, emirlere: "Melik Mahmut, şu anda çiçek hastalığına yakalanmış bulunuyor, kurtulacağı da benzemiyor. Görüyorum ki, siz Tutuş'un hükümdar olmasını istemiyorsunuz. O halde Berkyaruk'un gözlerine mil çekmekte acele etmeyiniz. Mahmut ölürse onu sultan yaparsınız. Eğer Mahmut hastalıktan kurtulursa; Berkyaruk'un gözlerine mil çekmekte takdir yine sizindir."¹³³ Bunun üzerine Emirler Berkyaruk'un gözlerine mil çekmekten vazgeçtiler. Mahmut'un durumunun ne olacağını beklemeye başladılar. O, bu hastalıktan kurtulamayarak 487 Şevval ayı sonunda (11 Kasım 1094) İsfahan'da öldü. Bir kaynağa göre hastalandığı gün vefat etmişti ve o zaman yedi yaşındaydı.¹³⁴ Diğer bir kaynağa göre ise bir hafta içinde vefat etmiştir.¹³⁵

3. Mahmut'un Defnedilmesi

Mahmut İsfahan'da gömülmüştür.¹³⁶ Berkyaruk'ta aynı çiçek hastalığına yakalanmıştı. Fakat o bu hastalığı atlattı. Mahmut'un emirlerinin yapacakları tek şey; Berkyaruk'un Sultanlığını kabul etmektir. Eşraf ile Berkyaruk arasında sulh oldu ve onu İsfahan hükümdarı ilan ettiler. Mahmut, çocukluk çağında, daha kendini bilmeden, girilen bu mücadelede birşey anlamadan hayata gözlerini yummuştur.

E. BERKYARUK (1094-1104)

1. Berkyaruk'un Siyası Hayatı

Berkyaruk'un hayatı taht mücadeleleriyle geçmiştir. Bunlardan biri de Tutuşla olan mücadelesi idi. Tutuş, Melikşah öldüğü zaman, sultanlığını ilan etmişti. Ayrıca sahip olduğu bölgelerde de kendi adına hutbe okutuyordu. Urfa

¹³² Abul Farac, a.g.e., I, s.335.

¹³³ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 145.

¹³⁴ Abul Farac, a.g.e., I, s.335.

¹³⁵ Ravendi, a.g.e., I, s. 139.

¹³⁶ İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 107.

valisi Bozan ve Halep valisi Aksungur bölgelerindeki hutbeyi Berkyaruk adına çevirmişlerdi. Tutuş'a tabii olan bu bölgeler itaatsizlik yaptıklarından dolayı; Tutuş onların üzerine gitti. Her ikisini, yapılan savaştan sonra öldürmüştür. (1093) Bu arada Bağdat halifesine de hutbenin kendi adına okunması için baskı yapıyordu. Berkyaruk 1000 kişilik ordusuyla, 50.000 kişilik Tutuş ordusuna birşey yapmadan İsfahan'a kaçmıştı. Onun bu başarısızlığı üzerine hutbe Bağdat'ta Tutuş adına okundu (1094). Berkyaruk burada gözlerine mil çekilme sıkıntısı yaşadı. Tam bu sırada Mahmut ölünce, o sultan seçildi.¹³⁷ Tutuşla mücadele etmek için ordu hazırlığına başladı. 7 Safer 488 (26 Şubat 1095) yılında yapılan savaşta; Berkyaruk taraftarları Melikşah'ın sancağını çektiler. Tutuş kişilik olarakta sert ve acımasız bir insandı. Berkyaruk ise tam tersine yumuşak huylu bir şahıstı. Bu yüzden komutanlar onun tarafına geçmişlerdi. Buna rağmen Tutuş'un 15.000, Berkyaruk'un 30.000 kişilik bir ordusu vardı. Çok çetin bir savaş oldu. Türk kanı derya gibi aktı. Tutuş savaş sırasında yeniliyordu. Ama yine de savaşmaktan vazgeçmiyordu. Çevresi Berkyaruk'un askerleri tarafından sarıldı. Atı yaralanınca yere düştü. Sungurca adlı emir onun başını kesmiştir. Cesedi, babası Alparslan'ın Merv'deki türbesine gömüldü. Kesik başı da Bağdat'a gönderildi.¹³⁸

Berkyaruk bu en kuvvetli rakiplerini bertaraf etmekle beraber amcası Arslan Argun Horasan'a hakim olmuştu. Sultan ona karşı diğer amcası Börbars'ı destekledi ise de Arslan Argun onu öldürdü. Berkyaruk Horasan'a kardeşi Sencer'in kumandasında yeni bir ordu sevketti. Ancak bu ordu yetişemedi Arslan Argun bir kölesi tarafından öldürüldü. (1094) Berkyaruk'a isyan eden diğer amcası Şihabüddeve Tekiş de aynı yıl öldürüldü. Sultana isyan edenlerden biri de Çağrı

¹³⁷ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 144.

¹³⁸ İbn Kalanisi, *Zeyli Tarihi Dımaşk*, nşr. Amedroz, Beyrut 1908, s. 129-130. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 144-145-146-147. K.V. Zettersteen "Berkyaruk mad." İA, II, s. 557. Cl. Cahen "Berkyaruk mad." E.İ., I, s. 1051, 1052.

beyin torunlarından Emir-i emiran Muhammed b. Süleyman'dı. O da mağlup oldu. Kodan ve Yaruktaş'ın isyanları da bastırıldı.¹³⁹

Ancak ülkede sağlanan bu birlik uzun sürmedi. Gence Melik'i Muhammed Tapar, Berkyaruk'un eski veziri Müeyyidülmülk'ün kışkırtmaları sonucu, valisi bulunduğu Arran'da isyan etti. Bu sırada Hemedan reisi de Sultan Berkyaruk'a mektup gönderip onu Hemedan'a gelmeğe ve kardeşinin safında yer alan emirlerin iktalarını ele geçirmeğe çağırdı. Fakat Berkyaruk onu dinlemedi ve kardeşinin üzerine yürüdü. 4 Receb 493 (15 Mayıs 1100) günü aralarında savaş vuku buldu. Hemedan'a birkaç fersah mesafedeki Sefidrud (Ak-nehir)'da cereyan eden bu savaş Berkyaruk ile kardeşi Sultan Muhammed arasındaki ilk savaştı. Bu muharebede Muhammed Tapar galip geldi. Bunun sebebi de Sultan Berkyaruk'un yanında bulunan komutanların Tapar'ın saflarına geçmesinden kaynaklanmıştır. Hatta bir rivayete göre yanında 50 atlı kalmıştı.¹⁴⁰

Sultan Berkyaruk ile Sultan Muhammed 8 cemaziyelahir 496 (19 Mart 1103) tarihinde beşinci defa savaştılar. Azerbaycan'daki Hoy kapısı önünde güneş batarken savaşa tutuştular. Berkyaruk'un maiyetindeki Ayaz'ın büyük rol oynadığı savaşta tekrar bozguna uğrayan Muhammed, Sökmen el-kutbi'nin ikta yeri olan Ahlat'a doğru kaçarken, Berkyaruk'da Zencan'a doğru gitti. Sultan Berkyaruk, yanındaki paranın tükendiğini, buna karşılık askerlerin sürekli olarak daha fazla para istediğini görünce Kadı Ebul-Muzaffer el-Cürcani el-Hanefi ile Sahibi Karatekin adıyla meşhur olan Abul Farac Ahmed b. Abdül-Gaffar el-Hemedani'yi barış şartlarını tesbit etmek üzere kardeşi Sultan Muhammed'in yanına gönderdi. Sultan Muhammed'de barışı kabul etti ve şartları müzakere etmek için sadık kalacaklarına dair yemin ettiler. Kararlaştırılan maddeler şunlardı: Sultan

¹³⁹ Osman Turan, a.g.e., 1969, s. 178, Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk mad." İA (T.D.V.) V, s. 515, K.V. Zettersteen, "Berkyaruk mad." İA, II, 557.

¹⁴⁰ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 239; 242-243. İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 73-74. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 90-91. K.V. Zettersteen, "Berkyaruk mad." İA, II, s. 557-558. Osman Turan, a.g.e., s. 231. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 165-166-167.

Berkyaruk kardeşi Sultan Muhammed'in nevbet çaldırmasına karışmayacak, kendisine ait şehirlerde kendi adıyla birlikte Sultan Berkyaruk'un adını zikretmeyecek ikisi birbirleriyle yazışmayacak, yazışma vezirler aracılığıyla yapılacaktır. Askerler dilediği tarafa geçebilecek ve hiç kimseye müdahale edilmeyecek, Sefirud'dan Babul-Ebvab'a, Diyarbekir, El-cezire, Musul ve Suriye'ye kadar olan saha Sultan Muhammed'e ait olacaktır. Yine Irak topraklarından Seyfüddevle Sadaka'ya ait olan yerler de Sultan Muhammed'in hakimiyetinde olacaktır. Selçuklu İmparatorluğu iki devlete ayrılmak suretiyle Türkiye ile birlikte üç Selçuklu Sultanı meydana çıktı.¹⁴¹

2. Berkyaruk'un Vefatı

Sultan Berkyaruk b. Melikşah 2 rebiyülahır 498 (22 Aralık 1104) tarihinde vefat etti.¹⁴² Sibt ibnül Cevzi sultanın 498 rebiyülevvel tarihinde öldüğünü yazmıştır.¹⁴³ Osman Turan ve İsmail Aka Berkyaruk'un 22 Aralıkta değil; 23 Aralıkta öldüğünü belirtmektedirler.¹⁴⁴ Sadruddin Ebul Hasan Ali, CI. Cahen, Zettersten, Al Bondari ve İbrahim Kafesoğlu yalnız yıl ve ay olarak rebiyülahır 498 (aralık 1104) zikretmişlerdir.¹⁴⁵ Azimi ise sadece 498 yılını vermiştir.¹⁴⁶ Sultanın 2 Rebiyülahır 498 (22-23 Aralık 1104) yılında öldüğü tahmin edilmektedir. İsfahan'da verem ve basur hastalıklarına yakalanmış ve bir mahfe içinde Bağdat'a müteveccihen hareket etmişti. Berucird'e varınca hareket edemez olmuştu ve kırk gün orada kaldı. Sultan, hastalığı daha da şiddetlenip hayatından ümit kesince, beş yaşındaki oğlu Melikşah'a ve Emir Ayaz'a hilat giydirdi. Emirleri

¹⁴¹ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 292-293;300-301-302. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 92. Osman Turan, a.g.e., s. 181. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 171, CI Cahen "Berkyaruk mad." E.İ., I, s. 1051-1052.

¹⁴² İbnül Esir, El-kamil, X, s. 308. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 173. Reşidüddin, a.g.e., s. 66. Abdülkerim Özaydın "Berkyaruk mad." İA (T.D.V.) V, s. 516. CI Cahen "Berkyaruk mad." E.İ., I, s. 1052. İmadeddin El-katip El-İsfahani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 91.

¹⁴³ Sibt ibnül Cevzi, Mirat uz-zaman fil-ayan, I, s. 13.

¹⁴⁴ Osman Turan, a.g.e., s. 181. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 108.

¹⁴⁵ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 54. K.V. Zettersteen "Berkyaruk mad." İA. II, s. 558. İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 74.

¹⁴⁶ Azimi, a.g.e., s. 35.

huzuruna çağırıldı. Onlara, oğlunu kendine veliaht ve Emir Ayaz'ı da ona atabek tayin ettiğini bildirdi. İkisine de itaat etmelerini ve oğlunun sultanlığını muhafaza etme hususunda gayret göstermelerini emretti. Selçuklu emirleri "baş üstüne " diyerek kabul ettiler. Hepsi, Melikşah'ı ve onun tahtını korumak uğrunda canlarını ve mallarını feda edeceklerine dair söz verdiler. Berkyaruk onlardan bu konuda yemin etmelerini istedi. Onlar da yemin ettiler. Sultan Bağdat'a gitmelerini emretti. Yola çıkıp Berucird'e on iki fersah kala Sultan Berkyaruk vefat etmişti. O İsfahan'a dönmek istiyordu. Emir Ayaz Sultan Berkyaruk'un ölüm haberini alınca veziri el-Hatır el-Mebyuzi'ye ve diğer zevata Sultanın annesiyle birlikte İsfahan'a gitmelerini emretti. Emir Ayaz, otag, çadır, çetr, şemse ve sultanın ihtiyaç duyduğu diğer saltanat alametlerini hazırlatıp onlara Berkyaruk'un oğlu Melikşah'ın alametini koydu. Bağdat'a doğru yola çıktılar. Melikşah'ın Bağdat'ta bulunduğu sırada, amcası Sultan Muhammed'de oraya geldi. Bağdat ahalisi ikisi arasında kopacak mücadeleye sürüklenmekten fena halde korktular. Melikşah'ın saltanatını idareye memur olan Bağdat'a gelen Emir Ayaz, akıllı bir adam olduğu ve Berkyaruk'un askerleri onun kumandası altında bulundukları ve ona itaat ettikleri için, bu zat Sultan Muhammed'e and içerek şu sözleri söyledi: "Bu çocuk kardeşinin oğludur. Ona itina göstermen bilhassa sana yakışır. Onu babasının saltanatından ve mirasından mahrum etmek gerekmez. Nasıl ki sizin bana ait olandan mahrum etmeniz yakışmaz"..... dedi. Buna karşı sultan "Bu çocuk benim oğlumdur" dedi ve ona iyi muamele etmeyi vaadetti.¹⁴⁷

Başka bir kaynağa göre: "Berkyaruk'un oğlu Melikşah'ın gözlerine mil çektiler. Bu vaka 499 senesinde idi. Bu suretle gürültü bitti ve kavga durdu."¹⁴⁸

¹⁴⁷ İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s. 308. Abul Farac, a.g.e., I, s. 343-344. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 108. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 172-173. K.V. Zettersteen, "Berkyaruk mad." İA, II, s. 558. Abdülkerim Özyayın, "Berkyaruk mad." İA (T.D.V.) V, s. 515-516. Cl. Cahen, "Berkyaruk mad." E.İ., I, s. 1052.

¹⁴⁸ İmadeddin al-katip al-İsfahani'nin al-Bondari, a.g.e., s. 92.

3. Berkyaruk'un Defnedilmesi

Berkyaruk'un cenazesi İsfahan'a götürüldü. Cariyesi tarafından yaptırılan türbeye defnedildi. Bu cariyede sultanın ölümünden birkaç gün sonra vefat etti. Onun kabrinin karşısına defnedildi. Berkyaruk'un İsfahan'da gömüldüğüne dair bütün kaynaklar aynı fikirdedirler.¹⁴⁹

Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk 12 yıl ve dört ay saltanatta kalmıştır.¹⁵⁰ K.V. Zettersteen sultanın 12 yıl hükümdar olduğunu açıklamıştır.¹⁵¹ Sultanın yaklaşık 12 yıl civarında saltanatta kaldığı tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklar sultanın öldüğünde 25 yaşında bulunduğunu zikretmişlerdir.¹⁵² Sıbt İbnül Cevzi Berkyaruk'un 24 yaşında vefat ettiğini;¹⁵³ Osman Turan ve İsmail Aka 26 yaşında öldüğünü;¹⁵⁴ İbrahim Kafesoğlu ise 26-27 yaşlarında hayata gözlerini yumduğunu;¹⁵⁵ yazmışlardır. Berkyarukun vefat ettiği zaman 25-27 yaşları arasında olduğu tahmin edilmektedir.

4. Berkyaruk'un Kişiliği

Bazı tarihçiler ondan adaletli, faziletli, sabırlı ve yumuşak huylu bir hükümdar olarak bahsederlerken bazıları da içki ve eğlence düşkünü olduğunu kaydederler.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Abul Farec, a.g.e., I, s. 343. İbnül Esir, El-kamil, X, s. 309. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 108. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 173. K.V. Zettersteen "Berkyaruk mad." İA, II, S. 558. Abdülkerim Özaydın "Berkyaruk mad." İA (T.D.V.) V, s. 516.

¹⁵⁰ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 54. İbnül Esir, El-kamil, X, s. 309.

¹⁵¹ K.V. Zettersteen, "Berkyaruk mad." İA, II, s. 558.

¹⁵² İmadeddin al-katip al-İsfahani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 91. Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 54. İbnül Esir, El-kamil, X, s. 309. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 173. K.V. Zettersteen, "Berkyaruk mad." İA, II, s. 558. Cl. Cahen, "Berkyaruk mad." E.İ., I, s. 1052.

¹⁵³ Sıbt İbnül Cevzi, Mirat üz-zaman fil-ayan, I, s. 13.

¹⁵⁴ Osman Turan, a.g.e., s. 181. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 108.

¹⁵⁵ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 74.

¹⁵⁶ Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk mad." İA (T.D.V.) V, s. 516.

Savaşlardan ve anlaşmazlıklardan dolayı hiç kimsenin çekmediği sıkıntılara maruz kaldı. Hayatı bazen sıkıntı, bazan bolluk ve rahat içinde yaşadı. Herşeyini kaybedip birkaç defa ölümlerle burun buruna geldi.¹⁵⁷

Bir savaştan sonra Muhammed Tapar, Hemedan civarına gelerek beş nöbet çaldırdı. Müeyyidülmülk vezir idi. Sultan Berkyaruk bir müddet sonra Horasan, Gürgen ve Rey'den asker topladı ve Muhammed'in üzerine yürüyerek onunla muharebe yaptı. Tapar mağlup oldu. Müeyyidülmülk yakalandı. Birkaç gün bağlı ve mahbuz kaldı. Sonra Berkyaruk'a şöyle haber gönderdi: "Eğer efendimiz kulunun cürmünü affederse, yüzbin dinar vereyim de vezirlik hizmetini bana lütfetsin" dedi. Sultan bunu kabul edince; vezir borç para bulmakla meşgul oldu. Bir hafta bu parayı toplamakla geçirdi. Parayı verdiğinin ertesi günü vezirlik hakka takımının önüne konulacağı kararlaştırıldı. Onunla hazine adamları ve memurları arasında paranın uymamasından ve cinsinden dolayı ihtilaf çıkıyordu ve bu işleri çok inceliyordu. Bu sebepten hazine memurlarını incitti. İhtilaf ve fiyat tayini zamanı kalmadı. O gün tehir edildi. Ertesi gün, yazın sıcak bir zamanında, sultan otağında dinleniyordu. Bir ibrikçi sultanın uyuduğunu sanarak; bazılarına "Şu Selçuklular ne hamiyetsiz insanlardır; bir adam padişahın karşısına bu kadar güçlükler çıkardı. Bir defa, babasının kulunu padişahlık istemeğe teşvik etti, o da kendisi için otağ, çetr gibi saltanat malzemesi hazırladı. Bir başka defa, Gence'ye gidip kardeşini getirdi. Bir müddet onu avare etti ve biçare cihanı dolaştı. Şimdi de ona vezirlik veriyor ve itimad ediyor. Sultan kısa bir kılıçla otağından dışarı çıktı ve Müeyyidülmülk'ü çağırdı. Gözlerini bağlamalarını ve kürsüye oturtmalarını emretti. Kılıçla öyle bir vurdu ki, boynunu hemen kesti. Baş henüz omuzları üzerinde iken, vücudu kımıldandı, baş yere düştü. Sultan ibrikçiye baktı ve şöyle dedi: "Selçukluların hamiyetini görüyor musun?" O vezir, o fiyat tesbiti için pazarlık eden ibrikçinin sözü yüzünden mahvoldu. İbrikçi bundan sonra kaçtı ve bir daha sultanın yüzüne bakamadı.¹⁵⁸

¹⁵⁷ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 309.

¹⁵⁸ Ravendî, a.g.e., I, s. 144-145.

Durumu güçlenip muhaliflerinin itaat arz ederek boyun eğdikleri sırada ölüm yetiştii. Yaptığı savaşların sadece bir tanesinde mağlup olmuştu. Emirleri vuku bulan ihtilaflardan çıkar sağlamak niyetiyle onu hedef almışlardı. Hatta sultanın naibleri müdaafa edemiyordu. Bağdat'ta adına hutbe okununca fiyatlar arttı. Hayat ve geçim vasıtaları durdu. Fakat bunlara rağmen halk yine de onu sever ve onun sultanlığını tercih ederlerdi. Berkyaruk asil, cömert, ahlaklı, iktidarı güzel bir hükümdardı. Cezalandırmakta aşırı gitmezdi. Çoğu zaman affeder, cezalandırmazdı.¹⁵⁹ Bu sultan bütün saltanatı müddetince amcası, amcazadeleri ve kardeşleri ile mücadele eylemiş ve kıyas kabul etmez meşakkatler çekerek, bütün maniaları yenmiş ve islam ülkelerinin ekserisine kendi yüksek hakimiyetini tanıtmaya muvaffak olmuştur.¹⁶⁰ Berkyaruk'un vezirleri, Nizamülmülk'ün oğulları idi. İzzülmülk 487 (1094) yılında ölmüştür. Müeyyidülmülk ise bir yıl sonra gözden düşmüştür. Fahrülmülk ise 493 (1096) yılında ölmüştür. Ayrıca Abdül Celal al-Dihistani ve al-maybadhi (495-498) vezirlikte bulunmuşlardır. Dihistani bir savaşta yenik düştü. Berkyaruk'un zamanı Selçuklu rejimi altında gizli bir dönem olarak kalacaktı. Birkaç bölgeye ayrılan bir imparatorluk olarak hatırlanacaktır.¹⁶¹

F. MUHAMMED TAPAR (1104-1118)

1. Muhammed Tapar'ın Siyasi Hayatı

Abu Şuca, Gıyaseddünya ved-din Kasım Amirül-mümi'nin altıncı Selçuklu Sultanıdır. Anlaşmaya uygun olarak Sultan Muhammed Isfahan'ı Berkyaruk'a teslim etmiş, o da Isfahan'a gitmişti. Sultan Muhammed Isfahan'da bulunan adamları gelinceye kadar Azerbaycan'ın Tebriz şehrinde bekledi. Onlar gelince Isfahan'ı müdafaa hususundaki başarılı çalışmalarından dolayı Sadülmülk Ebul-

¹⁵⁹ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 309.

¹⁶⁰ K. V. Zettersteen "Berkyaruk mad." İA, II, s. 558.

¹⁶¹ Cl. Cahen "Berkyaruk mad." E.İ., s. 1051-1052.

Mehasin'i vezir tayin etti. Kardeşi, Sultan Berkayaruk'un ölüm haberini Musul'u muhasara ettiği sırada öğrenen Sultan Muhammed taziyele kabule başladı. Sökmen el-kutbi ile beraber Bağdat'a gitti. Çökürmüş ve diğer bazı emirler de yanındaydı. Cemaziyelevvel 498/Şubad 1105. Hille hakimi Seyfüddevle Sadaka onbeş bin süvari ve on bin piyadeden müteşekkil büyük bir ordu toplamış ve iki oğlu Dübeys ile Bedran'ı Sultan Muhammed'e gönderip onu Bağdat'a gelmeğe teşvik etmişti. Sultan Bağdat'a gelirken onları da yanına aldı. Emir Ayaz Sultan Muhammed'in üzerine yürüdüğünü duyunca yanındaki askerlerle beraber evlerden çıkıp Bağdat dışında ez-zahir'de çadır kurdular. Sultan Muhammed ise 22 cemaziyelevvel 498 (9 Şubat 1105) cuma günü Bağdat'a vardı. Bunun üzerine Emir Ayaz veziri es-Safiy Ebul-Mehasin'e barış yapmak ve sultanlığı ona teslim etmek ve mücadeleyi bırakmak üzere Sultan Muhammed'in yanına gitmesini emretti. Ertesi gün kadı el-Kudat, nakibler ve Ayaz'ın veziri es-safî, Sultan'ın huzurunda toplandılar. Bunun üzerine veziri Sadülmülk Sultan Muhammed'e: "Emir Ayaz daha önce vuku bulan olaylardan dolayı korkuyor. Hem kendisi ve hem de yeğeniniz Melikşah maiyyetindeki emirleri için eman istiyor" dedi. Sultan Muhammed bunun üzerine: "Melikşah'a gelince, benim evladım gibidir. Kardeşim (Berkayaruk) ile benim aramda hiçbir fark yoktur. Ayaz ve emirlere gelince, onlara dokunmayacağıma yemin ederim. Ancak Yınal el-Hüsami ve Savabe müstesna" dedi.¹⁶²

Basra'da Emir İsmail hüküm sürüyordu. Onun durumu taht kavgaları müddetince bir hayli kuvvetlenmişti. Sultan buraya bir başkasını atamayı düşündü. Bu işle Seyfüd-devle Sadaka'yı görevlendirdi. İsmail Basra'yı vermekte direnince; Sadaka silah yoluyla burayı yağmalattı. Buraya bir şahne atadıktan sonra 3 cemaziyel evvel 499/10 Şubat 1106'da Basra'dan Hille'ye geri döndü. Yalnız Sadaka'nın durumu da güçlenmişti. Sultan'a çok yardım ettiğinden dolayı; Sultan ona birşey demiyordu. Ama sultana karşı gelen adamlar, hep Sadaka'ya

¹⁶² İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 310-311-312-313. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 175-176-177. Abdülkerim Özaydın, *Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Ankara 1990, s. 40-41-42-43-44.

sığınyordu. Aralarındaki ilk savaş Vasıt'ta meydana geldi. Selçuklu ordusu burada galip geldi. Vasıt'ı aldılar. İki taraf arasında barış görüşmeleri oluyordu. Özellikle Halife sorunun barış yoluyla çözülmesini istiyordu. Her ikisine de elçiler gönderiyordu. Sultan'a acele etmemesini öneriyordu. Selçuklu ordusundan bazı emirler Basra'da yağmalama girişiminde bulundular. Sadaka'nın birlikleri onları bozguna uğrattılar. Savaş kaçınılmaz oldu. Bu sırada Sadaka, Bozkuş adlı bir köle tarafından öldürüldü. 19 Receb 501 (3-4 Mart 1108) Böylece Sadaka'nın ordusu'da dağıldı. Sultan savaşı kazandıktan sonra İsfahan'a döndü.¹⁶³

Hasan Sabbah, Alamut kalesinden faaliyetlerine devam ediyordu. Gönderdiği adamlar pek çok kimseyi katlediyordu. Daha önce kış yüzünden alınamayan burasını ele geçirmek için; bir daha sefere çıkıldı (505 Cemaziyelevvel/ Kasım-Aralık 1111).¹⁶⁴ 11 Rebiyülevvel 511 / 13 Temmuz 1117 tarihinde başlayan kuşatma Zilhicce (Mart 1118) ayına kadar devam etti. Herkes kale alınacak zannederken; sultanın ölüm haberi, sonucu alt üst etti. Anuştekin Şirgir, bu kadar uğraştan sonra kuşatmayı kaldırmak istemedi. Komutanları bu konuda ikna etmeye çalıştı. Fakat başarılı olamadı. Çünkü akşam olunca bütün komutanlar birer birer çekildiler. Batıniler ordunun bıraktığı yiyecekleri yağma ettiler. Son anda yok olmaktan kurtuldular. Komutan ise yalnız kaldı. Geri çekilmekten başka yapılacak birşey yoktu.¹⁶⁵ Yabancı bir kaynak İsmaililer hakkında şöyle demektedir: "İsmaililer, Arap ırkından oldukları halde, ayrı bir zümre teşkil ediyorlar. Bunlar ne dinde, ne de adetlerinde Arap veya Türkler gibi hareket ediyorlar. Bunlar Hazreti İsa için diyorlar ki, o peygamberlerin ilan ettikleri adamdır. Fakat halaskar olmamıştır. Çünkü Yahudiler onu öldürmek üzere tutacakları sırada göğe kaçmıştır. O tekrar gelecek ve o zaman halaskar olacaktır.

¹⁶³ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 55-56. Suryani Mihael, Chronique, Fr. trc. Chabot, Paris 1905, s. 77; 81. Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 44, 45. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 181-182/183/184.

¹⁶⁴ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 188-189-190. Abdülkerim Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 78-79-80-81-82. İsmail Aka, a.g.e., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 108.

¹⁶⁵ Abdülkerim Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 82-83-84. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 190-191. Osman Turan, a.g.e., s. 184.

Onlar, Muhammed hakkında da yakışıksız sözler söylüyorlar ve onun kitabını asla kabul etmiyorlar. Bunlar, kendilerini tazyik edenlerden intikam aldıkları zaman, ahirette mükafata nail olacakları ümidile, merhametsiz hareket edip ölüme doğru koşuyorlar. İmparatorluk içinde birçok katliamda bulundular. Sultan Muhammed Tapar öfkeleni ve Arap İmparatorluğunda bulunan bütün İsmailileri kılıçtan geçirdi."¹⁶⁶

2. Muhammed Tapar'ın Ölümü

Sultan 511 yılı şaban ayında hastalandı. (28 Kasım-26 Aralık 1117). Ata binemez olmuştu. Hastalığı giderek şiddetlendi ve uzun süre devam etti. Halk arasında onun öldüğüne dair asılsız haberler yayıldı. Kurban Bayramı günü Sultan Muhammed ve oğlu Mahmud adına Oğuz ananesine göre büyük bir ziyafete katıldılar. Oğuz geleneklerine göre bu toy sonunda sofraya ve sarayı yağmalattı. Daha sonra halka izin verildi. Sultan Muhammed'in huzuruna girdiler. Sultan onlardan oturmalarını istedi. Önünde büyük bir sofraya vardı. Halk yiyip içtikten sonra saraydan ayrıldı.¹⁶⁷

Sultanın hastalığı gün geçtikçe ağırlaşıyordu. Onun hakkında ümit kesildi. Yok olacağı hissedildi. Nefesi sayılı kaldı. Hicabı emretti, emirlere gözükmeyi yasakladı. Artık kader, ona, riayet etmeyeceğini bildi. Hacib Ali b. Sürme'den başka kimse, sultanın yanına giremez oldu. Sultan'ın sözünü ancak, o iştir ve onun emirlerini tebliğ ederek, o infaz eder idi ve sözlerini, sultanın vasiyeti, derdi ve kendisi, vasi tavrını takındı. Sözüne inananları, muti, şüphe edenleri, asi sayıyordu. Sultanın eceli yaklaşp, hayatından ümit kesildikçe (korku yerleştikçe) emir Hacip, sultan, hasımlarını razı kılmak, şikayetlerini gidermek, fakir tebadan helallik istemek ve onları zenginleştirmek için, hazineden iki yüz bin altın çıkarılmasını, emretti diyerek, bu meblağı kabz ve tesellüm ve kendi maksadına

¹⁶⁶ Süryani, Mihael, *Chronique*, s. 76-77.

¹⁶⁷ İbnül Esir, *El-kamil*, X, s. 417. Abdülkerim Özaydın, *Muhammed Tapar devri Selçuklu Tarihi*, s. 202-203. Osman Turan, a.g.e., s. 235. İsmail Aka, a.g.e., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı s. 109.

uygun surette sarf ve tevzi etti. Bugünde, büyük emir olan hacibin veziri, Ebul Kasım Eddergezini olup, Zeynüddin diye, lakaplanıyor idi. İşte bu adam, bu malla zengin oldu ve kölelerini çoğalttı. Bu mal, onun zenginliğinin başlangıcı ve ümitlerinin yerine gelmesinin, en feyizli (gür) çağı olmuştur. Büyük hacip veliahde biat ve ona itaat etmelerini, askere, emretti ve veliaht tahta oturarak kendisini göstermesi ve ümeranın, onun başı ucunda durması lazımdır" dedi.¹⁶⁸

Yabancı bir kaynağa göre; son derece merhametsiz bir adam olan Sultan Muhammed öleceğini anladığı zaman hiç işitilmemiş derecede hayret verici bir iş yaptı. O, öleceğini hisseder-hissetmez oğullarının menfaatini düşünüp emir İsmail'in kızı olan karısı Gahar Hatunu (Gevher) saraya çağırdı ve onu askerlerine, gizli olarak kendi gözleri önünde boğazlattı. Sultan bu işi, karısının tekrar evlenip kendi çocuklarını saltanattan mahrum edebilmesi ihtimalini düşünerek yapmıştı. Çünkü o (sultan), büyük bir hanedandan inmişti ve büyük orduya sahip bulunuyordu. O, muhtelif milletlere mensup dört yüz güzel kız toplamıştı. Bu kadınlar, mücevherler, inciler ve Arap altını ile fevkalade süslü, başlarında taç ve saçları altınla örülmüş oldukları halde onun önünde rengarenk parıldıyorlardı. O, başhatununu, kardeşi Sencer ile evlenmemesi için gözlerinin önünde öldürtmüştü. Sultanın kardeşi, iç İran'da İsfahan'dan üç aylık yol daha ileride bulunan Özkent ve Gazne şehirlerinde sultan ünvanıyla hüküm sürüyordu. Tapar'ın bu kardeşi, 1097 tarihinde Berkyaruk tarafından Horasan hükümdarlığını almış olan Sultan Sencer'dir. Tapar'ın ondan şüphelenmesi haklı idi. Zira o öldükten sonra Sencer, Irak-ı Acem'de bulunan yeğeni, Mahmud'a hücum ve onu Rey ile Saveh arasında mağlup etti. Sencer, bu zaferden sonra onunla sulh aktetmiş, fakat hutbede kendinin, sonra da Mahmud'un adının okunmasını şart koşmuştu. Sultan Mahmud, Gevher Hatunu öldürttükten sonra büyük oğlu Mahmut'u tahta oturttu ve bütün İran'ın idaresini ona tevdi etti. O, küçük oğlu Malik'i (Tuğrul)'u Gantsa adındaki

¹⁶⁸ İmaddettin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 114.

Ermeni şehrine sultan tayin etti ve bütün Şarkı da onun eline verdi. Bu sultanın diğer iki oğlu Gevher hatundan doğmamışlardır.¹⁶⁹

Gevher Hatun'un öldürülmesinde başka bir kaynak şu bilgileri vermektedir: "Sultana, senin hastalığın sihirdendir, zevcen seni sihirlemiştir. Bundan dolayı hastalığın müşkül olup, tedavisi imkansız olmuştur." denildi. Sultanı öldürmeye teşvik ettiler. Nihayet gözüne mil çekerek, zevcesini dar bir evde hapsetti. Hatunun etbaından bir kaçını ve cariyelerinden bir cemaati itlaf etti. Sonra sultanın mühürünü çıkardılar. Hatunu boğmayı emretti. Boğazını kırışle sıkacak kimse, hatunun yanına girdi. Kaderin garip tecelliyatındandır ki, koca ve karı, ikisi aynı saatte, helak oldular. Hatun, kendi evinde boğuldu. Görüldüğü gibi Al-Bondari gerek Gevher Hatun'un öldüğü yer ve gerekse öldürülme amacını Mateos'tan farklı vermiştir. Her iki yazar Sultan'ın öldürülmesini Gevher Hatun'a bağladı.¹⁷⁰

Ancak M.T.H. Houtsma her ikisinin verdiği bilginin bir yanılgıdan ibaret olduğunu açıklamaktadır. Bu işte onun yakınlarının, bilhassa büyük Hacib Ali Bar'ın pek masum olmadığı anlaşılmaktadır. Şüpheyi üzerlerinden atmak için; onlar sultanın zevcesi Guhar (Gevher) Hatun ile meşhur şair At-tuğra-i'yi, sihir yolu ile, sultanın hastalanmasına sebep olmakla suçlandırmışlardır. Zevcesinin gözlerine bu yüzden mil çekilmiş, sonra da boğdurulmuştur.¹⁷¹ 15 Zilhicce 511 yılında (9 Nisan 1118) Sultan Muhammed Tapar, oğullarının en büyüğü olan ondört yaşındaki Mahmut'u yanına çağırdı. Sultan oğlunu öpünce ikisi birden göz yaşlarını tutamayarak ağladılar. Muhammed Tapar; artık ölmek üzere olduğunu, bu yüzden tahta çıkıp oturmasını ve halkın işleriyle ilgilenmesini emretti. Oğlu ondört yaşını henüz doldurmuştu. Babasına dönüp: "Ne talihsiz bir gün" dedi. Sultan cevap olarak "Evet doğru söyledin, fakat bu baban için talihsiz bir gün, sana gelince, saltanatın kutlu olsun!" dedi. Bunun üzerine Mahmut tacı ve iki bileziğiyle tahta çıkıp oturdu. Büyük Selçuklu Sultanı olarak emir ve askerlerden

¹⁶⁹ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 262-263.

¹⁷⁰ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 115.

¹⁷¹ M. Th. Houtsma "Muhammed b. Melikşah mad." İA. VIII, s. 482.

biat aldı. Sultan bu olaydan birkaç gün sonra vefat etti. Al-Bondari'ye göre, Gevher hatun evinde boğdurulduğu sırada, Muhammed Tapar'da yatağında kendi kendine can teslim etti.¹⁷² Aynı gün emirler çağırılıp Sultanın öldüğü bildirildi ve oğlu Mahmut'a vasiyeti okundu. Sultan oğluna iyilik ve adaletle hükmetmesini emrediyordu.¹⁷³ Zubdet an-nusra'nın ifadesiyle "Sireti güzelleştiği, devleti kemale erdiği, semasından karabulutlar sıyrılıp havası iyileştiği, suyu durulduğu ve nimetleri fakiri zenginleştirmeye, eksikli kimsenin gediğini doldurmaya, esiri azad etmeye, islama yardım etmeye, zulmeti uzaklaştırmaya, mülhidlerin (Batınilerin) kalelerini dibinden koparıp müminlerin bayraklarını yükseltmeye elverdiği zaman o kaza (kader) onun elini tuttu. Müddet ve emelini kısalttı. Denizin suyunu kuruttu. Dolunayı (Muhammed Tapar) ortadan kaldırdı.¹⁷⁴ 25 Zihicce 511 (19 nisan 1118) cuma günü Sultan Mahmut adına hutbe okundu.¹⁷⁵

Handmir, Sultan Muhammed Tapar'ın eceli tabii ile öldüğünü söylemektedir. Brockelmann ve Weil ise sultanın ölümünde Batınilerin parmağı olduğunu ifade etmektedirler. M. TH. Houtsma ve İsmail Aka kaynaklarda bu tahmini doğrulayacak bir kaydın bulunmadığını belirtmektedirler.¹⁷⁶

3. Muhammed Tapar'ın Defnedilmesi

Sultan Muhammed Tapar 24 Zilhicce 511 (18 Nisan 1118) tarihinde öldü.¹⁷⁷ Yine İbn Hallikan IV cilt, sayfa 164; Ebu Şame I cilt sayfa: 70; Ebul Fida II cilt, sayfa 240; İbnül Verdi II cilt sayfa: 24; Ayni 175 a; bu yazarlarda 24 Zilhicce 511 tarihini vermişlerdir.¹⁷⁸ Bazı kaynaklarda Sultan Muhammed

¹⁷² İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 115.

¹⁷³ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 417. Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 149. Osman Turan, a.g.e., s. 235. İsmail Aka, a.g.e., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 109. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 203.

¹⁷⁴ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 116.

¹⁷⁵ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 417.

¹⁷⁶ M. TH. Houtsma "Muhammed b. Melikşah mad." İA, VIII, S. 482. İsmail Aka, a.g.e., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 109.

¹⁷⁷ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 417. İsmail Aka, a.g.e., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 109. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 203. M. TH. Houtsma "Muhammed b. Melikşah mad." İA VIII, s. 482.

¹⁷⁸ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 150.

Tapar'ın 511 zilhicce ayında vefat ettiğini belirtmekle beraber değişik günler vermişlerdir. Kalanisi ve Sadruddin Ebul-Hasan Ali ibn Nasır ibn Ali El Hüseyini Sultan Tapar'ın 11 zilhicce 511 / 5 Nisan 1118 olarak yazmışlardır.¹⁷⁹ Aynı şekilde bu tarihi, Hüseyini sayfa 57; İbn Tagrıberdi V cilt sayfa 214; Ahmet b. Mahmut II cilt sayfa 42 belirtmişlerdir.¹⁸⁰ Kazvini ise eserinde (sayfa 44) Sultanın 20 zilhicce 511 tarihinde vefat ettiğini ifade etmiştir.¹⁸¹ İbrahim Kafesoğlu ay ve yıl olarak Nisan 1118 vermiştir.¹⁸² Bazı tarihçilerde sadece sultanın ölüm yılını 511 (1118) açıklamışlardır.¹⁸³ İbnül Cevzi IX sayfa 196; Kadı Ahmed sayfa 145 a; İbnül Kesir XII cilt sayfa 181; yine 511 yılını yazmışlardır.¹⁸⁴ İbnül Esir sultanın yaşını 37 yıl 4 ay ve 6 gün demiştir.¹⁸⁵ Ravendi'ye göre sultan öldüğünde 37 yaşındaydı.¹⁸⁶ Reşidüddin'e göre sultan 37 yıl 4 gün yaşamıştır.¹⁸⁷ İbn Hallikan'a göre ise Muhammed Tapar öldüğünde yaşı 37 yıl 6 ay 4 gündür.¹⁸⁸ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Sultan Muhammed'in 38 yaşında öldüğünü açıklamışlardır.¹⁸⁹ M. TH. Houtsma ve İsmail Aka sultanın 36 yaşında öldüğünü zikretmişlerdir.¹⁹⁰

Sultan Muhammed Tapar İsfahan'da kendi yaptırdığı medreseye gömülmüştür. Kaynaklar bu konuda hem fikirdir.¹⁹¹

¹⁷⁹ İbnül Kalanisi, Zeyl Tarihi Dımaşk, nşr. Amedroz, Beyrut 1908, s. 198-199. Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasır ibn Ali El Hüseyini, a.g.e., s. 57.

¹⁸⁰ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 150.

¹⁸¹ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 150.

¹⁸² İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 78. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular mad.", İA, X, s. 375.

¹⁸³ İmadeddin al katip al-İsfahininin Al-Bondari, a.g.e., s. 115. Abul Farac, a.g.e., I, s. 355. Azimi, a.g.e., s. 41. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 294. Osman Turan, a.g.e., s. 184.

¹⁸⁴ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 150

¹⁸⁵ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 417.

¹⁸⁶ Ravendi, a.g.e., I, s. 152.

¹⁸⁷ Reşidüddin, a.g.e., I, s. 78.

¹⁸⁸ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 150

¹⁸⁹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 203.

¹⁹⁰ M. TH. Houtsma "Muhammed b. Melikşah mad." İA, VIII, s. 482. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 109.

¹⁹¹ Osman Turan, a.g.e., s. 236. M. TH. Hotsma "Muhammed b. Melikşah mad." İA, VIII, s.482. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s. 109. Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 150. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.203.

Sultanın tahtta kalış süresinde şu değişik bilgiler bulunmaktadır. Ahbar üdevlet is-Selçukiyye'de Muhammed Tapar'ın 13 sene birkaç ay hükümdarlık yaptığını ifade etmiştir.¹⁹² Reşidüddin'e göre sultan 13 yıl saltanatta kalmıştır.¹⁹³ İbnül Esir ise sultanın 12 yıl 6 ay Selçukluları yönettiğini bildirmiştir.¹⁹⁴ Sultan Muhammed 492 (1099)'da sultanlığını ilan etmiş, fakat ağabeyi Sultan Berkyaruk'un 2 Rebiyülahir 498/22 Aralık 1104'de ölümünden ve yeğeni, Berkyaruk'un oğlu Melikşah'ın da 26 Cemaziyelevvel 498 / 13 Şubat 1105'de kendisine itaat arzetmesinden sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtının tartışılmaz yegane sultanı olmuştur. Buna göre saltanat müddeti 13 yıl 7 aydır.¹⁹⁵

Sultan Muhammed Tapar 18 Şaban 474 (21 Ocak 1082) tarihinde doğdu. 492 yılında adına ilk defa hutbe okundu. (Ekim-Kasım 1092) Fakat bu hutbeler birkaç defa kesildi. Sayısız meşakkat ve tehlikelere maruz kaldı. Kardeşi Sultan Berkyaruk vefat edince saltanat tamamen onun eline geçmişti. Heybet ve ihtişamı arttı. Askerleri ve malları çoğaldı.¹⁹⁶ Sultanın beş çocuğu vardı. Selçukşah, Mahmut, Tuğrul, Mesut ve Süleymanşah'dır. Selçukşah Selçuklu sultanlığına hiç geçmemiştir. Ama diğer dört oğlu Irak Selçuklu Sultanı olacaklardır.¹⁹⁷

4. Muhammed Tapar'ın Kişiliği

Bu sultanın günleri, dul kadınlar için yümn ve bereket ve yetimler için aynı merhamed idi. Vergi ve rusumu mutedil olup, zalimane değildi. Hükümleri, herkesin, kabul edeceği gibi olup, incidici de değildi. Akli metin olup, ağır başlı idi. Diyaneti muhkem, şeriat ile amel etmek için, ulumu şeriyesi mükemmeldi.¹⁹⁸

¹⁹² Sadruddin Ebul Hasan ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 57.

¹⁹³ Reşidüddin, a.g.e., s. 78.

¹⁹⁴ İbnül Esir, El-kamil, X, 418.

¹⁹⁵ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 151.

¹⁹⁶ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 417-418.

¹⁹⁷ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 116. Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s.57. Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 149.

¹⁹⁸ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 115.

Sultan normal bir boyda, çekik kaşlı, yüzü sarıca sakalı gür ve uzunca idi. Muhammed Tapar dindar, dini ilimlere yeteri derecede vakıf, sözünde duran, vakur, adil ve merhametli, akl-ı selim sahibi, fakir ve yetimlerin hamisi, ihsanı bol, güzel huylu, daima ülkesinin mamur hale gelmesi için çalışan, devlet malına itina ile sahip çıkan; iyilik yapmayı ve başkalarına yardım etmeyi seven, alim dostu ve iffetli bir hükümdardı. Sultan halkın işleriyle yakından ilgilenir, onlara karşı iyi davranırdı. Kendisine arz edilen her dilekçeyi sonuna kadar okur, adalet, doğruluk ve insafla muamele edilmesini emrederdi. Onun bu halini bilen emirlerde halka zulmetmeye cesaret edemezlerdi. Vergilerin halktan adil ölçüler içinde toplanmasını emretti. 501/1108 yılında mükus (gayri şeri olarak ticari maldan alınan ve bidat sayılan bir çeşit vergi); daraib (halkın sahip olduğu maldan devlete ödemek zorunda olduğu bir çeşit vergi) ve ictiyazat (transit geçiş vergisi) gibi vergileri kaldırmıştı. Heybetli ve cesur bir Sultan olan Muhammed Tapar bütün işlerinde dine ve akla müracaat ederdi. Netice olarak diyebilirizki; O, Selçuklu ailesinin güçlü ve kamil bir şahsiyeti, ileri gelen hükümdarlarından biri idi.¹⁹⁹

Batınilere karşı büyük bir mücadele verdi. Eğer ölmeseydi. Onların sonu gelmiş olacaktı. Ravendi bu konuda şöyle demiştir: "Sultan öldüğü zaman; idare merkezinde bulunan emirler Şirgir'i geri çağırdılar. Eğer o padişah hayatta kalsaydı, o melunlerin (Batınilerin) kökünü kazır ve onları mahvederdi. Çünkü Sultan Muhammed Tanrı'dan korkan, idareci, alimleri seven bir padişahı."²⁰⁰ Gerçekten Sultan Tapar Batınilere karşı zaferlerde kazandı. Bu tavrı müslüman halk arasında büyük sevinçle karşılandı. Çünkü insanlar Batınilerin verdiği zarar ve katliamlardan bıkmışlardı. Onlardan nefret ediyorlardı.

Sultan bazı tüccarlardan bir kaç memluk satın almış ve bunların ücretini Huzistan amiline havale ederek ondan almalarını istemişti. Huzistan amili tüccarlara paranın bir kısmını verdi. Fakat geri kalanını oyalayıp vermedi. Bunun üzerine bu tüccarlar mahkemeye başvurdular. Yanlarına da Kadı'nın gulamlarını

¹⁹⁹ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 153.

²⁰⁰ Ravendi, a.g.e., I, s. 158.

aldılar. Sultan onları görünce hacibine: "Şunların haline bak!" dedi ve "Derdiniz nedir?" diye sordu. Tüccarlar: "Davacı olduğumuz şahıs var, o da bizimle beraber mahkemede hazır bulunacak" dediler. Sultan: "Davacı olduğun şahıs kim?" diye sorunca: "Sultan" cevabını verdiler ve başlarından geçen olayı anlattılar. Sultan olayı hatırladı. Çok zoruna gitti. Anlatılanları çok çirkin buldu. Derhal Huzistan amilinin yanına çağrılmasını istedi ve onlara mallarının geri verilmesini ve büyük bir meblağ edilmesini emretti. Başkaları ibret alıp böyle bir davranışta bulunmasın diye de Huzistan amilini ağır bir cezaya çarptırdı. Sultan daha sonra: "Onlarla beraber mahkeme huzuruna çıkmadığıma çok pişmanım; çünkü ben mahkemeye gitseydim, diğerleri de bana uyacaklar ve böylece hiç kimse mahkemeye gitmekten ve hakkı yerine getirmekten çekinmeyecekti" diyerek üzüntüsünü ifade ederdi.²⁰¹

Sultanın kardeşi Sencer'in yardımı ile Horasan ve civar eyaletlerde, Melikşah'ın ölümünden beri dağılmakta olan Büyük Selçuklu İmparatorluğunu tekrar birleştirmiştir.²⁰² Sultan Muhammed Tapar son derece mütakki ve dindar bir insandı. Riyadan uzak bir şekilde yalnız başına huşu içinde ibadet etmek, dua ve niyazda bulunmak isterdi. İffet ve namusla mevsuf bir padişahı. Kadınlarla erkeklerin karışık olarak düzenledikleri toplantıları yasaklamıştı. Adil bir insandı. Fakir dostuydu. Tebeaya iyi davranır, halkın malını müsadere etmekten, hatta onlar isteyerek verse bile ücretsiz almaktan çekinirdi. Sultan, birgün atlarına yem almak üzere, harman yerine gitmişti. Halk, saman para ile satılmaz, öylece alın dediği halde sultan, parasını kabul edecekseniz alırım, yoksa gidiyorum diyerek cömertliğini göstermektedir.²⁰³

Sultanın sevilmesinin bir nedeni de; haçlılarla mücadele yapması idi. Anadolu'da Azerbaycan'da ve Gürcistan'da Türk savaşçıları sürekli mücadele halinde idiler. Haçlılar Suriye ve Filistin'e kadar gelmişlerdi. Onlarla savaşmaları için bu bölgelere de Türk birlikleri gönderildi. Bazılarında başarı alındı.

²⁰¹ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 418.

²⁰² M. TH. Houtsma "Muhammed b. melikşah mad." İA, VIII, s. 482.

²⁰³ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 151.

Bazılarında da mağlubiyetlere uğranıldı. Fakat insanlar bu çabalarından dolayı Muhammed Tapar'ı çok seviyorlardı. Onun adaletine dair başka örnek: "Sultan Muhammed'in "Ebu Ahmed el-Kazvini" adında bir hazinedarı vardı. Batıniler tarafından öldürüldü. Hazinedar öldürülünce Sultan hazinenin teftiş ve kontrolden geçirilmesini emretti. Hazinedeki mallar sultanın teftişine sunuldu. Bunlar arasında çok değerli mücevherat bulunan bir kutu vardı. Sultan bunu görünce görevliye: "Ebu Ahmet bunları birkaç gün önce bana göstermişti. Bu mücevherler onun adamlarının malıdır." dedi ve kutuyu muhafaza edip, hazinedarın adamlarını araştırmasını ve bunu onlara teslim etmesini emretti. Hizmetçi, hazinedarın adamlarını araştırdı. Bunlar yabancı tüccarlardı ve mücevherlerin kaybolduğuna inanmış ve ondan ümit kesmişlerdi. Bu sebeple de ses çıkarmıyorlardı. Sultan onları çağırdı ve mücevherat dolu kutuyu onlara teslim etti.²⁰⁴

Rebiyülahir 501 / Kasım-Aralık 1107 tarihinde Bağdat'a geldiğinde Ebu Hanifenin türbesini ziyarete gitmişti. Bunu duyan ulema ve fukaha da orada toplanınca Sultan hacibine: "Onlara söyle, bugün Allah ile başbaşa kalmaya karar verdiğim bir gündür." dedi. Kapıları kapattırdı ve tek başına namaz kılıp dua ve niyazda bulundu. Sultan Muhammed Tapar imar işleriyle de ilgileniyordu. Babası Melikşah'ın İsfahan'da yaptırmaya başladığı Sultan Camii'ni ikmal etmiş, su kanalları açtırmış, ayrıca Nizamiye medresesi civarında sufilere bir de ribat yaptırmıştır. Sultan Muhammed vefat ettiğinde oğlu Mahmut'a altın ve gümüşün haricinde 10.000.000 dinar nakit para bırakmıştı. Kaynaklarımız hiçbir Selçuklu Sultanının onun kadar altın, gümüş ve kıymetli eşya bırakmadığını belirtmektedirler. Bu tesbitler onun mal biriktirmek ve servet yığmak hususunda zaafi bulunduğunu gösterir.²⁰⁵

Sultan Gıyaseddin Muhammed Tapar, Müeyyidülmülk b.Nizamülmülk'ü kardeşi Sultan Berkyaruk'un hayatında kendisine vezir yaptı. Onun vezareti, Gıyaseddin Muhammed Tapar'ın Hemedan hududunda münhezim olduğu bir

²⁰⁴ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 418-419. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.203.

²⁰⁵ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 152-153.

muharebede Sultanın onu kendi eliyle katline kadar devam etti. Ondan sonra oğlu Nasr b. Müeyyidülmülk'ü kendisine vezir yaptı. Bu alim bir adamdı. Günleri, Sultan Berkyaruk'un vefatı Sultan Gıyaseddin Muhammed Tapar'ın tahta culusuna kadar iyi geçmedi. Sultan Gıyaseddin, Sadülmülk Melik Ebul Mahasin Sad bin Muhammed el-Abiyi kendisine vezir yaptı. Bu tedbir sahibi ve mütedeyyin bir zat idi. İsfahan kadısı Ubeydullah el-Hatibi Sultan ile mülakat ederek bunun Batını olduğunu haber verip bu sır münkeşif oluncaya kadar vezarette kaldı. Bunun üzerine Sultan kendisini öldürdü ve astı. Bundan sonra Ziyamülmülk Ahmet b. Nizamülmülk'ü vezir yaptı. Bu ve Sultan Berkyaruk'a vezir olan Hatırül Mülk Ebu Mansur Muhammed b. El-Hüseyni el-Meydidi ve Sadülmülk nikbet gününde şehre geldiler. Sultan vezareti Ahmed b. Nizamülmülk'e ve istifa divanını hatır'e tefviz etti. Ziyaülmülk Belh'de dünyaya gelmiş ve İsfahan'da büyümüş idi. Bir müddet sonra Sultan onu azl ile vezareti evvela Emir Hacib Ömer b. Karatekin'e ve bundan sonra da başkalarına verdi ve bunlardan sonra bu makam için Bağdat'tan bir adam istedi. Ondan rebib ed-Devle Ebu Mansur b. El-vezir Ebu Şuca namzed olarak gösterildi. Sultanda vefatından evvel iki ay kadar bu zatı kendine vezir yaptı.²⁰⁶ Çağının şöhretli alimi Huccetül-İslam Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali'nin et-Tibrul/Mesbuk fi Nasihatil müluk adlı eserini İbnül Belhi'nin Farsnamesini ona ithaf etmelerinin ve islam tarihçilerinin ona övgüler dizmelerinin en büyük sebebi şüphesiz ki onun cihada olan ihtimamı idi. Bazı tarihçiler daha da ileriye giderek Sultan Muhammed Tapar'ın çevresinde muhayyel bir şöhret halesi çizmek için Gazneli Sultan Mahmut'un Hindistan'daki fütuhâtını bile ona atfettiler.²⁰⁷ Sultan Gıyaseddin Muhammed Tapar vefat ettiği vakit saltanat Irak melikinden Horasan'a geçti. Çünkü Gıyaseddin Muhammed Tapar vefat ettiği vakit saltanatından sonra kardeşi Muizzuddin Ebul Haris Sencer'den başka hanedandan büyük ve memlekette daha çok ve şevketli kimse kalmamış idi. Bu cihetten takarrür etti.²⁰⁸ Babaları bir müddet bütün şiddetiyle devam eden iç

²⁰⁶ Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 58.

²⁰⁷ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 151.

²⁰⁸ Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 58-59.

mücadelelerin tahrip ettiği milli birliği yeniden kuran, Büyük Selçuklu İmparatorluğuna kaybetmekte olduğu eski itibar ve kudretini iade eden Sultan Muhammed Tapar, tarihte "Selçukluların güçlü adamı ve kusursuz insanı olarak tasvir edilir."²⁰⁹

G. SENCER (1118-1157)

1. Sencer'in Siyasi Hayatı

Melikşah'ın oğlu olup 5 Kasım 1086 yılında Sincar'da doğmuştur. Buradan ilham alınarak kendisine Türkçe "saplayan" anlamına gelen Sencer adı verilmiştir.²¹⁰ Berkyaruk'un ölümü üzerine, Sultan olan Muhammed Tapar'da, yine imparatorluğun şarkından emin olarak, fetret devri dolayısı ile bozulan Selçuklu nizamını yeniden kurmak hususundaki siyasetini serbestçe gerçekleştirmeye çalıştı. Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine Horasan'da melik olarak oturan ve o taraflarda büyük muvaffakiyetler kazanan kardeşi Sencer derhal Sultanlığını ilan etti. (14 haziran 1118) O, Berkyaruk ve Tapar mücadelesinde, aynı anadan olduğu için ikincisi tarafında kalmış idi. Sencer'in islami adı Ahmet de bazen başka bir kardeşi sanılmıştır. 21 yıl (1097-1118) Melik ve 39 yıl (1118-1157) Sultan olarak Merv'de Selçuklu tahtını işgal eden Sencer, Selçuklu padişahları arasında en çok hüküm sürmüş bir hükümdar olup Selçuklu İmparatorluğu ve kudretinin son mümessilidir. Sultan Muhammed'in ölümü üzerine bir hafta matem mērasimi yaptıktan ve sultanlığını ilan etmek için Abbasi halifesine de tasdik ettirdi. Tek başına Büyük Selçuklu İmparatoru olabilmek amacıyla; yeğeni ve damadı Sultan Mahmut'un üzerine yürümüştür. Babasının ölümü üzerine Sultanlığı ilan edilen Mahmud bu sırada henüz 13 yaşında bulunuyor ve küçük kardeşleri Mesut ve Tuğrul atabegleri ve emirlerinin tahrikleri ile karşılaşmış oluyordu. Sultan Sencer

²⁰⁹ Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s. 151.

²¹⁰ Mehmet Altay Köymen "Sencer mad." İA. X, s. 486. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 Sayı, s. 109.

Irak üzerine yürürken Mahmut amcasıyla anlaşmak için çok gayret sarfettiysede Sultan Sencer onun veziri ve hacibinin yeğeninin devletine tahakküm ettiğini beyan ederek bu teklifi kabul etmedi. Bu sebeple 12 Ağustos 1119'da (2 cemaziyelevvel 513) iki sultanın ordusu Save'de karşılaştı. Yalnız İbrahim Kafesoğluna göre bu savaş 1118 yılında olmuştur.²¹¹ Sultan Sencer daha kuvvetli bir orduya sahip olan yeğenini müşkülât ile ve 45 fil sayesinde mağlup edebilmiş ve emirlerini tutsak almıştır.²¹²

9 Eylül 1141 yılında Sencer ile Karahitaylar Katavan sahrasında karşılaştılar. Büyük Selçuklu Sultanının ordusu imha edildi ve Maverâünnehir'deki topraklarını kaybetti. 1153'te (548), vukubulan savaşta Oğuzlar Büyük Selçuklulara karşı galip geldi. Çok kimse öldürdüler ve esir aldılar. Bu savaştan sonra Sencer üç yıl Oğuzların elinde esir kalmıştır. Harezmşah Atsız'ın Oğuzlara karşı bir ittifak manzumesi meydana getirmek için, tabi devletler ile müzakerelerde bulunduğu sırada, Sultan Sencer esirlikten kurtuldu. 551 (1156).²¹³

2. Sencer'in Ölümü

Daha öncede belirttiğimiz gibi, Sultanın kaçtığını haber alan komutanlar akın akın onun etrafında toplandılar. Sencer ordusunun kuvvetlendiğini görünce, Başkenti Merv şehrine gelip Enderabe köşküne yerleşti. Karışıklıkları düzeltmek ve dağınıkları toplamakla meşgul oldu. İki üç ay geçti. Kudretsizlik düşüncesi ruhunu istila etmişti.²¹⁴ Artık oldukça yaşlanmış, ruhen çökmüş, hazinesi boş,

²¹¹ İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, Ankara 1956, s. 25.

²¹² Mehmet Altay Köymen "Sencer mad." İA, X, s. 86-87-88-89. Osman Turan, a.g.e., s. 185-186-187. İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, Ankara 1956, s. 25. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s. 109. Ali-Sevim Erdoğan Merçil, a.g.e., s.232-233.

²¹³ Mehmet Altay Köymen, "Sencer mad." İA, X, s.489-490. İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.82,83,84. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular mad." İA, X, s. 376-377, Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı", D.T.C.F.D., V, Ankara, 1947, s.159-173. Osman Turan, a.g.e., s. 247. Mehmet Altay Köymen, "Sencer mad." İA, X, s.490-491. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklular İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilası*, Ankara, 1947, s. 600-601.

²¹⁴ Ravendi, a.g.e., I, s.179.

ülkesi harap, , askerleri dağılmış bir durumda idi.²¹⁵ Askerleri isyankar görüyordu. Nefsine ait düşünce ve fikirlerle insanlığın zayıflığı bir araya geldi. Hastalıkların sonu ve bütün zevk ve gayelerin karmakarışık olduğu bir hastalığa müncer oldu.²¹⁶ Başta kulunç ve sonra da ishale yakalanıp öldü.²¹⁷ Osman Turan Sencer'in kurtuluşundan 6 ay,²¹⁸ Mehmet Altay Köymen ve İbrahim Kafesoğluna göre; 1 yıl;²¹⁹ İsmail Aka'ya göre ise 7 ay sonra²²⁰ öldüğünü belirtmektedirler. Sultanın ölüm tarihi hakkında değişik görüşler vardır. Bazı kaynaklar onun 14 Rebiülevvel 552 (26 Nisan 1157) öldüğünü zikretmişlerdir.²²¹ Mehmet Altay Köymen hicri tarihi aynı vermekle beraber Miladi tarihi 22 veya 29 Nisan 1157 olarak vermiştir.²²² Osman Turan, Sultan Sencer'in 5 Rebiülevvel 552 tarihinde öldüğünü kabul etmektedir.²²³ İbrahim Kafesoğlu ise onun 26 rebiülevvel 552 (9 Mayıs 1157) tarihinde vefat ettiğini yazmıştır.²²⁴ İbnül Esir sadece yıl ve ay olarak Rebiülevvel 552 (nisan mayıs 1157) de sultanın vefat ettiğini göstermektedir.²²⁵ Bazı kaynaklar onun öldüğü yılı değişik açıklamışlardır. Reşidüddin ve Ravendi sultanın 552 yılında vefat ettiğini zikretmişlerdir.²²⁶ Sultanın 14 Rebiülevvel 552 (26 Nisan 1157) tarihinde öldüğü tahmin edilmektedir.

Sultanın öldüğünde kaç yaşında olduğu konusunda da değişik görüşler vardır. İbnül Esir, Mehmet Altay Köymen, İsmail Aka ve Ali Sevim-Erdoğan

²¹⁵ İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s.110.

²¹⁶ Ravendi, a.g.e., I, s.180.

²¹⁷ İbnül Esir, *El-Kamil*, XI, s.187.

²¹⁸ Osman Turan, a.g.e., s.248.

²¹⁹ Mehmet Altay Köymen "Sencer Mad." İA, X, s. 491. İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.84

²²⁰ İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s.110.

²²¹ Sadruddin Ebul Hasan Ali İbn Nasr İbn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s.87. İmadeddin al-Katip al-İsfahinin *Al-Bondari*, a.g.e., s.232. Ali Sevim Erdoğan Merçil, a.g.e., s.225. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s.110.

²²² Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, V, s.465. Mehmet Altay Köymen, "Sencer Mad." İA, X, s. 491.

²²³ Osman Turan, a.g.e., s.248.

²²⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.84. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s.377.

²²⁵ İbnül Esir, *El-Kamil*, XI, s.187.

²²⁶ Reşidüddin, a.g.e., s. 102-103. Ravendi, a.g.e., I, s.180.

Merçil bu yaşı 71 olarak kabul etmektedirler.²²⁷ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ilan Ali El-Hüseyini, Reşiduddin ve Osman Turan Sencer'in vefat ettiğinde 72 yaşında bulunduğunu belirtmişlerdir.²²⁸ İbrahim Kafesoğlu ise Sultanın 73 yaşında öldüğünü bildirmiştir.²²⁹ Sencer'in 71 veya 73 yıl yaşadığı tahmin edilmektedir.

Sultan Sencer'in ne kadar hükümdarlık yaptığı hakkındaki düşünceler ise şöyledir. İbnül Esir, onun 40 yıl dünya hükümdarı ve 20 yılda meliklik yaptığını yazmıştır.²³⁰ Sadruddin Ebul Hasan Ali İbn Nasr ibn Ali El-Hüseyini, Sencer'in 22 yıl melik ve 40 yıl da Büyük Selçuklu İmparatoru olduğunu dile getirmiştir.²³¹ Reşiduddin, sultanın 20 yıl meliklik ve 41 yıl da hükümdarlık yaptığını açıklamıştır.²³² Mehmet Altay Köymen, Sencer 21 yıl melik ve 40 yıl da Büyük Selçuklu Sultanı olduğunu kabul etmiştir.²³³ Sencer'in 20-22 yıl melik 40-42 yıl hükümdarlık yaptığı tahmin edilmektedir.

3. Sencer'in Defnedilmesi

Sultan sencer Merv'de sağlığında yaptırmış olduğu Ahiret evi (Darul ahiret) veya Devlet hane adlı muhteşem türbesine defn olundu.²³⁴ Ölümünden 63 yıl sonra, 1219'da, Merv'i ziyaret eden Mucemul Buldanın yazarı Yakuti, Selçuklu Satvetinin bu büyük abidesini tasvir ederken; "Azametli yeşil kubbenin

²²⁷ İbnül Esir, El-Kamil, XI, s.187. Mehmet Altay Köymen "Sencer Mad." İA, X, s.486. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310. Ali Sevim. Erdoğan Merçil, a.g.e., s.225

²²⁸ Sadreddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyin, a.g.e., s.87. Reşiduddin, a.g.e., s.102-103.

²²⁹ İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular Mad.", İA, X, s.377.

²³⁰ İbnül Esir El-Kamil, X, s.187.

²³¹ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyini, a.g.e., s.87.

²³² Reşiduddin, a.g.e., s.102-103.

²³³ Mehmet Altay Köymen "Sencer Mad.", İA, X, s.486-487; 491.

²³⁴ İbnül Esir El-Kamil, X, s.187. Reşiduddin, a.g.e., s.102-103. Ravendi, a.g.e., I, s.180, Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyini, a.g.e., s.87. Osman Turan, a.g.e., s.248. Ali Sevim. Erdoğan Merçil, a.g.e., s.225-226. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 310 sayı, s.110, İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s.377.

bir günlük mesafeden görüldüğünü, pencerelerinin ulu camiye doğru baktığını, türbeye, türbedarına ve Kuran okuyucularına vakıflar yapıldığını “söyler”²³⁵

4. Sencer’in Kişiliği

Sencer’in 40 yıl süren sultanlık zamanında, takip ettiği siyaset şarka ve garba ait olmak üzere, iki cephelidir. O, sultanlığının başlangıcında, garp ile daha fazla meşgul olmuştur. Garbı tanzim etmek, burada Selçuklu nizamını kurmak başlıca hedefidir. Şarkı da melik iken tanzim eden Sencer, garp ile daha fazla meşgul olmak imkanını bulmuştur. Sultan, bütün gayretlerine rağmen, garbı tamamıyla tanzim edememiştir. Daha sonra hadiseler, Sultan Sencer’in şarka ehemmiyet vermesini icap ettirdiği zamanlarda ise, garp ise bütünü ihmal edilmiştir. Şu halde sultan için birinci derecede mühim olan bölge şarkıdır. Şarkı tanzim hususunda ne kadar titiz davrandığı görülmüş idi: O, en ufak bahaneler ile, bu tarafa seferler tertip etti. İmparatorluğu sarsan Katavan savaşı ve yıkan Oğuz isyanı hadiselerin şarkta baş göstermesi Sultan Sencer’in takip ettiği siyasetin isabetine delildir. İmparatorluğun şarkında cereyan eden hadiseler ile garbında vuku bulan hadiseler, mahiyet bakımından, birbirlerinden farklıdır. Şarkta baş gösteren hadiseler müesses bir nizama karşı girilmiş siyasi hareketlerdir; halbuki garpta böyle bir nizam zaten mevcut değildi ve Selçuklu nizamı bir türlü kurulamadı. Bu iki coğrafi bölgede cereyan eden hadiseler, şekil bakımından da, başkalık arzeder. Şarktaki hadiseler basittir. Tek cephelidir: Tabi devletler Selçuklu hakimiyetinden çıkmak gayesini takip ederler. Garptakiler ise, birçok unsurların iç-içe girdiği karışık hadiseler silsilesi teşkil eder. Bunlar: tabilik meselesi, halife-sultanlar mücadelesi, taht mücadeleleri, menfaatlerinin gerektirdiği şekilde saf değiştiren kumandanların, siyasi kuvvet olarak, ortaya çıkan ve daha cazip menfaatler gösteren halifelik hizmetine de girmeleri, halife ile tabi hükümdarların bazen birbirleri ile mücadeleleri, bazen da metbu hükümdara karşı müşterek cephe olmaları. Katavan mağlubiyetinden önce hakimiyet haklarına

²³⁵ Osman Turan, a.g.e., s.248. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s.110.

taalluk eden meselelerde, bazen en ufak sebeplerden dolayı, tabii devletlere karşı seferler tertib edip, kati neticelere bağlamaya çalışan Sencer, Katavan'ı müteakip, en hayati sebepler ile yaptığı savaşlardan sonra bile, içinde bulunduğu nazik şartlardan dolayı, çok defa pek hafif neticeler ile iktifaya mecbur oluyordu. Bu hususta Gurlulara karşı kazandığı zafer bir istisna teşkil eder; seferi icap ettiren sebepler ile elde edilen netice arasında mevazene vardır. Sencer zamanında Büyük Selçuklu İmparatorluğunun iç durumuna gelince, halkın müesseses Selçuklu nizamı altında, nisbi bir refah ve sukun içinde yaşadığı söylenebilir. Müesseses siyasi ve ictimai nizamı, bozmak gayesini takip eden, bu maksat ile ehli sünnet mezhebine aykırı yeni bir hareket ortaya çıkıp, teşkilatlanan batinilik-ismaililik cereyanı, devlet tarafından alınan bütün tedbirlere rağmen, inkişaf etmiş, kalelerden kalelere sıçrayarak, bir taraftan Suriye'ye, diğer taraftan imparatorluğun bel kemiğini teşkil eden Horasan'a doğru yayılmıştır.²³⁶

Sencer daha melikliği sırasında Horasan'da duruma hakim olmuştu. Sultan olduktan sonra da devletin batı bölgelerinde siyasi birlik mümkün merteye sağlanmıştı. Melikşah'ın ölümü ile başlayan buhran o kadar ümit kırıcı ve Sencer ile başlayan devir o derece güven verici olmuştur ki, onun hakkında "ahir zamanda esmer yüzlü, büyük başlı, gur sesli ve çiçek bozgunu bir adam zuhur edeceğine, Şark Türklerini (yani henüz müslüman olmamış Türk kavimlerini) bozguna uğratacağına, fakat sonradan Çinden gelecek askerlere (put perest Karahitaylara) yenileceğine dair bir hadis devrin psikolojisini ve İslam dünyasının siyasi buhrandan sonra Sencer'e karşı beslediği duyguları anlatmaktadır. Sarayda bulunan alim ve şairlere maaş, ihsan ve vakıf suretiyle sarfettiği paralar tarihe bir hayranlık örneği olarak intikal etmiştir.²³⁷ İlim adamlarıyla arasında geçen şu olay anlatılmaya değerdir: Şafiiler ve Hanefiler arasında bir fitne hadis olmuş, hatta bu yüzden Nişapur'da Hanifelerden yetmiş kişi olmuştu. Sultanın ordugahı buraya

²³⁶ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklular İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, V, s.465-466.

²³⁷ Osman Turan, a.g.e., s.238-239, İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 310 sayı, s.310.

yakın idi. Sultan, büyük Hacib Mahmut el-Kaşani'yi çağırdı ve kendisine: “Muhammed b. Yahya'ya git, bu memleket senin mi yoksa benim mi, eğer benim ise sen oradan çık, eğer senin ise benimle harbe hazırlan ve her halde bu memleketi terk edip çık git” demesi için emir verdi. Mahmut, şeyh Muhammed b. Yahya'ya Nişapur camiinde okumakla meşgul iken geldi. Şeyh hiç aldırmadı ve okumasına devam etti. Mahmut Hacib “es-selamu aleyküm” dedi. Bunun üzerine şeyh kafasını kaldırdı: “ve ala ibadullah is-salihin” dedi. Mahmut önünde diz çöktü, oturdu ve kendisine: “Sultan size selam söylüyor ve bu meselede olanlar bize bildirildi. Bunda hakim sensin, istediğini icra etmek senin elindedir. Hiçbir kimse sana müdahale edemez ve verdiğin hükmü geri çeviremez. Biz ne elde ettiksek senin duan ve bereketinle elde ettik.” Dedi. Sonra Sultan'a gitti. Halbuki Sultan daha önce ağır sözleri söylediği için Mahmut'u gönderdikten sonra pişman olmuştu. Hacibin gelmesini dört gözle bekliyordu. Hacib geldi. Sultan ne söylediğini sordu. Hacib de o şiddetli sözleri söylemediğini ifade etti. Sultan inanmadı ve bu konuda “Başıma yemin et dedi. O da and içti. Bunun üzerine Sencer çok sevindi “Sen ne kadar iyi adamsın” dedi. Rütbesini yükseltti. Ve Nişapur'un idaresini ilaveten kendisine verdi.²³⁸ Sencer zor durumda kalanlara yardım eder, kılıçla topladığını kalemle dağıtırdı. O, mağlup ettiği ve tutsak aldığı hükümdarlara da iyi davranmış ve onları yeniden ülkelerine gönderme büyüklüğünü göstermiştir.²³⁹

Sencer din adamlarının ve zahitlerin, kendisine nasihatte bulunmalarını ister, onların şiddetli tenkitlerini sabırla dinlerdi. Hükümdar cemiyetin alt tabakalarına mensup olanlarında şikayetlerini dikkate alır ve adaleti yerine getirirdi. Bu sebeple, Horasan bütün İslam dünyasına, bu arada Anadolu'ya, daimi şekilde din ve ilim adamı sevkeden bir merkez haline gelmiş idi. Sencer zamanında devlet teşkilatı da en olgun hale gelmiş durumdaydı. Zaten teşkilata dair en

²³⁸ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 88. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.226.

²³⁹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.226

kıymetli resmi vesikaları ihtiva eden münşaat mecmualarının pek çoğu bu devre aittir.²⁴⁰

²⁴⁰ Mehmet Altay Köymen “Sencer Mad.” İA, X, s.492.

II. IRAK SELÇUKLULARI

A. MAHMUT (1118-1131)

1. Mahmut'un Siyasi Hayatı

Irak Selçukluları Devleti adı altında birinci kategoriye dahil yeni bir devlet doğdu. (1119) Bu devletin kuruluşu, bu kategoriden diğer devletlerin kuruluşundan farklı idi. Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine yerine meşru varis olarak Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtına çıkan oğlu Mahmut'un saltanatına amcası Sencer tarafından itiraz edilmiştir. Yapılan savaş neticesinde galip gelen Sencer, Büyük Selçuklu imparatorluğu tahtını yeğeni Mahmut'un elinden alarak, kendisini imparator ilan ederken, Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtından indirilen Mahmut, Irak Selçukluları Devleti adını alan vasal siyasi teşükkülün başına geçirilmiştir.²⁴¹

Arap asıllı Dübeys b. Sadaka, Mesut'un atabegi Cüyüş Bey ile mektuplaşıp onu Melik Mesut adına tahtı ele geçirmeğe teşvik ediyordu. Kendisine bu hususta yardımcı olacağını söylüyordu. Dübeys'in böyle davranmasının nedeni, çıkan anlaşmazlıklardan yararlanarak, yüksek makam ve mevki elde etmektir. Ayrıca Dübeys ile Mesud'un daha önce atabegi olan ve Bağdat şahneliğinden ayrılan Kasımüddeve Porsuki arasında düşmanlık vardı. Cüyüş bey'den onu görevden almasını istedi. Hatta onun Mahmut ile anlaştığını söylüyordu. Bunu duyan Porsuki, Sultanın yanına gitti. Ebu İsmail el-Hüseyini ibn Ali el-İsfahani et-tuğra-i de Mesut'a sığındı. Orada vezir oldu. 14 Haziran 1120'de Esedabad'da yapılan savaşı Mahmut kazandı. Komutanı Porsuki'nin, onun galip gelmesinde büyük katkısı olmuştur. Savaşın sonunda Mesut bir dağa kaçtı ve rikabdarı Osman'ı, affedilmesi için, elçi olarak gönderdi. Ama sonradan Dübeys'in yanına gitmeye karar verdi. Porsuki Mesut'u takip etti. Ağabeyisinin onu affettiğini söyledi. Cüyüş

²⁴¹ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 117-118.

bey'de bunu duyunca Mahmut'un yanına gitti. Sultan onu da iyi karşılamıştı. Mesut'un veziri at-tuğrai, dinsizlikle suçlanıp idam edildi.²⁴²

Dübeys ise Bağdat civarındaki yerleri yağmalıyor ve bozgunculuk yapıyordu. Halife, onu Sultan'a şikayet etti. Mahmut Bağdat'a gitmeye karar verdi. Oradan Hilleye hareket etmek amacındaydı. Sultanın üzerine geleceğini duyan Dübeys, elçi gönderip bağışlanmasını istedi. (Aralık 1120-Ocak 1121). Fakat kabul edilmeyince Artukoğlu İlgazi'nin yanına kaçtı. 515 (1121-1122)'de Dübeys bir daha Hille'yi yağmaladı. Bu sefer de Sultanın ordusu sefere çıktı. Dübeys, kardeşi Mansur'u reyin gönderip; itaatini bildirdi. 516 (1122-1123). Mahmut yeni Sultan olmuştu. Kardeşlerinin isyan etmemesine çalışıyordu. Kardeşi Tuğrul Bey'in atabeği Gündoğdu idi. Küçük olan emire her istediğini yaptırıyordu. Arran bölgesinde Sultana karşı ayaklandılar. 514 (1121-1122). Mahmut'ta üzerlerine Cüyüş beyi gönderdi. Gündoğdu onunla savaşacak güçte değildi. Tuğrul'la birlikte Gence'ye kaçtılar.²⁴³

1121 yılında Gürcüler, taht mücadelelerini fırsat bilerek, Azerbaycan'a saldırılarda bulundular. Daha önce Sultan Melikşah'tan Muhammed Tapar'ın son dönemlerine kadar saldırmamışlardı. II. David (1089-1125) Tiflis'teki müslümanlara baskı yapıyordu. Onlardan ağır vergi alıyordu. Kafkaslardaki Kıpçakları da arkalarına alıp; saldırıya geçeceklerdi. İlgazi, Dübeys ve Tuğrul bey ile de mektuplaştılar. onlarla da anlaştılar. İki taraf arasında savaş oldu. Kıpçaklar iki yüz kişiyle öne atıldılar. Müslümanlar ise eman istemeye geldiklerini zannettiler. Kıpçaklar onların aralarına girdi ve ok atmaya başlayınca müslümanlardan bir çoğu öldürüldü. Geride kalanlar da onların yenildiklerini görünce kaçmaya başladılar. Panik olunca ölü sayısı daha da arttı. Gürcüler Tiflis'i muhasara ettiler. Tiflis'li müslümanlar eman dilediler. 515 (1121-1122) yılına

²⁴² İbnül Esir, El-kamil, X, s. 446-447-448. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 232-233. M. th. Houtsma "Mahmut b. Mesut mad." VII, s. 171.

²⁴³ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 448-449; 464. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.233-234-235.

kadar muhasara ettikten sonra burayı aldılar. Türklere eman vermeyip; herşeyi yağmaladılar.²⁴⁴

Osman b. Nizamülmülk Sultana Gürcülerle savaşılmamasını tavsiye ederdi. Onun düşmanları da Mahmut'a kendisini kötülüyorlardı. 517 (1123-1124) yılında Sultan Mahmut veziri öldürttü.²⁴⁵ Gürcüler Tiflis'i aldıktan sonra; oranın halkı Sultandan yardım istedi. Çünkü şehri savunacak güçleri yoktu. Mahmut 1123 yılında onlara karşı sefere çıktı. Savaş alanında Gürcüler ile Kıpçaklar arasında anlaşmazlık çıktı. Kendi aralarında savaştıktan sonra; geri çekildiler. Sultan Şirvan'ı ele geçirdi.²⁴⁶

2. Sultan Mahmut'un Ölümü

Sultan Mahmut, Bağdat'ta olduğu bir sırada yine hastalandı. Az daha ölecekti. (521/1127). Hemedan'a dönmek istedi. Fakat o sırada bu hastalığın Emirülmüminin Müsterşid ile muharebe yaptığından dolayı Allah tarafından verildiği kalbine doğdu. Bir mahaffe içinde Halife'ye götürülmesini emretti. Bunun üzerine kendisini bir mahaffeye bindirdiler. Askerler etrafında onu taşıyarak; halife sarayının önüne geldiler. Sultan adamlarına burada durmalarını emretti. Oradan bir adam göndererek Halife Müsterşid'e kendi hakkında dua ve kabahatlerini af eylesmesini rica etti. Halife Musterşid bir mektup ile kusurlarının affı için kendisinin böyle bir müracatta bulunduğundan memnun kaldığını bildirdi ve Sultan da Hemedan'a dönerek hastalığından şifa buldu.²⁴⁷ Mahmut evvela Sencer'in bir kızıyla, o ölünce, ikinci kızıyla evlenmişti ve o da vefat etti. Bu yüzden Büyük Selçuklu Sultanı Sencer kızının mirasını ve cevherlerini istemek için adam gönderdi. Sultana bu haber varınca; Dergüzünü başka bir adam vasıtasıyla şöyle söyletti. "Bu mücevherat için, amcanın elçisi şüphesiz gelecektir.

²⁴⁴ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 450. Ali Sevim Erdoğan Merçil, a.g.e., s.235-236. M. ht. Houtsma "Mahmut b. Muhammad mad." İA, VIII, s. 171. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, Ankara 1989, s. 228.

²⁴⁵ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 491-492.

²⁴⁶ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 486-487. Osman Turan, a.g.e, s. 250. İsmail Aka a.g.e., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 228.

²⁴⁷ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasır ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 68-69.

O elçi, göstereceğın özürleri kabul edip geri dönmez. Sencer bu konuda sadece Aziz'in şahitliğine razı olur, zira o zat emin ve doğru sözlüdür. Sultan Sencer, onun sözünün doğruluğuna inanır, bize kalırsa, onu bir kaleye hapsetmelisin. Elçi gelipte onun tanıklığını isterse; bu adam bizim sahibimizdir, bunu bir konuda kabahatli gördük. Bundan dolayı, görevden alarak; bir kaleye kapattık. Artık tanıklık hususunda ona müracaat etmez olduk" demelisin. Bunun üzerine Sultan düşündü. Bu işi, yakıştırmadı, tereddüt etti, nihayet Dergüzini'ye danıştı. O da Sultana şöyle dedi: "Eğer onu hapsedecek olursan, ben sana kendi malımdan üçyüzbin dinar veririm, onu, hapse attığında paradan vermeye başlarım. Bunun üzerine Sultan mala meyletti ve yalana inandı. Aziz'i evinden çağırtdı. Sonra güzellikle muhafaza altına alınmasını emretti. Bu olay Sultan Bağdat'ta iken 525 yılında olmuştur. Bir süre sonra, elçinin gelmesinin yaklaştığını söyleyerek hadim Behruz'a teslim edildi. O da Aziz'i Tekrit'e gönderdi. Sultan Sencer'in elçisi geldi. Fakat vezirin ve adamlarının dediğı gibi çıkmadı. Elçi, onların söylediğı sözlerin hiçbirini dile getirmedi. Sultan vezirin yalan söylediğıne kanaat getirdi. Ondan vaadettiğı malları göndermesini emretti. Dergüzini ise bunu erteletti. Mallarının müsadere edildiğı için ödeyemediğini bildirdi. Bunun üzerine Sultan, Aziz'in de gönlünü almaya çalıştı. Vezirin vermekte olduğı malı tamamıyla alınca, Aziz'i serbest bırakacağına söz verdi. Vezir ara sıra bir parça altın verir ve onu, kendi malından vermiş gibi gösterirdi. Sultan, onun müsadere mallarını toplayıp getirdiğini, bilmiyordu. Bir kısmını verdikten sonra kalanını Hemadan'da vereceğini vaadetti. Halbuki Sultanın ömrü, nihayete varmıştı ve helak olma zamanı gelmişti. Ayrıca Vezir Ebul Kasım el-Enesabadinin (Dergüzünü) bir grup emir ve devlet erkanından korkuyordu. Bunlar arasında Azüziddin Ebu Nasır Ahmet b. Hamit el- müstevfi, Emir Anuştekin Şirgir ve oğlu aynı zamanda Sultanın emiri Hacib-i Şerefüd-devle Ömer vardı. Azüziddin Ebu Nasr Ahmet

tutuklanarak; Tekrit'te bulunan Mücahidüddin Bihruz'a gönderilmişti. O daha sonra burada öldürüldü. Şirgir ve oğlu ise (mayıs 1131) tarihinde öldürülmüştü.²⁴⁸ Sultan Mahmut'un ordusunda 20 deve ile taşınan hekim, hademe, ilaç, tıbbi alet ve çadırlardan oluşan bir gezici hastanenin varlığı, askeri bir milletin medeni ihtiyaçlarından doğan bir tesis olarak dikkat çekicidir.²⁴⁹ Bütün bunlara rağmen; Mahmut görevini gereği gibi yapmadı. Devlet işleriyle yeterince uğraşmamıştır. Hükümet işlerini vezirlerine bırakmıştı. O av kuşları ve köpekleriyle uğraşmayı tercih ediyordu. Sayısı 400'ü bulan köpeklerin boyunlarında kıymetli taşlarla süslü tasmalar ve sırtlarında sırmalı örtüler bulunuyordu. İşin en kötüsü Mahmut kendini zevk ve sefahate kaptırdı. Bu yüzden hasta düştü.²⁵⁰

Sultan Sencer, yanında bulunan Mahmut'un kardeşi ve rakibi Mesud'u serbest bıraktı. Bunun üzerine Sultan Mahmut, halifenin muvafakatını almadan Bağdat'tan ayrıldı. Halife, Sultan'ın bu hareketinin aralarındaki uzlaşmaya aykırı olduğunu, çünkü onun Bağdat'tan ayrılmasıyla halifeliğin tehlike ile karşılaşacağını bildirmiştir. Mahmut ise Halifenin bu sözlerine hiç ehemmiyet vermemiş, üstelik halifeden, oğlu ve veliahdı Davud adına Bağdat'ta hutbe okunmasını istemiştir. İlk arzuları yerine getirilmemiş olan Halife'de, Sultan'ın bu isteğini reddetti. Bunun üzerine Mahmut, halifeyi görevinden almaya karar verdi. Fakat ömrü yetmedi.²⁵¹

Vezirin Sultanın yemeğine, zehir katarak, zehirlediği söylenmektedir. Demek oluyor ki, mezkur malı tediye kusur ettiğini ve akibeti fena olacağını gördüğünde, hile yoluyla Sultanı, helak etmeğe, teşebbüs etmiş ve ümidi meydana gelmiştir. Giyasi hadım Necmüddin Reşid'in hikaye ettiğine göre, kendisi, Sultan Mahmut, ölüm yatağında ölüm esrikliği halinde bir taraftan bir tarafa dönerken,

²⁴⁸ İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s. 258. İmadeddin al-katip al-İsfahaninin *Al-Bondari*, a.g.e., s.144-145. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.241.

²⁴⁹ Osman Turan, a.g.e., 190, s. 250. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı, s.228.

²⁵⁰ M. th. Houtsma "Mahmut b. Muhammed mad." *İA*. VII, s. 171. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı, s. 228.

²⁵¹ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihii*, s. 198.

yanında bulunmuştur. Sultan o zaman, Şirgir ile oğlunu, benden uzaklaştırınız, bu ikisi, beni öldürmek için, üzerime kılıç çekiyorlar diyordu ve bu sözü ölünceye ve rabbine mülaki oluncaya kadar tekrar etti.²⁵²

3. Mahmut'un Defnedilmesi

Irak Selçuklu Sultanı Mahmut, 15 Şevval 525 (10 Eylül 1131) tarihinde Hemedan'da vefat etti.²⁵³ Bazı tarihçiler, onun 16 Şevval 525 (11 Eylül 1131) tarihinde öldüğünü zikretmişlerdir.²⁵⁴ İbnül Esir, Ravendi, Al-Bondari ve Çoşkun Alptekin sadece Şevval 525 (Ağustos-Eylül 1131) ay ve yıl olarak vermişlerdir.²⁵⁵ Abul Farac ve Osman Turan'da 1131 yılını yazmışlardır.²⁵⁶ Sultanın 15-16 Şevval 525 (10-11 Eylül 1131) tarihinde öldüğü tahmin edilmektedir.

İbnül Esir, Ravendi, Reşidüddin, M. th. Houtsma ve İsmail Aka Sultan Mahmut'un öldüğünde 27 yaşında olduğunu kabul etmektedirler.²⁵⁷ Abul Farac Sultanın 28 yaşında vefat ettiğini belirtmiştir.²⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu ise Mahmut'un 31 yaşında öldüğünü açıklamıştır.²⁵⁹ Sultan Mahmut'un 27 ve 31 yaşları arasında öldüğü tahmin edilmektedir.

Ravendi, Reşidüddin ve Houtsma Sultan Mahmut'un 14 yıl hükümdarlık yaptığını dile getirmişlerdir.²⁶⁰ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, Sultanın 13 yıl 8 ay ve 8 gün tahtta kaldığını bildirmiştir.²⁶¹ İbnül Esir,

²⁵² İmadeddin Al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e. s.146

²⁵³ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 241. M. th. Houtsma "Mahmut b. Muhammed mad." İA, VII, s. 171. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s. 375. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 228.

²⁵⁴ Reşidüddin, a.g.e., s. 109-110. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s.198.

²⁵⁵ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 528. Ravendi, a.g.e., I, s. 196. İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 145. Çoşkun Alptekin, The Reign of Zangi, Erzurum, 1978, s.36.

²⁵⁶ Abul Farac, a.g.e., II, s. 364. Osman Turan, a.g.e., s. 250.

²⁵⁷ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 528. Ravendi, a.g.e., I, s.196. Reşidüddin, a.g.e., s. 109-110. M.th. Houtsma "Mahmut b. Muhammed mad." İA, VII, s. 170-171. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 228.

²⁵⁸ Abul Farac, a.g.e., II, s. 364.

²⁵⁹ İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s. 375.

²⁶⁰ Ravendi, a.g.e., I, s. 196. Reşidüddin, a.g.e., s. 109. M. th. Houtsma "Mahmut b. Muhammed mad." İA, VII, s. 170-171.

²⁶¹ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 69.

Mahmut'un on iki yıl, dokuz ay ve yirmi gün saltanatta kaldığını kabul etmektedir.²⁶² İbrahim Kafesoğlu ise Mahmut'un 17 yıl Sultan olduğunu zikretmiştir.²⁶³ Sultanın saltanatlık yılları 12 ve 17 yılları arasında kaldığı tahmin edilmektedir.

Sultan Mahmut, İsfahan'da Melikşah'ın türbesi civarında babası Muhammed Tapar ile aynı yerde gömülmüştür.²⁶⁴ Oğulları, Muhammed, Melikşah ve Davut'tur.²⁶⁵

4. Sultan Mahmut'un Kişiliği

Kendisi yumuşak huylu cömert ve güzel ahlaklı, akıllı bir Sultandı. Hoşuna gitmeyen sözleri duyduğu zaman gücü yettiği halde sahiplerini cezalandırmazdı. Halkın malına fazla göz dikmez, bu tür işlerden uzak dururdu. Adamlarının da halkın malına el uzatmasına mani olurdu.²⁶⁶ Rivayete göre, Selçukoğulları içinde ondan daha anlayışlı bir kimse yoktu. İşlerin inceliğini hiçbir hükümdar onun kadar bilemezdi. O, kuşlara meraklı olup, bunlar içinde Zagnos kuşu, şahin ve güvercine, ayrıca av köpeğine de düşkündü. Hepsine altın tasmalar takardı.²⁶⁷ Sultan Mahmut yuvarlak yüzlü, pempe çehreli, yuvarlak sakallı, orta boylu, kuvvetli pazılı bir padişahı. O, gölgesi uğurlu bir hükümdar sayılırdı. Sarayında çok kadın oturduğundan çok hizmetçileri ve memurları vardı. Bütün bu şahıslar devlete erişerek büyük oldular. Sultan'ın divan işleri ile emirlerinin iktaları hakkında bilgisi vardı. Her zaman vezirle müstevfi'den hesap sorardı, hiçbirşey ondan gizli kalmazdı.²⁶⁸ Arapçayı çok iyi bilirdi. Bir çok şiir ve edebi yazıları ezbere bilirdi. Tahir ve siyere vakıf idi.²⁶⁹ Sultan eğlenceye ve ava meraklı

²⁶² İbnül Esir, El-kamil,X, s. 528.

²⁶³ İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s. 375.

²⁶⁴ İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 228.

²⁶⁵ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 69.

²⁶⁶ İbnül Esir, El-kamil,X, s. 528-529.

²⁶⁷ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 241.

²⁶⁸ Ravendi, a.g.e., I, s. 196-197-198.

²⁶⁹ İmadeddin al-katip Al-İsfahaninin Al Bondari, a.g.e., s. 147.

olmasına rağmen; değersiz bir hükümdar değildi. Haysa-Baysa onu uzun bir kaside ile övmüştür.²⁷⁰

B. DAVUT (1131)

1. Davut'un Siyasi Hayatı

Mahmut 525 (1131) yılında öldükten sonra, oğlu Melik Davut, Vezir Ebul Kasım El-enesabadi (Dergüzini) ve Atabeği Aksungur el-Ahmedili'nin ittifakıyla tahta çıkarıldı. Bütün el-Cibal bölgesinde ve Azerbaycan'da Sultan Davut adına hutbe okundu. Hemedan ve el-Cibal'in diğer şehirlerinde olaylar çıktı, sonra ortalık yatıştı. Halk huzur ve sükuna kavuşunca vezir hazinelerini yanına alıp Rey'e gitti. Burası Sultan Sencer'e ait olduğu için kendini emniyette hissetti.²⁷¹ Sultan Davut'un bu sırada bütün Selçuklu Devleti yönetimindeki bölgelere hakim olamadığı anlaşıyor. Irak'ta henüz onun adına hutbe okunmamış, Fars ve Huzistan ise Selçukşah'ın yönetiminde kalmıştı.²⁷² Bir kaynakta ise Davut'un saltanata çıkmadığı bildiriliyor. Mahmut'un üç çocuğu olduğu söyleniyor. Bunlar Muhammet, Melikşah ve Davut'dur. Üç melik sadece melik olarak görev yaptığı yazılmıştır.²⁷³

Sultan Davut 525 yılı zilkade ayında (Eylül-Ekim 1131) Hemedan'dan Azerbaycan'a gitti. Burada iken; amcası Sultan Mesud Cürcan'dan yola çıkıp Tebriz'e geldi. Orasını istila etti. Davut hemen amcasının üzerine yürüdü. Mesud'u Tebriz'de kuşatmaya başladı. 526 yılı muharrem ayı (22 aralık 1131) sonuna kadar devam etmiştir. Sultan Davut amcasıyla anlaşmaya karar verdi. Bir fersah (6 km) kadar geri çekildi. Buna karşılık Mesut'ta Tebriz'i terk etti. Onun etrafına birçok asker toplandı. Oradan Hemedan'a gitti. Bağdat'a haber gönderip kendi adına hutbe okunmasını istedi. Melik Davut'un elçileri ise daha önce oraya gitmişlerdi.

²⁷⁰ M. th. Houtsma "Mahmut b. Muhammed mad." İA, VII, s. 171.

²⁷¹ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 528.

²⁷² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, e.g.e., s. 242.

²⁷³ Sadrudin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 69.

El-Müsterşid Billah, hutbe konusunda kararın Sultan Sencer'e ait olduğunu o kimi isterse onun adına hutbe okunacağını söyledi. Halife, Sultan Sencer'e haber gönderip hutbe konusunda hiçbirine izin vermemesini istedi ve hutbenin sadece kendi adına okunması gerektiğini söyledi. Bu, Sultan Sencer'in hoşuna gitti.²⁷⁴ Bu arada halife, Bağdat'ta Selçuklu hakimiyetini kaldırmak amacındaydı. Aslında hiçbir meliği de tutmuyordu. Hem Davut hem de Mesut adına hutbe okutmamakla; Irak Selçukluları Devletinin hakimiyetini sona erdirmişti. Hutbeyi Sencer'e bağlamıştı. Fakat halifenin bu fikrinde samimi olmadığını, menfaati icab ettirdiği zaman Mesud dahil, Selçuklu prensleriyle birleşerek Sencer'e karşı savaşı bile göze alabildiğini göreceğiz.²⁷⁵ Melik Mesut, Musul hakimi İmadeddin Zengi'den kendisini desteklemesini ve kuvvetlerle katılmasını bildirmiştir. Zengi'nin olumlu cevap vermesiyle, Mesut'un cesareti arttı. Selçukşah Mesut'tan önce Bağdat'a gelmişti. Atabegi Karaca es-Saki İmadeddin Zengi'yi mağlup etmişti. Sultan Mesut ise Abbasiye'den el-Melekiyye'ye yöneldi. Bu arada iki öncü birlikleri arasında çatışma çıktı. Mesut ile Selçukşah arasındaki bu çatışma iki gün devam etti. 526 yılı Ramazanında (temmuz-Ağustos 1132) Melik Tuğrul, kardeşinin oğlu Davut'la savaştı. Sencer Tuğrul'u Irak Selçuklu Sultanlığına getirdi.²⁷⁶

2. Davut'un Ölümü ve Defnedilmesi

Melik Davut b. Mahmut b. Muhammed, 1143 yılı Rebiyülevvel (Eylül-Ekim) ayında, Tebriz'de, Batını olan üç kişi tarafından öldürüldü.²⁷⁷ Esasen Sultan Mesut, onu cihat amacıyla Suriye'ye atamıştı. Bir rivayete göre, Zengi Davut'un kendi hakimiyetindeki ülkelere gelmesini önlemek için Suriye'deki Batınilerle anlaşmıştı. Davut'un ölümü üzerine Bağdat halifelik sarayında üç gün süreyle

²⁷⁴ İbnül Esir, El-kamil, X, s. 531-532.

²⁷⁵ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 198.

²⁷⁶ İbnül Esir, El-kamil, s.532-533;537. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.242-243-244-245.

²⁷⁷ Azimi, a.g.e., s. 67. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." s. 376. İbrahim Kafesoğlu, Selçuklular Tarihi, s. 80.

devlet ileri gelenlerinin de katıldığı matem töreni yapıldı.²⁷⁸ Kendisi Merv şehrinde Alparslan'ın türbesinde gömülmüştür.²⁷⁹

C. I. TUĞRUL (1132-1134)

1. I. Tuğrul'un Siyasi Hayatı

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, Irak'a sefer yapmaya karar verdi. Yanında yeğeni Tuğrul vardı. Onu Irak Selçukluları tahtına oturtmak istedi. Bunu duyan Mesut, Selçukşah ve Halife ittifak kurdular.²⁸⁰ Bunun neticesi olarak, Halife bütün Irak camilerinde hutbeden Sencer'in adının kaldırılmasını emretti. Fakat kimsenin adını koymadı. Bu suretle o, bir merhale daha ileri giderek, Irak'ın kendi hakimiyetine geçtiğini göstermiş oluyordu.²⁸¹ İki ordu Dinever yakınlarında 25 mayıs 1132 (8 receb 526) tarihinde savaştılar. Melik Tuğrul, bu savaşta, Sencer'in ordusunun sağ tarafında görev almıştı. Sonuçta Sultan Sencer galip geldi. Irak Selçukluları Sultanlığına yeğeni Tuğrul'u geçirdi. Mesut'u da Gence bölgesine gönderdi. Vezir olarak Ebul Kasım Enesebad'ı (Derguzini) getirdi.²⁸² Büyük Selçuklu Sultanı Horasan'a döndü. Fakat Irak'ta sessizlik bir türlü sağlanamadı. Tuğrul'un Sultanlığına itiraz eden melikler oldu. İtiraz edenlerin başında Davut gelmekteydi. O, Tebriz'den topladığı askerlerle Hemedan'a geldi. 16 Temmuz 1132 yılında yapılan savaş Tuğrul kazandı. Davut'un ordusu dağılınca, Sultan, birçok emiri tutsak aldı. Mesut, Davud ve Halife, Bağdat'ta yeni bir ittifak kurdular. Daha önceden halifenin Selçukşah ile yaptığı savaşın amacı; Sultan

²⁷⁸ Ali Sevim- Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 256.

²⁷⁹ İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı, s. 235.

²⁸⁰ İbnül Esir, *El-kamil*, XI, s. 533-534. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı s.229.

²⁸¹ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 120.

²⁸² İbnül Esir, *El-kamil*, XI, s. 533-534.

Sencer'in hükümdarlığına son vermektir. Davut ile yapılan ittifakta ise Tuğrul'u Irak Selçukluları tahtından indirmek olmuştur.²⁸³

İttifakla kuvvetlenen Mesut, Azerbaycan'da bir çok şehri ele geçirdi. O daha sonra kardeşi Tuğrul ile savaşmak üzere Hemedan'a doğru yürüdü. Tuğrul onun yaklaştığını haber aldığı anda; onu karşılamaya çıktı. Savaş öğle vaktine kadar sürdü. Sonunda Tuğrul mağlup oldu. (25 Mayıs 1133) Sultan Rey'e gitti. Mesut, Irak Selçukluları Devletinin payitahtı Hemedan'ı işgal etti. (Haziran 1133). Bu suretle bir yıl kadar saltanat süren (Mayıs 1132)-Haziran 1133) Tuğrul, tahtını Mesut'a bırakmış oldu. Daha sonra Tuğrul Kumm'a varıp İsfahan'a geri döndü ve şehre girip oraya kapanmak istedi. Kardeşi Mesud'da onu muhasara etmek için İsfahan'a yürüdü. Tuğrul, İsfahan halkının muhasara sırasında kendisini desteklemeyeceklerini görünce; oradan Fars diyarına gitti. Mesut'ta İsfahan'ı zapt etti. Halk buna sevindi. Mesut buradan kardeşi Tuğrul'u takiben Fars taraflarına gitti. Onun takibinden kurtulamayan Tuğrul, savaşmaksızın tekrar Rey şehrine çekildi. Muharebeden çekinmesinin başlıca sebebi, emrindeki kuvvetlerin karşı tarafa geçmesi endişesidir. Ramazan 527 (Temmuz 1133) tarihinde Rey'e gitmişti. Tuğrul başarısızlıkların baş mesulü saydığı veziri Abul Kasım Derguzini'yi (Enesabadi) Şevval 527 (Ağustos 1133) tarihinde yolda öldürttü. Veziri, Emir Şirgin'in memluklarından biri öldürdü. Mesut, kendisine bağlı kuvvetlerle birlikte sık sık taraf değiştiren kumandanların iltihakıyla Tuğrul'un kuvvetlenmesine meydan vermemek için, onu takip ediyordu. Bu sırada Mesut'un emrinde 6.000'den fazla atlı bulunmasına mukabil, Tuğrul'un emrinde sadece 3.000 kişilik bir ordu vardı. Zikraver denilen yerde Mesut ona yetişti. Burada savaşa girdiler. Savaş başlayınca Melik Tuğrul bozuldu. Askerleri bataklık bir araziye düştü. Çok sayıda emir esir alındı.²⁸⁴

²⁸³ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 199. Mehmet Altay Köymen "I Tuğrul mad." İA. 12/II cilt, s. 17.

²⁸⁴ İbnül Esir, *El-kamil*, XI, s. 541. Mehmet Altay Köymen "I Tuğrul mad." İA, 12/II, s. 17. İsmail Aka, a.g.e., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı, s. 229.

Şehzade Davut, Azerbaycan'da eski müttefikleri amcası Mesut'a karşı isyan etti. Hemen Sultan onun üzerine yürüyerek onu Ruindiz kalesinde muhasara etti. Bu durum Tuğrul'un serbestçe hazırlanmasına fırsat verdi. O, bir taraftan asker toplarken, diğer tarafta Mesut'un kumandanlarının bir kısmını kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Bu suretle Tuğrul, askeri ve siyasi mahiyette olmak üzere, iki türlü tedbire başvurduğu görünmektedir. O, Cibali'de (İak-ı Acem) bazı yerleri ele geçirmeye başladı. Bundan cesaret alarak Mesut'un üzerine yürümeye karar verdi. Kazvin'e yaklaşınca Mesut onun üzerine yürüdü. Burada ramazan sonlarında 528 (15-24 Temmuz 1134) savaş oldu. Muharebenin cibali eyaletinin şimal hududunda vuku bulması, muharebe arzusunun Mesut tarafından geldiğini göstermektedir. İki tarafın askerleri birbirlerini görünce Tuğrul'un kendi tarafına çektiği emirler Mesut'tan ayrıldılar. Görülüyor ki, mücadelelerin sonucunu daha ziyade siyasi taktikler tayin etmektedir. Mesut'un yanında mağlubiyetten sonra 30 kişi kalmıştı. Bunlarla birlikte Türkmen kıyafetine girerek, Bağdat'a kadar gelebildi. (528 Şevval ortaları / 1134 Ağustos sonları) Bu galibiyet, Tuğrul'un payitahtı Hemedan'a girerek, tekrar Irak Selçukluları tahtına oturmasına kafi geldi.²⁸⁵

Mesut'un maiyetindeki kumandanları kendi tarafına çektikten ve bu suretle kendisine karşı teşekkül etmiş bulunan ittifakın en kuvvetli bir rüknü olan onu saf harici ettikten sonra, Tuğrul bir merhale daha ileri giderek, bu defa da doğrudan doğruya Halife Müsterşid'in emrine girmiş olan Türk kumandanları ile, onları da kendi tarafına çekmek üzere, muharebeye girişti. Bu arada Tuğrul'da Mesut'un üzerine yürümek için saraydan çıkmıştı. Halk kendisine hayır duada bulundu. Sultan'da onlara "Müslümanlara hayırlı olmamız için dua ediniz." dedi. Ancak Tuğrul'a bu seferi gerçekleştirmek kismet olmamıştır.²⁸⁶

²⁸⁵ İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 23. Mehmet Altay Köymen "I Tuğrul mad." İA, 12/II, s. 18.

²⁸⁶ İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 28. Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (2. İmparatorluk Devri), V, s. 244-245-246-247. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 200. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 246-247. Mehmet Altay Köymen "I. Tuğrul mad." İA, 12/II, s. 18.

2. I. Tuğrul'un Ölümü

Tuğrul, Aziz'i vezirliğe getirmek istiyordu. Ancak onun vefat etmiş olduğunu öğrenince, muktedir bir kimse aradı. Ali bin Reça'yi umduğu gibi yüksek buldu. Vezirlik hususunda ona itimat etti. Dergüzünü mensuplarını, müsadere etmeye başladı. Naiblerini tevkif etti ve ashabını sıkıştırdı. Tuğrul'u mevkii sağlamlaşıp kendisi ile muharebe edenlerin yerlerini istila edip tahtına oturarak yüksek bahtıyla bilinirken; birden bire ölüm geldi. Zenginlikten toprağa, bela ve mihnet yurdundan, çürüme yurduna intikal etti. Tuğrul'a kulunç isabet etti. Bunun için ilaç içti. O deva, onun karnını sürdürdü, hasta etti ve kuvvetten düşürdü. Bunun üzerine, o cemiyet dağıldı, o çırak söndü, o su kurudu, çekildi, o tolunay battı.²⁸⁷

3. I. Tuğrul'un Defnedilmesi

Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Mehmet Altay Köymen, İsmail Aka ve Çoşkun Alptekin I Tuğrul'un 3 muharrem 529 (24 Ekim 1134) tarihinde öldüğünü açıklamışlardır.²⁸⁸ İbnül Esir, Reşidüddin ve İbrahim Kafesoğlu yıl ve ay 529 muharrem (Ekim 1134) olarak belirtmişlerdir.²⁸⁹ Ravendi yalnız 529 yılını vermiştir.²⁹⁰ İmadeddin elkatip al-İsfahaninin Al-Bondari ve Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasırüddin ibn Ali el-Hüseyini ise 528 yılını Tuğrul'un ölüm yılı olarak kabul etmektedirler.²⁹¹ Osman Turan, Sultan Tuğrul'un 1135 yılında öldüğünü zikretmiştir.²⁹² I. Tuğrul 3 Muharrem 529 (24 Ekim 1134) tarihinde ölmüştür.

²⁸⁷ İmadeddin el-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 159-160.

²⁸⁸ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 247. Mehmet Altay Köymen, "I Tuğrul mad." İA, 12/II, s. 18. İsmail Aka, a.g.e., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 228. Çoşkun Alptekin, The Reign of Zangı, Erzurum, 1978, s. 39.

²⁸⁹ İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 28. Reşidüddin, a.g.e., s. 110-111. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s. 376.

²⁹⁰ Ravendi, a.g.e., I, s. 201.

²⁹¹ İmadeddin el-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 159-160. Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyini, a.g.e., s. 73.

²⁹² Osman Turan, a.g.e., s. 251.

Ravendi, İbnül Esir, Reşidüddin ve İsmail Aka Sultan Tuğrul'un öldüğünde 25 yaşında olduğunu bildirmişlerdir.²⁹³

I. Tuğrul'un kaç yıl ve ay hükümdarlık yaptığında değişik görüşler vardır. Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, Sultanın iki yıl ve bir veya iki ay saltanatta kaldığını açıklamıştır.²⁹⁴ Reşidüddin ve Ravendi, I Tuğrul'un 3 yıl hükümdar olduğunu belirtmişlerdir.²⁹⁵ Mehmet Altay Köymen, Sultanın iki yıl ve bir ay tahtta kaldığını zikretmiştir.²⁹⁶ İbrahim Kafesoğlu, Irak Selçukluları Sultanının 2 yıl ve 6 aydan fazla hükümdar olduğunu kabul etmektedir.²⁹⁷ Ali Sevim-Erdoğan Merçil I Tuğrul'un iki yıl ve üç aya yakın bir süre hükümdarlıkta bulunduğunu yazmıştır.²⁹⁸ İsmail Aka ise Sultanın iki yıl ve beş ay tahtta kaldığını dile getirmiştir.²⁹⁹

Irak Selçuklu Sultanı I Tuğrul, Hemedan'da hadımlarından bazıları için yaptırmış olduğu Medrese-i Tuğruliye'de bulunan türbesine defnedilmiştir.³⁰⁰

4. I. Tuğrul ve Kişiliği

Sultan kırmızı yüzlü, tamam sakallı, ince kaküllü, orta derecede uzun boylu, sırt ve omuzları bağlı, sağlam, göğsü geniş bir padişah'tı. Adalet, idare, utanma, hamiyet, cömertlik, cesaret onun ahlakının en bariz hususiyetlerindendir. Saçma ve kötü işlerden uzaktı. Saltanatının büyüklüğü halkı iyi tutmakla temin edilir. Böyle dindar padişahlar, alimleri düşünürler, halkları incitmezlerdi.³⁰¹

²⁹³ Ravendi, a.g.e., I, s. 201. Reşidüddin, a.g.e., s. 110-111. İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 28. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 228.

²⁹⁴ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 73.

²⁹⁵ Reşidüddin, a.g.e., s. 110-111. Ravendi, a.g.e., I, s. 201.

²⁹⁶ Mehmet Altay Köymen "I Tuğrul mad." İA, 12/II, s. 18.

²⁹⁷ İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s. 375-376.

²⁹⁸ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 246-247.

²⁹⁹ İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 228.

³⁰⁰ İmadeddin el-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 160. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 247. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 228.

³⁰¹ Ravendi, a.g.e., I, s. 201-202.

Tuğrul Erdebil kapısında Mesut'a yenilmişti. Oradan Erven'e gitti. Melik Mesut kendisini öldürmek için arkasından geldi. Bu sırada Sultan Tuğrul'a bir hastalık arız olmuştu. Yerinden hareket edemiyordu. Bu halde Melik Mesut'a bir daha yenildi. Rey'e gitmek için İsfahan'a yöneldi. Pek fena bir vaziyete düştü. Bunun üzerine vezirine "Benim bu hale düşmemin sebebi Tanrının kullarına yaptığım zulümdür." dedi. O da cevaben sen: "Alamut ahalisine adamlar gönderdin; Aksungur ve senin diğer düşmanlarını öldürmek için onlara emir verdin ve onlarda bu işi yaptılar" dedi. Bu söz üzerine Sultan Tuğrul "Senin itikadındaki fesadı meydana çıkartan Allah'a şükür olsun. Artık Allah beni senin katlinden sorumlu tutmaz." dedi ve boynunun vurulmasını emretti. Adamları onu vurdular ve astılar. Asacakları sırada ip koptu. Emir Şirgir'in kölesi de bakıyordu. Derhal üzerine atlayarak yanında bulunan bıçakla kafasını kesti. Cesedini parça parça ettiler. Kafasını ve cesedini şehir şehir dolaştırdılar. Her uzvu bir şehirde bulundu. Vezirin öldürülmesi İsfahan'da olmuştur.³⁰²

D. MESUT (1134-1152)

1. Sultan Mesut'un siyasi Hayatı

Mesud b. Muhammed Tapar Ebul Feth Gıyaseddin (529-547 = 1134-1152), Irak Selçuklu Sultanı olup, zilkade 502 (haziran 1109) 'da doğmuştur. Bir müddet önce Alp-kuş, Oğul Bey ve diğer bazı Selçuklu emirleri halifenin hizmetine girmişlerdi. Kendilerine vaadlerde bulunarak, yanına çağıran Sultan Tuğrul'a bunların muvafakat cevabı verdiklerinin anlaşılması üzerine, halife bu emirlerden Oğul Bey'i tevkif ve malını yağma ettirmiş, diğerleri de korkup Mesut'a sığınmışlardı. Mustarşid emirlerin kendisine teslim edilmesini istemiş ise de, Mesut bunu yapmamıştır. Bunun üzerine Mustarşid, Mesud'un derhal Bağdat'ı terketmesini istemiş, sonra kıymetli hediyeler yollayarak talebini tekrarlamış ise de, şehrin kapılarından birinin yanında konaklamış olan Mesut yerinden

³⁰² Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 72-73.

kımıldamamıştır. Halife onu şehirden zorla uzaklaştırmak için askeri ile harekete geçmek üzere iken Sultan Tuğrul'un öldüğü haberi alındı. Mesut tahtı bilhassa Azerbaycan'da bulunan Davut'tan önce ele geçirmek için, derhal yola çıktı ve yeğeni gelmeden, Hemedan'a vardı. Çoğu Davut'a mütemayil olan emirler, süratli gelişi yüzünden, ister istemez Mesut'a itaat ettiler. Mesut gelişinin ikinci günü Irak Selçuklu tahtına cülus etmiştir. (muharrem 529/Ekim 1134). Yeni Selçuklu Sultanının ilk işi Davut'tan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önlemeye çalışmak olmuş ve bunun için yeğenini kızı ile evlendirip, veliaht yapmış ve Azerbaycan'da bazı yerler ile Arran ve Ahlat bölgelerini ona ikta etmiştir. Selçuklu hanedanı azası arasındaki bu saltanat mücadeleleri al-Mustarşid'de halifeliğin cismani kudretini tekrar elde etmek ümidini uyandırmış idi. Mesut'un Sultanlıktan haline ve ona karşı mücadelinin cevazına dair fakihlerden fetva almış olan halife 20 receb 529 (6 mayıs 1135)'de Bağdat'tan ayrılmıştır. İki ordu 10 ramazan 529 (24 haziran 1135) günü, Hemedan'a dört konak mesafedeki Bihistun yakınında Dayrmark'ta karşılaştı. Savaş başlar başlamaz halife ordusundaki Türklerin hepsi Mesut'un tarafına geçtiler. Bunun neticesinde halife, erkanı ve ordunun geri kalan kısmı ile esir edilmiştir. Savaşta 5 kişi veya 11 kişi öldüğü söyleniyor. Hatta bazı kaynaklara göre hiç kimse ölmemiştir. Sultan Mesut esir halifeye hürmetle muamele etmiş ve itaatinden çıkmış olan yeğeni Davut'u tedip için, Mustarşid'i de yanına alarak Azerbaycan'a gitmiştir. Mesut daha Hemedan'da iken Bağdat'a şahne olarak gönderdiği eski Basra valisi Bey-Aba vasıtasıyla halifenin bütün mallarına el koydurmuştur. Meraga'dan iki fersah mesafede kurulmuş olan ordugahta Sultana para vermesi, asker sahibi olmaması ve sarayından çıkmaması şartları üzerinde Mustarşid ile Mesut arasında bir anlaşma yapılmış, fakat az sonra halife batıniler tarafından öldürülmüştür. Bazı kaynaklarda halifenin Sultan Sencer'in emri üzerine öldürüldüğü, Mesut'un da bunda medhaldar olduğu iddia edilmiştir ki,

doğru olabilir. Mesut az sonra, Hille'ye gitmek için, müsaade bekleyen Dübeys'i öldürtmüştür. Mustarşid'in yerine oğlu Raşid-billah geçirilmiştir.³⁰³

2. Sultan Mesut'un Ölümü

Melikşah b. Mahmut İsfahan'a hücum etmiş ve bazı hayvan sürülerini alıp götürmüştü. (Temmuz 1150) Onun bu davranışı, İsfahan halkında korku yarattı. Sultan Mesut, Şerefeddin Gürdbazu ile birkaç emiri oraya gönderdi. Bunlar İsfahan'a ulaştıklarında Melikşah'a elçi göndererek "yaptıklarının doğru olmadığını" söylediler. Ancak vali Reşit Camedar, Melikşah'a gönderdiği mal ve paralarla bir uzlaşma sağladı. Böylece durum sakinleşti. Sultan Mesut'un son yıllarındaki önemli olaylardan birisi de onun Azerbaycan'a bir sefer yapması idi. (Ocak/Şubat 1151). Mesut Meraga şehrini kuşatarak iki günde ele geçirdi ve şehrin surlarını yıktırdı.³⁰⁴

Sultan Mesut rakiplerinden kurtulmuştu. Fakat onun hayatı Türk beylerinin etkisi altında geçmişti. İktidar Musul atabeyleri ile Azerbaycan atabeylerinin eline geçmişti. Ancak Sultan zamanla bu beylerin baskısından bıkmış ve onlardan kurtulmak için çareler aramaya başlamıştı. Zamanla bu beylerden kurtulmuş ise de, bu sefer de Has Bey'in gücü artmıştı. Artık Sultan Mesut'un karşısında hiçbir mani kalmamış idi. Rey'den Haleb'e ve Erzurum'a (bu şehir ve bölgesinin hakimi olan Saltuklu beyi de Mesud'u metbu tanıyordu) kadar olan yerlerde, adı hutbelerde okunuyordu. Bütün alem kendisine teslim olmuştu. Eyalet emirleri itaatli idiler ve emrini dinlerlerdi. Düşmanlar kahredilmişti. Ordu kuvvetli idi. Herşey tamamdı. Halk asayiş içinde bulunuyordu. Mesut rahat bir nefes almıştı. Hiçbir sıkıntısı kalmamıştı.³⁰⁵

³⁰³ Faruk Sümer "Mesut mad." İA. VII, s. 135; 137-138.

³⁰⁴ İmadeddin el-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 206. Ali Sevim-Erdoğan Mercil, a.g.e., s. 260-261.

³⁰⁵ Ravendi, a.g.e., I, s. 235. Faruk Sümer "Mesud Mad." İA, VII, s. 140. İsmail Aka, a.g.e., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 230.

Fakat Sultan Mesut, 1152 cemaziyel-ahir ayının sonunda rahatsızlanmıştı. Şiddetli bir hummaya yakalandı. Sultanın yanında bulunan doktorlar bir çare bulamadılar. Tabib Ebul Berekat Bağdat'tan tedavi için getirildi ise de Mesut iyileşemedi. Onun hastalığı yaklaşık bir hafta kadar sürdü.³⁰⁶ Sultan Mesut ve Has Bey 546 yılında Hemedan'a vardıklarında; kederden hali, eza ve cefa uzak olarak zenginlikle ve parlak aydınlıkla geçirdiler. Halbuki bu ikisi, yedinci senenin yırtıcı hayvan gibi ısıracı olduğunu ve zamanın bugün tahkim ettiği şey, yarın bozulmuş olacağını ve hayat hıtama ermiş, ölüm tahakkuk etmiş, ömrün ümrünü yıkılmış ve kazanın sırrı gizli olduğunu bilmiyorlardı. Mesut, daima mesut idi. Nihayet kader bunu yakalamaya acele etti. Ecel fırsat vermedi; kusma hastalığına tutuldu. Bir daha kurtulamadı. Yayılmış sahife-i hayatı dürüldü. Güneşi gölgeye münkalip oldu. Cemaziyelahir sonunda hayatı kesildi. Alevi söndü. Akması durdu. Receb ayının ilk gününün gecesinde Hemedan'da meydanın ortasında yaptırmış olduğu yeni köşkte Tanrı rahmetine kavuşmuştu.³⁰⁷

Sıbt İbnül Cevzi Sultanın ölümüyle ilgili şunları anlatmaktadır: "Şeyhlerden Bağdat'a Sultan Mesut'un geldiğini duydum. Alimleri ve muttakileri ziyaret etmeyi seviyordu. Onlardan bazıları görüşmeye geldi. İbn Talaye adında biri ile konuşmak istedi. Fakat onun için mescitten hiç çıkmadığı söyleniyordu. Bunun üzerine Sultan ona elçiler gönderilmesini emretti. İbn Talaye'ye elçi geldi. Ona "Sultan sana selam söylüyor ve senin ziyaretine gelemediği için özür diliyor" dedi. O da "Ben 70 yıldan beri bu mescitte gündüzleri beş defa dua ederim" demiştir. Elçi, Sultan Mesud'a geri döndü ve durumu bildirdi. Sultan ağladı ve "önce bu salih kula bizim gitmemiz gerekir" dedi. 2. gün ata binerek mescide geldi. O sırada İbn Talaye namaz kılıyordu. Şeyh her zaman 8 rekat namaz kılardı. Sultan geldi. İbn Talaye 4 rekat namaz kılıyordu. Sultan Mescid'e girdi. O da namaza durdu. Şeyh sekiz rekat namaz kıldı ve selam verdi. Sultanın namaz kıldığını görünce;

³⁰⁶ İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 141-142. Ravendi, a.g.e., I, s. 236. İsmail Aka a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 230.

³⁰⁷ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 206.

dokuzuncu rekâtı kılmaya başladı. O zaman hizmetçi: "Ey Şeyh! Sultan seninle görüşmek istiyor" dedi. Şeyh ibn Talaye: Ey Mesut! Adil ol" dedi ve Allahu Ekber diyerek namaza başladı. Sultan ağlamaya başladı. Tövbe ederek yola çıktı. Hemedan'a doğru giderken bu duygularla vefat etti. İşler düzeldi.³⁰⁸

3. Sultan Mesut'un Defnedilmesi

İbnül Esir, Reşidüddin, Faruk Sümer, İbrahim Kafesoğlu, Ali Sevim-Erdoğan Mercil ve İsmail Aka Irak Selçuklu Sultanı Mesut'un 1 receb 547 (2 Ekim 1152) öldüğünü belirtmişlerdir.³⁰⁹ İmadeddin al-katip al-İşhaninin Al-Bondari Sultanın vefat tarinhini cemaziyelahir 547 tarihini vermiştir.³¹⁰ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyini, Mehmet Altay Köymen ve Osman Turan ise sadece 547 (1152) yılını zikretmişlerdir.³¹¹ Bu yazarlara karşılık Ravendi ölüm yılını 546 kabul etmiştir. Yalnız ay ve gün olarak diğer tarihçilerle aynı fikirdedir. Sultan Mesut'un Cemaziyelahir ayında hastalandığını ve receb ayının ilk günü vefat ettiğini söylemektedir.³¹² Sultan 1 Receb 547 (2 Ekim 1152) tarihinde öldüğü tahmin edilmektedir.

İbnül Esir, Reşidüddin, Ali Sevim-Erdoğan Mercil, İbrahim Kafesoğlu, Faruk Sümer ve İsmail Aka Irak Selçuklu Sultanı Mesut'un 18 yıl saltanatta kaldığını açıklamışlardır.³¹³ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyini ise Mesut'un 16 yıl Sultan olduğunu söylemiştir.³¹⁴ Sultan Mesut'un 18 yıl saltanatta kaldığı tahmin edilmektedir.

³⁰⁸ Sibt İbnül Cevzi, *Mırat uz-zaman fil ayan*, I, s. 216-217.

³⁰⁹ İbnül Esir, *El-Kamil*, XI, s. 141-142. Reşidüddin, a.g.e., s. 134-135. Faruk Sümer, "Mesut mad." İA, VII, s. 140. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s. 376. Ali Sevim - Erdoğan Mercil, a.g.e., s. 261, İsmail Aka, a.g.m., 312 sayı, *Türk Kültürü Dergisi*, s. 230.

³¹⁰ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 206.

³¹¹ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyini, a.g.e., s. 85. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk tarihi*, s. 122. Osman Turan, a.g.e., s. 251.

³¹² Ravendi, a.g.e., I, s. 236.

³¹³ İbnül Esir, *El-Kamil*, XI, s. 28;142. Reşidüddin a.g.e., s.134-135. Ali Sevim-Erdoğan Mercil, a.g.e., s. 248; 261. Faruk Sümer "Mesut mad." İ.A., VII, s. 376. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312, sayı s. 229-230. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular mad." İA, X, s. 376.

³¹⁴ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyin, a.g.e., s. 85.

Irak Selçuklu Sultanı Mesut'un öldüğünde kaç yaşında olduğunda da değişik görüşler vardır. İbnül Esir ve Faruk Sümer Sultanın 43 yaşında vefat ettiğini belirtmişlerdir.³¹⁵ Reşidüddin Mesut'un ömrünün 45 yıl olduğunu zikretmiştir.³¹⁶ İsmail Aka ise Sultanın 44 yıl yaşadığını yazmıştır.³¹⁷ Ancak Mesut'un ölümü hicri yılına göre hesaplandığında 44 ve miladi takvime göre hesaplandığında 43 çıktığını belirtmek gerekmektedir.

Sultan Mesut Hemedan' da Serberze mahallesinde Cemaleddin ikbal el-Candar el-Hadım'ın kendi adına yaptırdığı medrese de defnedildi.³¹⁸

4. Sultan Mesut'un Kişiliği

Sultan Mesut ile birlikte Selçuklu hanedanının ikbal ve saadet çağı da sona erdi. Ondan sonra Selçuklu tahtına onun yerini tutacak itibar ve iltifat edilecek bir Sultan geçmedi. Sultan Mesut, güzel ahlaklı, halkla bir arada olmaktan hoşlanan, şaka ve latifeyi seven bir hükümdardı.³¹⁹ Mesut'un yardımı ve ihsanı çoktu. Lakin ayak takımına ihsan eder ve aşağı takımı yükseltirdi. İkbalik devam edeceğine güvenir, düşmanların hilesine kulak asmaz. Çirkin işlere karşı daima gözünü kapatırdı. Düşmana karşı kalbinde kin saklamaz, dostlar aleyhinde söyleneni kabul etmezdi.³²⁰

Musul hakimi Atabeg Zengi, Kadı Kemalettin Muhammed b. Abdullah b. el-Kasım Eş-şehrizuri'yi elçi olarak Sultan Mesut'un yanına göndermişti. Kadı Kemalettin Sultanın yanına varıp ordugahta onunla beraber oturdu. Bir gün akşam ezanına kadar vezirin çadırının önünde bekledi, sonra çadırına döndü. Yolda iken akşam ezanı okundu. Bir çadırda fakih bir zatı gördü ve onun yanına konuk olup

³¹⁵ İbnül Esir, *El-Kamil*, XI, s. 141-142. Faruk Sümer "Mesut mad." İ.A. VII, s. 135;140.

³¹⁶ Reşidüddin, a.g.e., s. 134-135.

³¹⁷ İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı, s. 230.

³¹⁸ Sadruddin Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 85. Reşidüddin, a.g.e., s.134-135. İmadeddin el-katip el-İsfahani'nin *Al-Bondari*, a.g.e., s. 207. Ravendi, a.g.e., I s.236. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 261. Faruk Sümer "Mesut mad." İ.A. VII s.140. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı, s.230. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İ.A., X, s. 376.

³¹⁹ İbnül Esir, *El-Kamil*, XI, s. 142.

³²⁰ İmadeddin el-katip, *El-İsfahani'nin Al-Bondari*, a.g.e., s. 207.

onunla birlikte akşam namazını kıldı. Kemaleddin daha sonra ona nereli olduğunu sordu. Fakihi "Ben falan şehrin kadısıyım" diye cevap verdi. Bunun üzerine Kemalettin ona "Kadılar üç kısımdır" ikisi cehennemliktir ki, sen ve ben bu zümredensiniz. Cennetlik olan kadılar ise bu zalimlerin kapılarını bilmeyen ve onları görmeyenlerdir." dedi. Ertesi gün Sultan, Kadı Kemalettin'e haber gönderip yanına çağırdı. Kemalettin huzura girdi, Sultan onu görünce güldü ve "Kadılar üç kısımdır"dedi. Bunun üzerine Kemalettin: "Evet Ey Sultanım! Vallahi doğru söyledin. Bizi görmeyen ve bizim de kendisini görmediğimiz insan ne kadar mesuttur!" dedi. Daha sonra ihtiyacının karşılanmasını emretti ve Kemalettin'i aynı gün geri gönderdi. Cömert idi, halkın malına göz dikmez. Onlara çok iyi davranırdı. Ahlak ve yaşayış itibarıyla Sultanların en iyisi, huy ve tabiat itibarıyla en yumuşağı idi. Merhametli ve mülayim idi. İşte buna dair bir örnek: Sultan bir gün Bağdat'ın etrafını dolaşıyordu. Bir kadının diğer bir kadına: "Gel Sultana bak! dediğini duydu. Hemen durdu ve "Bu hanım efendi gelsin de bize baksın" dedi.³²¹

E. MELİKŞAH (1152-1153)

1. Melikşah'ın Siyasi Hayatı

Daha önce bahsettiğimiz gibi Hasbey Belengeri, Irak Selçukluları Devletinde aşırı nüfuz kazandığı zaman Sultan Sencer metbuuluk haklarını kullanarak müdahalede bulundu ve Mesud'a bu kumandanın uzaklaştırılmasını emretti. Emrini yerine getirmediği takdirde, Irak'a sefer tertip edeceğini ve kendisini vasal Irak Selçukluları Devleti hükümdarlığından azledeceğini bildirdi. Mesut ise, verdiği cevaplarda metbuu Sencer'ı oyalyordu. Bunun üzerine metbuu imparator ordusuyla Rey şehrine kadar gelmek suretiyle, tehdidini yerine getirdi. Mesut metbuunun nezdine giderek, (1150) onu ikna etti. Ancak sonra kumandan Hasbey Belengerinin nüfuzu kırıldı. sesi işitilmez oldu. Fakat Mesut ölür ölmez (1152) bu kumandanı yine sahnede görüyoruz. İstedliğini Irak Selçukluları

³²¹ İbnül Esir, El-Kamil, XI, s.142.

hükümdarı yapıyor. İstemediğini azlediyor. Bu seferde O, Melikşah'ı hükümdar yaptı. Bu suretle Sultan Sencer, son defa olarak batı hadiselerine müdahale ediyor. Fakat hiçbir şeyi hal ve tanzim edemedi geri dönüyor.³²²

Sultan Mesut'ta kendisinden sonra Melikşah'ın tahtta oturmasını vasiyet etmişti. Emirler ona biat ettiler ve adına hutbe okuttular. (Ekim 1152). Askerler de ona biat etmişlerdi. Has Bey ise yönetimi tamamen eline geçirmişti. Mal varlığını daha da arttırdı. Kazalardan vergileri de o topluyordu. Sultan ise dans etmeye, saz ve çalgı ile uğraşarak haysiyetini ayak altına almakla meşguldü. O, av ve içkiye düşküdü. Şakayı sever ve alçak insanları korurdu. Kadınlarla düşüp kalkmayı ve münasebete düşküdü. Cemal adında bir kadın onunla düşerkalkardı ve ona hakimdi. Sultan Melikşah,büyük rahatlığa ve huzura malikti. Padişahlığı ile gurur duyardı. Memleketin her türlü zahmetlerinden uzaktı. Devletin bütün işlerini Hasbey'e bırakması onun için iyi olmadı. Aynı zamanda da atabeye güveniyordu ve itimad etmişti. Halbuki onun kazanmasıyla kendisinin kaybedeceğini ve onun tanı ağırmasıyla kendi gününün kararacağını bilmiyordu. Sultan Melikşah, emirleri daha az kabul ederdi. Hasbey bundan dolayı onun hakkında kötü zanlara düşmüştü ve kendini yalnız iken çağırıp hapsedeceğini düşünerek, ondan çekinirdi. Hükümdar henüz niyetlerini tatbik imkan bulamadan, Hasbey faaliyete geçti. Emirleri topladı: Onlara: "Bu Sultan, hükümdarlığa uygun değildir. Gafil ve gururlu, iş bilmez, içki ile meşgul olup devlet işine bakmaya vakti yoktur. Ben bunu salı vererek, kardeşi Muhammed'i çağırıp onu tahta çıkarmayı doğru buluyorum" dedi. Bu konuda Hasbey'in kendi ölümünü eşleyip meydana çıkaran ve iyiliğine fenalık celbeden kimse gibi olduğunu emirler anladılar. Onun yükselmesinden usanmışlardı. Yeni bir hükümdar geleceği zaman bu derece ileri giden kimseyi nasıl olsa cezalandıracağını düşünmüşlerdi. Bu yüzden Hasbey'e: "Bu işi çabuk tut, Melikşah bunu hissedip de bu işin yerine gelmesinden mahrum kalmıyalım" dediler. Candar Hasan'ın evinde verilen ziyafet sırasında Melikşah'ı

³²² Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 121-122.

tuttular. Sonra Cemal adındaki kadın ve iki üç hizmetçiyle birlikte, onu hapsediler. Has Bey, Muhammed'i yemin ettirmek için Emir Müşeyyedüddin b. Şahmelik'i ve onunla birlikte Tacili diye maruf olan Veziri El-Kemal Ebu Şuca Üz-zencani'yi gönderdi. Bunlar elçilikte ihanet ettiler. Sultan Muhammed'e Hasbey'in istediğinin zıddını süslüyerek gösterdiler. Payitahta vardığı gün beyi öldürmesini Sultanla birlikte kararlaştırdılar. Atabey Hasbey'e şöyle söylediler: Melik Muhammed'i yemin ettirdik, ondan şayanı itimad söz aldık ve yeminini o suretle tekit ettik ki, yeminini yerine getirmezse, imandan dönmek gibi olacaktır. Atabey ise bunların emanetine güvendi ve bunlara itimad ettiğinden dolayı emin oldu. Muhammed'e adam gönderdi ve emin olduğu için teklifsizce ahbap muamelesinde bulundu ve çabuk gelmesini istedi. O da Huzistan'dan gelip, Hemedan köşkünde tahta oturdu. (Şevval 547 / ocak 1157).³²³

2. Melikşah'ın Ölümü

Melikşah, amcasının padişah olduğunu bütün memleketi ele geçirdiğini haberalınca; hemen hazırlıklarını yapıp; çok miktarda asker ile hiç eğlenmeksizin Isfahan'a geldi. Burada beş nöbet çaldırdı ve Süleyman'ın hükümdarlığını alt üst edeceğini söyledi. Melikşah'ın gelmesiyle Isfahan ahalisi sevindi. Onun işlerine itimat ettiklerinden emirlerini dinlediler. Ahaliyi kendisine celbetmek için etrafa mektuplar gönderdi. Sonra içki ve eğlence peşine düştü. Ölümü unuttu. Yaş dalın çabuk solacağını hatırına getirmede. Gençliğine mağrurdu. Kılıcın yüzü ateşli (keskin) ve herşeyden emin olacağına kanaat getirmiş olup kaderi düşünmüyordu. Halbuki onbeş gün veya bir ay geçer geçmez, öldüğü ve zamanı yıldırım gibi ışıldayıp geçiverdiği haberi ortalığa yayıldı. Melikşah Isfahan'daki taraftarları çoğalınca Bağdat'a haber gönderip amcası Süleymanşah adına okunmakta olan hutbenin kesilerek kendi adına okunmasını ve Irak'taki idari düzenlemenin eski haline iade edilmesini istedi. Aksi halde üzerlerine yürüyeceğini bildirdi. Bunun

³²³ İmadeddin al-katip el-Isfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 207-208. Ravendi, a.g.e., II, s. 241-242-243-244-245. İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 142. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.262. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 230-231.

üzerine Vezir Avnuddin Hubeyre yakın adamlarından biri olan Gevherayin'e mensup Oğulbek adlı bir hadımını görevlendirdi. Oğulbek Acem diyarına gidip Hemedan kadısından bin dinara bir cariye satın aldı ve onu Melikşah'a sattı. Oğulbek onu Sultan'ı zehirlemekle görevlendirmiş ve ona büyük vaatlerde bulunmuştu. Cariye Oğulbek'in dediklerini yaptı ve Sultanı kızarmış etle zehirledi. Sultan sabahleyin zehirlenerek öldü. Hekim gelip durumu Dekla ve Şemleye bildirip Sultanın zehirlendiğini söyledi. Bunun cariyenin işi olduğunu anladılar. Cariye yakalanıp dövülünce suçunu itiraf etti. Oğulbek kaçıp Bağdat'a gitti. Vezir Oğulbek'e vaat ettiklerinin hepsini yerine getirdi.³²⁴ Başka bir rivayete göre, Sultanın bir şarkıcısı vardı ki buna hava ve hevesi hoş göstermiş, azdırmış ciğer köşesini çalmış ve aklını almış idi. Melikşah bu şarkıcının elinden yiyip içtiği gibi oturması ve kalkması da onun arzusuydu. Söylendiğine göre bu şarkıcı Melikşah'ın ölümünü istemiş o da birdenbire ölüvermiş. Şarkıcının mal ile kandırılarak zehir içirdiği ifade ediliyor.³²⁵ Yine aynı kaynağa göre Sultanın kalp sektesinden öldüğü de söyleniyordu.³²⁶

3. Melikşah'ın Defnedilmesi

Irak Selçuklu Sultanı Melikşah 11 Rebiyülevvel 555 tarihinde vefat etmiştir.³²⁷ İbnül Esir ise Sultanın ölümüyle ilgili sadece 555 (1160) yılını belirtmiştir.³²⁸

Ravendi, Reşidüddin, Ali Sevim-Erdoğan Merçil ve İsmail Aka Irak Selçuklu Sultanı Melikşah'ın 4 ay hükümdarlık yaptığı 16 günde İsfahan'da nevbet

³²⁴ İbnül Esir El-Kamil, XI, s. 217. İmadeddin el-katip al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s.262-263. Ravendi, a.g.e., II, s. 246. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 231.

³²⁵ İmadeddin el-katip, El-İsfehani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 263.

³²⁶ İmadeddin el-katip, El-İsfehani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 263.

³²⁷ İmadeddin el-katip, El-İsfehani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 263. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 231.

³²⁸ İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 217.

çalındığını zikretmektedirler.³²⁹ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari Sultanın iki veya üç ay Sultan olduğunu kabul etmektedir.³³⁰

Sultan Melikşahın İsfahan'da onbeş gün nevbet çalınmasının ardından, bir ay sonra da ölümü duyulduğuna göre İsfahan'da gömülmüş olmalıdır.³³¹ Sultan Melikşah, 32 yıl ve dört ay yaşamıştır.³³²

F. MUHAMMED (1153-1159)

1. Muhammedşah'ın Siyasi Hayatı

Muhammed şah, Hasbey'in davetiyle az sayıda askerle Hemedan'a geldi. Hasbey onun yeminine güveniyordu. Ona hükümdarlık alametlerini vererek tahta oturttu. (28 Nisan-7 Mayıs 1153) Ona göz alıcı birçok hediyelerde vermişti. Sultan da onu güler yüzle ve durmadan öven diliyle karşıladı. Lakin kalbinde kötülük saklıyordu. Zihni onu öldürmeyi düşünmekle meşgul idi.³³³ Sultan tahta oturduktan bir iki gün sonra; Hasbey, Candar Zengi'yi ve Şemle'yi huzuruna çağırdı. Köşkün basamaklarını çıkarken, Şemle meseleyi anladı. Uygunsuz bir takım alametler gördü ve döndü. Hasbey'in eteğini çekti. Lakin o dönmedi. Sultan, Hasbey ile Candar Zengi'nin boyunlarını vurduttu ve sokağa attı. Bunu gören adamları dağıldılar.³³⁴

Sultan Muhammedşah, Hasbey'i ortadan kaldırdığı zaman, Süleymanşah büyük bir orduyla Hemedan'a doğru yürümüştü. Sultanın yanında az bir kuvvet vardı. Çünkü yanındaki emirler arasında ittifak yoktu. Muhammedşah onları kendi tarafına çekebilmek için altın ve elbiseleri dağıttı. Halbuki emirler bu hediyeleri

³²⁹ Ravendi, a.g.e., II, s. 241. Reşidüddin, a.g.e., s. 138-139. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 262. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı, s. 231.

³³⁰ İmadeddin el-katip, El-İsfehani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 208.

³³¹ İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı, s. 231.

³³² Reşidüddin, a.g.e., s. 138-139.

³³³ İmadeddin el-katip, El-İsfehani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 208-211.

³³⁴ İbnül Esir, *El-Kamil*, XI, s. 217. İmadeddin el-katip, El-İsfehani'nin Al-Bondari, a.g.e., s.209-210-211. M. Th. Houtsma "Muhammed b. Mahmut mad." *İA*. VII, s. 481.

hem alıyorlar, hem de kaçırmaya devam ediyorlardı. Sultan, bu durumda Hasan Candar, Reşit Camedar, Şerefeddin Gürdbazu, Emiri Bar Yemineddin ve Kaymazoğlu gibi emirlerle Hemedan'dan Isfahan'a yöneldi. Yalnız Süleymanşah ıslah edilmez bir sarhoş olduğundan, Hemedan'da tutunamayıp, buradan uzaklaşınca Muhammedşah tekrar geri döndü ve Sultanlığı bütün emirler tarafından tanındı. Sultan Isfahandayken; Süleymanşah'ın kaçtığını haber almıştı. Ama bunun kendisine yönelik bir suikast olabileceğini düşünmüştü. Önce Hemedan'a adamlarını gönderdi. Süleymanşah'ın gerçekten kaçtığını görünce; Muhammedşah'ı Hemedan'a getirmişlerdi. (1153-1154)³³⁵

2. Muhammedşah'ın Ölümü

Sultan Muhammedşah bu sırada vereme yakalandı. O, kırıklığına, mizacının sıhhati, hastalığa karışmış ve yolu üzerine ölüm bekçileri dizilmiş olmasına rağmen, Kirman Selçuklu Meliki Tuğrulşah'ın kızıyla evlenmeye kalkıştı. Sultan Muhammedşah, bunun için çok para harcadı. Kirman melikine pahalı ve göz kamaştırıcı hediyeler gönderdi. Hatuni Kirmani'yi istemeleri için Şihabeddin Miskal büzürg ile İmam Şeybani'yi yollamıştı. 554 yılı receb ayında Hemedan'a geldiler. Gelin için köşkler süslendi. Gelmesinden dolayı büyük sevinç yaşandı. Sultan hasta olduğundan hatunu mahaffe içinde karşıladı. Onu yanına getirdi. Ancak gerdeğe giremedi. Hatun Sultanın yanındaki çadırda beş ay kalmıştı. Vezir Şemsüddin Ebünnecib vefat etti. Sultan onun yerine Ziyaüddin b. Mecdüddin b. Allece el-Isfahani'yi getirdi. Fakat onunda ani ölümüyle vezirlik makamı boş kaldı. Muhammedşah, bu son vezirinin ölümüne çok üzüldü. Bundan sonra Sultan ölü ile diri arasında yaşadı ki ne ümit bağlanacak diri ve ne de yüzü örtülecek ölü değildi. Öleceği sırada askerlere emir verdi, onlarda gidip paralarını, mücevheratını, çok sevdiği cariyelerini ve memluklarını huzurunda topladılar. Yüksekçe bir yerden onları görünce ağladı ve "Gördüğüm askerler, bu paralar ve

³³⁵ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 264-265. M. Th. Houtsma "Muhammed b. Mahmut mad." İA. VII, s. 481.

cariyeler benden birer zerre miktarı ayrılıp gidiyorlar, ömrümü bir saniye olsun artırmıyorlar" demiştir. Daha sonra Sultan Hemedan kapısında vefat etti.³³⁶

3. Muhammedşah'ın Defnedilmesi

Irak Selçuklu Sultanı Muhammedşah 554 yılı zilhicce ayının sonlarında cumartesi (13 aralık 1159) günü ölmüştür.³³⁷ Ravendi ve İbnül Esir, sadece 554 zilhicce yıl ve ay olarak vermişlerdir.³³⁸ M. th. Houtsma, Faruk Sümer, Osman Turan ve İbrahim Kafesoğlu ise Muhammedşah'ın vefat tarihini yalnızca 1159 yılını zikrederek belirtmişlerdir.³³⁹ Bu yazarlara karşılık Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni Sultanın 553 yılında öldüğünü kabul etmektedir.³⁴⁰

Irak Selçuklu Sultanı Muhammedşah yedi yıl hükümdarlık yapmıştır.³⁴¹ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, Sultanın 9 yıl saltanatta kaldığını açıklamıştır.³⁴²

Reşidüddin, İbnül Esir ve Houtsma, Muhammedşah'ın 32 yaşında öldüğünü bildirmişlerdir.³⁴³ İsmail Aka ise Sultanın 31 yaşında vefat ettiğini zikretmiştir.³⁴⁴ Irak Selçuklu Sultanı Muhammedşah, Hemedan'da Sultan Tuğrul Medresesinde gömülmüştür.³⁴⁵

³³⁶ İmadeddin el-katip, El-İsfehani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 256-257. İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 208. Ravendi, a.g.e., II, s. 259. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, 1989, s. 232. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 270.

³³⁷ İmadeddin el-katip, El-İsfehani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 257. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 270. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, 1989, s. 232.

³³⁸ Ravendi, a.g.e., II, s. 259. İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 208.

³³⁹ Osman Turan, a.g.e., s. 252. M. th. Houtsma "Muhammed b. Mahmut mad." İA, VII, s.481. Faruk Sümer "Arslan b. Tuğrul mad." İA (T.D.V.), III, s. 405. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s. 378.

³⁴⁰ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 99-100.

³⁴¹ Reşidüddin, a.g.e., s. 152. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, 1989, s.232.

³⁴² Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 99-100.

³⁴³ Reşidüddin, a.g.e., s. 152. İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 208. Houtsma "Muhammed b. Mahmut mad.", İA, VII, s. 481.

³⁴⁴ İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, 1989, s. 232.

³⁴⁵ İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, 1989, s. 232.

G. SÜLEYMANŞAH (1159-1161)

1. Süleymanşah'ın Siyasi Hayatı

Sultan Muhammedşah ölünce, Gürdbazu en güçlü emirdi. Yine Nasirüddin Akış, İzzettin Satmaz ve Atabeg Ayaz'ı toplayıp saltanat meselesini konuştular. Taht için birkaç aday vardı. Muhammedşah'ın oğlunu Aksungur el-Ahmedili yanına almış ve Meraga'ya götürmüştü. Beylerden bir kısmı Mahmut'un oğlu Melikşah'ı, bir kısmı Tuğrul'un oğlu Arslanşah'ı, büyük bir kısmı da Tapar'ın oğlu Süleymanşah'ı destekliyorlardı. Emirler, Rey'den İnanç Bey'i çağırarak ve ona danışmak istediler. O geldikten sonra Süleymanşah üzerinde karar kıldılar. Musul'a Emir Zeyneddin Ali Küçük'ten, Melik Süleymanşah'ı kendilerine göndermesini bildirdiler. O da Süleymanşah'ı hapisten çıkararak, kendisine gaşiye, mal, cins atlar, besili katırlar, çadırlar ve bir çok köleler verdi. Bununla beraber Musul ümerasından bir cemaat ile Musul valisi Sarimüddin'i bu cemaate lider yaparak Süleymanşah'ı Hemedan'a gönderdi. Orada Sultanı, ileri gelen emirler karşıladı. Onun yanında yaya olarak yürüdüler. Süleymanşah'ı tahta oturttarak önünde saf bağlayıp biat ettiler. Şihabeddin Sika vezirliğe, Muzafereddin Alp Ergun emir hacipliğine tayin edildi. Sultan adalet dağıtıyor, iyilikler saçıyordu. Atabey İldeniz ile anlaşmak için evvelce onun yanında bulunmuş Melik Arslanşah'ı bazı emirler veliaht yaptılar. Hutbe ve sikkeye onun da adını koydular.³⁴⁶

Fakat emirler birbirleriyle anlaşmazlık içindeydiler ve birbirlerini öldürmek amacındaydılar. Herbiri Sultana hakim olmak ve bütün işleri eline almak istedi. Bunların arasında en şiddetlisi yüksek hizmet sahibi olan, işin sonunu iyi gören ve halk siyasetini bilen Emir Şerefeddin Gürdbazu idi. Onun Muhammed zamanındaki nüfuzu kalmamıştı. İzzeddin ve Nasireddin, Süleymanşah'ın yanına daha sık giriyorlardı. Gürdbazu'yu gördükleri zamanda onu yakalamayı düşünüyorlardı. Belki bu düşünceleri fiile çıkarmaya imkan buluruz diye, birgün

³⁴⁶ Ravendi, a.g.e., II, s. 263-264. Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 101. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 232.

Sultanı ona misafir olarak götürdüler. Gürdbazu misafirlerine ikram etmekte hiç kusur etmedi. Bununla beraber kendisini korudu, muhafaza etti. Onlar düşüncelerini bir türlü fiile çıkaramıyorlardı. Çünkü Gürdbazu'nun büyük bir ordusu vardı ve çok ihtiyatlı davranıyordu. Sarayının etrafında hergece silahlı bir ordu yatarı. Süleymanşah, öfkeli ve çabuk şiddetlenen bir zat idi. Çok içki içerde. Ramazan ayında bile güpegündüz içmekten çekinmezdi. Maskaraları yanına alıp, emirlere dönüp bakmazdı. İnsanlardan çekinirdi. Kimseyi huzuruna kabul etmez oldu. Emirler onun yanına yine girememeye başladı. Ondan ümitlerini kesiyorlardı. Sultanı gördükleri zamanda kimseye hürmet göstermediği ve sözleri onları incittiği için, ona kırılıyorlardı.³⁴⁷

2. Süleymanşah'ın Ölümü

Gürdbazu ile Atabey Şemseddin İldeniz arasında sadakat ve dostluk var idi. Bunların her ikisi Sultan Gıyaseddin Mesut'un köleleri idiler. Bu cihetten Gürdbazu, İldeniz'e bir mektup yazdı. Bir takım ümitler verdikten sonra Süleymanşah b. Muhammed Tapar'ın azl edilmesini ve yerine Arslanşah b. Tuğrul b. Muhammed Tapar b. Melikşah b. Alparslan'ı geçirmek niyetinde olduğunu söyledi. Bunun için İldeniz'e yemin etti ve vaatlerde bulundu. O da Arslanşah'ı Gürdbazu'nun yanına gönderdi. Arslanşah'a ihtiyacından fazla at, silah, mal, mühimmat verdi. Kendisi onun atabeyi, oğlu Nusreddin Pehlivan, Emirül Hüccab ve oğlu Muzafferiddin Kızıl Arslan ise Emir-üs-silah oldu. Arslanşah, emirlerinden her birisine Sultanın mansıplarından bir mansıp verdi.³⁴⁸

Sultan Süleymanşah, birgün Hemedan dışında bir köşkte içki içti. Gürdbazu'da yanına gelip yaptığı işten dolayı onu ayıpladı. Süleymanşah yanındaki maskaralara Şerefeddin Gürdbazu ile oynaşmalarını emretti. Onlar da onunla oynaştılar. Emire çok kötü davranışlarda bulundular. Bunun üzerine Gürdbazu öfkeyle dışarı çıktı. Süleymanşah ayrılınca Şerefeddin'e haber gönderip

³⁴⁷ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 99-101. İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 220. Ravendi, a.g.e., II, s. 264-265.

³⁴⁸ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 99-101.

özür diledi. O da kabul etti. Fakat bir daha huzuruna gitmekten çekindi. Bunun üzerine Süleymanşah, Rey hakimi İnanç'a elçi gönderip Gürdbazu'ya karşı kendisine yardım etmesini istedi. Elçi oraya varınca İnanç hastaydı. O, Süleymanşah'a cevaben "Eğer hastalıktan kurtulur, iyileşirsem askerlerimle beraber huzuruna gelirim" dedi. Gürdbazu bunu haber alınca korkusu daha da arttı. Süleymanşah birgün ona haber gönderip yanına çağırınca Şerefeddin Gürdbazu "İnanç gelirse ben de gelirim" dedi. Bazı emirleri topladı. Kendisine bağlı kalacaklarına dair yemin ettirdi. Bazıları ise kabul etmediler ve dağıldılar. İbnül Bazdar, memleketine, Akkuş, Erdebil'e, Emir İnanç Rey'e, Emir Satmaz b. Kaymaz el-Harami Kum'a gitti.³⁴⁹

Sultan Süleymanşah, emirlerin kendisine kızdıklarını ve Arslan'ı çağırdıklarını haber aldı. Bir adam gönderdi ve şöyle dedirtti. "Mademki beni istemiyorsunuz, benden size bir kötülük gelmez. Bırakınız, Musul'dan getirmiş olduğum servet ve malzemeyi alıp, gideyim, ondan sonra istediğinizi yapın." Emirler, bunu kabul etmek üzereydiler. Sonra "İnanç'a danışmadan olmaz" dediler. İnanç'a bir adam gidip haber verdi. O da "Allah, Allah siz eğer ondan hoşlanmıyor da başka bir padişah seçiyorsanız onu serbest bırakmak uygun olmaz. Çünkü Horasan'a giderse, ordu toplayıp getirmeyeceğinden emin olunmaz. İlk önce benim başımı ağrıtır. Yeni bir hükümdar gelinceye kadar, onu hapsetmek lazım. Yeni bir hükümdar geldimi; o istediği kararı verir." dedi.³⁵⁰

Şerefeddin Gürdbazu önce Süleymanşah'ın maskaralarını öldürmekle işe başladı. Sultan Süleymanşah'a da "Ben bunu sırf senin hükümdarlığını muhafaza gayesiyle yapıyorum" dedi. Sonra Süleymanşah ile barıştılar. Şerefeddin Gürdbazu, büyük bir ziyafet hazırladı. Sultan ve emirlerde bu ziyafete davet edildi. Ardından Sultan evine gelince, Şerefeddin, onun veziri İbnül Kasım b. Abdülaziz el-Hamidi ve Sultanın adamlarını yakalattırdı ve hapsettirdi. (Şevval 555/Ekim-Kasım 1160). Vezir ve Sultanın yakın adamları öldürüldü. Süleymanşah,

³⁴⁹ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 99-101-102.

³⁵⁰ Ravendi, a.g.e., II, s. 265-266.

Gürdbazu'nun buyruğu üzerine yay kirişi ile boğdurulduğu veya ağılanarak öldürüldüğü belirtilmektedir.³⁵¹ Başka bir rivayete göre, Süleymanşah Hemedan reisi Mecdüddin el-Alevi'nin evinde hapsedilmiş ve orada öldürülmüştür.³⁵²

Diğer bir rivayete göre, Emirler, Süleymanşah'ın ümidi kesince, kaçacağını düşündüler. Bu yüzden Atabey Şemseddin İldeniz ve Şehzade Arslanşah b. Tuğrul 555 ramazanının (Eylül 1160) sonlarına gelinceye kadar, herbir kışladan ayrılmış silahlı süvariler, geceleyin köşkün dört bir tarafında bekliyordu. Sultan Arslanşah tahta oturdu. Süleyman'ı bahçenin içinde bir köşke hapsedip, muhafızlar tayin ettiler. Bir ay sonra Sultan Arslanşah'la İldeniz Isfahan tarafına gittiler. Süleymanşah'ı Alaüd-devle kalesine naklettiler. O zaten mahbus gibi yaşayan ve kalede çürüyen bir Sultandı. Fakat bu sefer su testisi sudan sağlam dönmedi. Bu kalede Sultan vefat etti.³⁵³

İmadeddin al-katip al-Isfahaninin Al-Bondari, Sultan Süleymanşah'ın zehirlenerek öldürüldüğüne inanmaktadır. Bu esnada Sultan, attan düşerek saraya müptela oldu. Onda nefes darlığı ve sıkıntı arız oldu. Hastalığı için bunu emirler ziyaret etti. Ama onun aruzusunu yerine getirmedi. Sultan sarayından köşke, Süleymanşah'ı hapsettiler. Her emir, kendi adamlarından bir cemaati, Sultan'a muhafız tayin ettiler. Sultan Süleymanşah'ı yok etme hususunda anlaşmaya vardılar. Ona olan ahitlerini yok farz etmeyi kararlaştırdılar. Sonra Hemedan kalesine nakledip zehir içirttiler.³⁵⁴

3. Süleymanşah'ın Defnedilmesi

Ravendi ve İsmail Aka, Irak Selçuklu Sultanı Süleymanşah'ın 12 Rebiyülahır 556 (10 Nisan 1161) tarihinde vefat ettiğini açıklamışlardır.³⁵⁵

³⁵¹ İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 220. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s.232-233.

³⁵² İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 220.

³⁵³ Ravendi, a.g.e., II, s. 266.

³⁵⁴ İmadeddin el-katip, El-İsfehani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 264.

³⁵⁵ Ravendi, a.g.e., II, s. 266. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 233.

Reşidüddin Sultanın 12 Rebiyülevvel 556 yılında öldüğünü belirtmiştir.³⁵⁶ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin Al-Bondari Süleymanşah'ın 13 Rebiyülevvel 556 tarihinde vefat ettiğini kabul etmektedir.³⁵⁷ İbnül Esir ve Ali Sevim-Erdoğan Merçil sadece rebiyülahır 556 (mart-nisan 1161) ay ve yıl olarak zikretmişlerdir.³⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu ise yalnız 1161 yılını vermiştir.³⁵⁹

Irak Selçuklu Sultanı Süleymanşah, altı ay ve birkaç gün saltanatta kalmıştır.³⁶⁰ Ali Sevim-Erdoğan Merçil Sultanın yaklaşık bir yıl hükümdarlık yaptığını açıklamışlardır.³⁶¹

Irak Selçuklu Sultanı Süleymanşah, Reşidüddin ve Ravendi'ye göre 45 yaşında vefat etmiştir.³⁶² İsmail Aka ise Sultanın 44 yaşında öldüğünü belirtmiştir.³⁶³

Süleymanşah, kardeşi Mesut'un Hemedan'da Serberze mahallesinde Cemalettin İkbâl el-Candar el-Hadım'ın kendi adına yaptırdığı medresesinin yanında gömülmüştür.³⁶⁴

4. Süleymanşah'ın Kişiliği

Süleymanşah, güzel huylu, iyi huylu ve tatlı sözlü bir hükümdardı. Ancak olaylar karşısında direnç göstermiş, birkaç kez tahta oturduğu halde başarılı olamamıştır.³⁶⁵ Herkesle iyi geçinirdi. Fakat sebatı yoktu ve ikbali de müsait çıkmadı. Talih kendisine yardım etmedi. Çok çalışmasına rağmen birşey elde edemedi. Es-Sultan Muizz Ed-dünya ved-din Ebul Haris Süleyman b. Muhammed

³⁵⁶ Reşidüddin, a.g.e., s. 157.

³⁵⁷ İmadeddin el-katip, El-İsfehani'nin Al-Bondari, a.g.e., s. 264.

³⁵⁸ İbnül Esir, El-Kamil, XI, s. 220. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.273.

³⁵⁹ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 85. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s. 378.

³⁶⁰ Reşidüddin, a.g.e., s. 156-157. Ravendi, a.g.e., II, s. 262. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 233.

³⁶¹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 271-272-273.

³⁶² Reşidüddin, a.g.e., s. 156-157. Ravendi, a.g.e., II, s. 262.

³⁶³ İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 233.

³⁶⁴ Reşidüddin, a.g.e., s. 156-157. Ravendi, a.g.e., II, s. 266. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 273. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 233.

³⁶⁵ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 273.

b. Melikşah Kasım Emir el-mümminin, kırmızıya çalar bir esmerlikte idi. Sakalı orta, boynu kısa, boyu orta idi. 511 yılı receb ayında doğmuştur. Veziri Şihabeddin Sika idi. Hacibi, Muzaffereddin Alp Ergun idi.³⁶⁶

H. ARSLANŞAH (1167-1177)

1. Arslanşah'ın Siyasi Hayatı

Sultan Arslanşah'a daha doğrusu Atabey İldeniz'e baş eğmeyen emirlerden biri Meraga ile diğer bazı yerlerin hakimi olan Ahmedili Aksungur'un oğlu Arslanapa idi. Atabey, ondan Arslanşah'ın Sultanlığını kabul etmesini istedi. Bunun üzerine Aksungur "Ya beni rahat bırakırsınız ya da benim yanımda bir Sultan olduğumu hatırlınızdan çıkarmazsınız." dedi. İldeniz de oğlu Cihan Pehlivan kumandasında bir kuvveti Meraga üzerine gönderdi. Cihan Pehlivan'ın önemli bir kuvvetle gelmekte olduğunu haber alan İbn Aksungur, Ahlatşah'ı II. Sökmen'den yardım istedi. Ahlatşah'ı "Gürcülerle savaşmak zorunda olduğunu; bu sebeple kendisinin gelemeyeceğini" haber verdi. Ama İldeniz'in güçlenmesini istememektedir. Bu amaçla büyük bir kuvveti yardım amacıyla gönderdi. İki taraf Sefidrud nehri kıyısında karşılaştılar. Pehlivan bozguna uğradı. İldenizin oğlu perişan bir halde Hemedan'a döndü. (1161) Askerlerinin çoğu da İbn Aksungur'dan eman dileyerek ona sığınmışlardı.³⁶⁷

Eskisi gibi hilafet makamına tahakküm edecek bir devletin vücudunu istemeyen Abbasi hilafeti, bu vaziyetten memnun olmadı ve öteden beri takip etmekte olduğu Selçuklu şehzadelerini birbirlerine rakip çıkarmak ve Selçuklu ümerasını istiklale teşvik etmek siyasetine başvurdu. Filhakika bir az sonra, halifenin veziri Avneddin Yahya b. Hubayra'nın teşviki, müteveffa Sungur'un halefi ve kardeşi olan Fars atabeyi Zengi, Sultan III. Melikşah b. Mahmut'un oğlu

³⁶⁶ Ravendi, a.g.e., II, s. 262.

³⁶⁷ İbnül Esir, *El-Kamil*, XI s. 221-222. Osman Turan, a.g.e., s. 252. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 274-275. Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA (T.D.V.), III, s.405.

Mahmut'u Sultan ilan etti ve onun adına hutbe okuttu. Kapısında beş nevbet çaldırdı. Vezir, diğer taraftan, Irak-ı Acem ve Azerbaycan ümerasını da İldeniz aleyhine teşvik etti. Rey emiri İnanç, İbn Aksungur el-Ahmedili, Kazvin hakimi İbnül Bazdar ve İbn Togayürek bir ittifak oluşturdular. Ayrıca Zengi'de itimat gönderdi. İldeniz ile bu ittifak arasında 9 şaban 556 (3 Ağustos 1161) tarihinde Save'de yapılan savaşta İnanç yenildi. Rey'e geri döndü ve Taberek kalesine sığınmak zorunda kaldı. İldeniz orasını muhasara etti. İnanç ona bir takım tekliflerde bulundu.³⁶⁸ (1162) yılında bir anlaşma yapıldı. İnanç, Arslanşah'ın Sultanlığını ve İldenizin atabeyliğini tanıyordu. Cerbazekan ve bazı yerler İnanç'a verildi.³⁶⁸

1161 yılında Gürcüler, Atabey İldeniz'in Arran ve Azerbaycan'da bulunmaması ve taht mücadelelerinden faydalanarak Ani şehrini kuşattılar. Türk emirleri de hemen birleştiler. Bunlar, Ahlatşahı II. Sökmen, Erzurum Meliki İzzeddin Saltuk, Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşah'dı. Onlara Mardin Emiri Necmeddin Alpı da katılacaktı. Ama onu beklemeden Gürcülerin üzerine yürüdüler. Daha önce Erzurum meliki, Gürcülere tutsak düşmüştü. O zaman, onlarla savaşmayacağına dair söz vermişti. Bu sebeple savaştan çekildi. Gürcüler onları mağlup etti. (Şaban 556/Ağustos 1161). Ertesi yıl Gürcü Kralı, Davin'e saldırdı. Burasını yağmaladılar. Onbin kişiyi öldürdüler. Bir çokta esir aldılar. Kadın esirleri soyup memleketlerine götürdüler Bu utanç verici olayı Gürcü kadınları bile kınamıştı. Gürcülerin taarruzlarını durdurmak ve mukabele-i bilmişilde bulunmak için tedarikat yapmak üzere, Arran'a gelen İldeniz, Gürcü Kralının Gence ve Baylakan şehirleri haracının gönderilmesi yolundaki ağır teklifine maruz kaldı. Bu teklife İldeniz, Arran'a münhasıran harp için gelmiş olduğu ve Tiflis'i almadıkça dönmeyeceği yolunda cevap verdi ve meseleyi Hemedan'da bulunan Sultana bildirdi. Sultan Arslanşah, Irak-ı Acem ümerasını ve

³⁶⁸ İbnül Esir, El-Kamil, XI s. 222-223. Osman Turan, a.g.e., s. 252-253. Mükrimin Halil Yinanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s. 611. Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA (T.D.V.), III, s. 405. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 233.

askerini toplayarak, Nahçıvan da kendini bekleyen İldeniz ile birleşti. Birlikte Gence'ye gittiler. Sultanın davetine icabet eden civar memleketlerdeki emirler bu meyanda Meraga emiri Arslan Aba, Şah-ı Ermen II. Sökmen ve Erzen hükümdarı Fahreddin Devletşah kuvvetleri ile burada iltihak ettiler. Sultan, Şah-ı Ermen'e çok iltifat ediyor ve daima ona ici (ağabey) diye hitapta bulunuyordu. Sultanın yanına pek çok da Türkmen toplanmıştı. Selçuklu ordusu 50.000 kişiyi bulmuştu. Lukri kalesine yakın bir yerde vukua gelen muharebede (558 = temmuz 1163) Gürcü kralı fena halde bozuldu. Bütün hazinesi ile kıymetli eşya ve ağırlıklarını kaybeden kral kaçarak, ormanlara sığındı. Muzafferiyetten sonra gürcülerin memleketlerine akınlar yapılmış, tahribat icra edilmiş, ganimet ve esir alınmıştır. Muharebe bitince Şah-ı Ermen Sökmen ile Erzen emiri, izin alarak memleketlerine döndüler. Sultan ile atabeyi İldeniz, Gence'ye gelip, burayı tahkim ve muhafızlarını tezyit ettikten sonra, Nahçıvan'a ve oradan Hemedan'a döndüler.³⁶⁹

2. Arslanşah'ın Ölümü

İldeniz'in oğulları İran'da meşgul olurken, kendisi de Gürcülerin Ani'yi yeniden zaptettiklerini duyarak, Arran'a gelmiş; fakat mağlup olmuştu. Bunun üzerine Nahçıvan'a dönen İldeniz yeniden kuvvetler toplamaya uğraştı ve diğer taraftan Ahlat meliki II. Sökmen'i ve Diyarbekir ümerasını askerleriyle birlikte gelmesini emretti. Arslanşah'ta Atabey'in iki oğlu ve büyük hacip Pehlivan ve Kızıl Arslan Osman başta olmak üzere, bütün Irak ve Azerbaycan ümerasını maiyetine alarak Nahçıvan'a geldi. Fakat Sultan yolda hastalandığından, annesi ile birlikte, Kilya kalesinde durmaya mecbur oldu. Bir müddet sonra, hastalığı geçmemiş olmasına rağmen Davin'e kadar geldi. Lakin iyileşemediğinden, harbe iştirak edemedi. İldeniz ve oğulları yardıma gelen diğer melikler ve emirler birleştikten ve Gence Türkmenlerini de yanlarına aldıktan sonra, Lori ve Domanis sahralarını geçip Akşehir denilen Ahalkalak'a ve oradan Taryalis ovasına kadar ilerlediler.

³⁶⁹ İbnül Esir, *El-Kamil*, XI s. 234. Osman Turan, a.g.e., s. 253. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, e.g.e., s. 277-278. Mükrimin Halil Yınanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s. 612. Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA (T.D.V.), III, s.405.

Gürcü kralı karşı çıkmaya cesaret edemediğinden, bir meydan muharabesi vukua gelmedi. Türk ordusu gürcü ülkesinin muhtelif taraflarına akınlar yaparak, yağma ve tahrip icra etti. Bu esnada Davin'de bulunan Sultan iyileşmemiş ve annesi ile birlikte, Nahçıvan'a dönmüştü. Gürcüstan seferini bitiren müluk ve ümera, avdetlerinde burada Sultanı ziyaret ettiler. Şah-ı Ermen, Ahlat ve Diyarbekir askerleri ile birlikte, memleketine dönmüş ve Ahlat'a varır varmaz, veziri Muvaffak b. Ruşayk'ı diğer bir emir ile birlikte, Nahçıvan'a Sultanın ve İldeniz'in yanına göndermişti. Muvaffak bu şehirde vefat etmiş, cenazesi Ekim 1175'te Ahlat'a gönderilmişti. Sultan, Nahçıvan'dan Hemedan'a hareket etti. Tebriz'e geldiği sırada, annesi Nahçıvan'da ölmüştü. Yanında bulunanlar ona durumu bildirmedi. Hemedan'a gelince Sultana bu haberi söylediler. Bunun üzerine Sultan annesi için yas tuttu. Hemedan'a geldikten bir ay sonra da, üvey babası ve atabeyi İldeniz'in ölüm haberini aldı. Onun ölümü durumu çok değiştirdi. O, Irak Selçuklularının ayakta kalmasını sağlıyordu. Sultan Arslanşah, devlet işlerini daha çok ona bırakmıştı. Kendisi sadece merasimlere katılıyordu. Ziyaretleri kabul ediyordu. Atabeyin sayesinde bütün İran, Musul, Al-Cazire ve Şarkı Anadolu'da büyük metbu tanılmış ve büyük Sultan olarak itaat edilmiştir. Bütün idare ve devlet İldeniz'in elindeydi. Hazineyi istediği gibi harcıyordu. Orduyu arzu ettiği şekilde teşkil, tanzim, sevk eden ve idare eden, bütün devlet işlerini çeviren, yani bilfiil hükümdarlık eden, o idi. İldeniz, Sultan Arslanşah namına, İran Selçuki devletini bir dereceye kadar yaşıyor ve eski imparatorluğu diriltmeye ve bağımsızlık kazanarak, muhtelif ülkelerde birer hükümdar olan Selçuki emirlerini yine bir bayrak altında toplamaya çalışıyordu. Hemedan'da bulunan büyük hacib Pehlivan Muhammed, babasının ölümünü duyunca, Hemedan'dan Nahçıvan'a giderek, babasının hazinesine ve ordusuna sahip oldu. Babasının yerine kendisini atabey ilan etti. (571=1175). Sultan Arslanşah'ın önüne büyük fırsat çıkmıştı. Devlet yönetiminde kendisi etkili olmak istiyordu. Bu yüzden üvey kardeşine karşı çıktı. İldeniz'in tahakkümünü şimdiye kadar istemeyerek çekmiş olan ve Pehlivan'ın tahakküm etmesini istemeyen Irak-ı Acem ümerası, saltanat nüfuzunu

tesis etmesi ve bunun için Azerbaycan'a yürüyüp bertaraf eylemesi hususunda, Sultanı teşvik ederek bütün kuvvet ve maiyetleri ile birlikte onun etrafında toplandılar. Sultan, Pehlivan ile mücadele etmek üzere, Azerbaycan'a yürüdü. Fakat Zencan'a geldiği zaman hastalandığından Hemedan'a döndü. Hastalığı geçmedi. Pehlivan b. İldeniz'i Hemedan'a çağırdı. O, şehre geldi. Sultan onun atabeyliğini kabul etti. Devlet işlerini tekrar ona bıraktı ve dinlenmeye çekildi.³⁷⁰

Huzistan hakimi Türkmen asıllı emir Şemle Nihavend'e saldırdı. Bazı Türkmenlere karşı da harekete geçmişti. Türkmenlerde Atabey Pehlivan'dan yardım talebinde bulundular. O da onlara bir ordu gönderdi. Çıkan savaşta atılan bir ok Şemle'ye isabet etti ve esir düştü. İki gün sonra da öldü. Şemle aslen Afşariyye Türklerindendi.³⁷¹

Sultan Arslanşah, hastalıktan bir türlü iyileşemedi. Bir buçuk yıl böyle hasta bir şekilde hayatını sürdürdü. Hayatının sonlarına doğru Hemedan reisi emir Seyyid Fahreddin'in himşiresi Sitti Fatima ile evlendi. Hastalıklardan kurtulamayarak vefat etti.³⁷² İmadeddin al-katip al-Isfahaninin Al-Bondari ise Sultanın ölümüyle ilgili şunları bildirmektedir: Pehlivan Muhammed iktidarın kendisine geçmesini istiyordu. Bu sırada Arslanşah'da hasta idi. Hemedan'da zevcesinin evine nakledildi ve orada öldü. Söylendiğine göre kardeşi Pehlivan zehir içirmişti. Hayatta kalması veya kalmaması konusunda tedbirli hareket etti. Bu sebeble onu hayatta bırakmamıştı.³⁷³

³⁷⁰ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 281-282. Mükrimin Halil Yınanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s. 613-614. Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA (T.D.V), III, s. 406.

³⁷¹ İbnül Esir, El-Kamil, XI s. 339.

³⁷² Ravendi, a.g.e., II s. 286. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 283. Mükrimin Halil Yınanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s. 614-615. Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA (T.D.V.), III, s. 406. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312 sayı, s. 234.

³⁷³ İmadeddin Al-katip al-Isfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 268

3. Arslanşah'ın Defnedilmesi

Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah'ın ölüm tarihi konusunda ihtilaflar vardır. Ravendi cemaziyelahir 571 (1175 yılı aralık sonunu) tarihini göstermektedir.³⁷⁴ Reşidüddin Sultanın ölümünü 571 yılının recep ayı (ocak 1176) olarak kabul etmektedir.³⁷⁵ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, Arslanşah'ın 570 yılında öldüğünü zikretmiştir.³⁷⁶ Mükrimin Halil Yınanç, 572 (1177) yılını belirtmiştir.³⁷⁷ Faruk Sümer hem 571 yılını hem de 572 yılı receb ayını (1177) bildirmiştir.³⁷⁸ Osman Turan ve İbrahim Kafesoğlu 571 (1175) yılını göstermişlerdir.³⁷⁹ Erdoğan Merçil, kaynaklarda 572 yılı olaylarında Arslanşah'a rastlayamadığından, 571 yılını Sultanın ölüm tarihi olarak kabul etmektedir.³⁸⁰ İsmail Aka Arslanşah'ın ölüm tarihiyle ilgili hem cemaziyelahir 571 (1175 Aralık sonunun) hem de receb 571 (ocak 1176) tarihini zikretmiştir.³⁸¹

Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah 43 yaşında iken vefat etmiştir.³⁸² İsmail Aka ise sultan 42 yaşında iken öldüğünü açıklamaktadır.³⁸³

Reşidüddin, Ali Sevim-Erdoğan Merçil ve İsmail Aka, Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah'ın 15 yıl hükümdar olduğunu kabul etmektedirler.³⁸⁴ Mükrimin Halil Yınanç Sultanın 16 sene ve 7 ay kadar saltanatta kaldığını belirtmiştir.³⁸⁵

³⁷⁴ Ravendi, a.g.e., II s. 286.

³⁷⁵ Reşidüddin, a.g.e., s. 175.

³⁷⁶ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 118.

³⁷⁷ Mükrimin Halil Yınanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s. 614-615.

³⁷⁸ Faruk Sümer, Oğuzlar, 1980, İstanbul, s. 259; 329. Faruk Sümer "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, (T.D.V.), III, s. 406.

³⁷⁹ Osman Turan, a.g.e., s. 254. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s. 378.

³⁸⁰ Erdoğan Merçil, Fars Atabeyleri (Salgurlular). 1975 Ankara, s. 49-50. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 283.

³⁸¹ İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312. sayı, s. 234.

³⁸² Reşidüddin, a.g.e., s. 175. Mükrimin Halil Yınanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s.615. Faruk Sümer "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, (T.D.V.), III, s. 404-405-406.

³⁸³ İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312. sayı, s. 234.

³⁸⁴ Reşidüddin, a.g.e., s. 175. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 274-283. İsmail Aka, a.g.m., Türk Kültürü Dergisi, 312. sayı, s. 233-234.

³⁸⁵ Mükrimin Halil Yınanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s. 615.

Osman Turan ve İbrahim Kafesoğlu ise Arslanşah'ın 14 yıl tahtta kaldığını bildirmişlerdir.³⁸⁶

Sultan Arslanşah, Hemedan'da babasının inşa ettirdiği Medrese-i Tuğruliyye'de onun yanında gömülmüştür.³⁸⁷

4. Arslanşah'ın Kişiliği

Sultan Arslanşah'ın ölümü üzerine, Atabey Pehlivan b. İldeniz'in yanında bulunan küçük yaştaki Sultan Tuğrul b. Arslanşah b. Tuğrul b. Muhammed b. Melikşah'ı hükümdar ilan etmiş ve 573 senesi muharrem ayında (1177 temmuz) onun adına hutbe okutmuş ve atabeyi sıfatı ile devlete hakim olmuştur.³⁸⁸ Sultan Arslanşah, orta boylu, kırmızı yüzlü ve güzel çehreli, uzun sakallı, saçları ince ve uzun kaküllü bir hükümdardı. O, utangaç, çabuk memnun olan, soğukkanlı ve affedici bir karaktere sahipti. Gayret ve hamiyet sahibi olup, eğlenceyi çok severdi. Onun dönemindeki görkemli saltanat, kabul merasimleri, av partileri, şair ve çalgıcılarla süslenmiş eğlence meclisleri ve kıymetli elbiseler Selçuklu oğulları devrinde hiç bir Sultanda görülmemiştir.³⁸⁹ Bu Sultan, şeklen hükümdar kalmış, hakikatte ise, devlet evvela İldeniz, sonra da Pehlivan tarafından idare edilmiştir. Azim ve iradeden mahrum, hastalıklı bir bünye ve mizaca malik olan saltanatının son senelerini hastalık içinde geçirmiş bulunan bu Sultan şairleri himaye etmiştir. O zamanın meşhur iki şairi Mucirüddin Beylekani ile Asıreddin Ahsikati kendisine medhiyeler yazmışlardır. Aynı zamanda onlar söz sanatında daha önceki şairlerden üstündüler. Fermanlarda İtazadtu bi Allah tevkiini kullanırdı. Zayıf yaratılışlı bir insan olan Arslanşah, göz alıcı bir şekilde giyinmeyi, ihtişam ve debdebeyi

³⁸⁶ Osman Turan, a.g.e., s. 252-253-254. İbrahim Kafesoğlu "Selçuklular mad." İA, X, s. 378.

³⁸⁷ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 118. Osman Turan, a.g.e., s. 254. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 283. Mükrimin Halil Yınanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s. 615. Faruk Sümer "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, (T.D.V.), III, s.406. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312. sayı, s. 234.

³⁸⁸ İbnül Esir, *El-Kamil*, XI, s. 357. Mükrimin Halil Yınanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s. 615.

³⁸⁹ Ravendi, a.g.e., II, s. 265-266. Mükrimin Halil Yınanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s. 615.

seviyordu. Kaynaklarda adil, sakin, kibar, hatta mahcup tabiatlı bir hükümdar olarak vasıflandırılmıştır. Herşeye rağmen onun zamanında sınırlarını Ahlat'tan Horasan'a kadar genişletmiştir. Böylece Irak Selçuklu Devletini, atabeylerin sayesinde de olsa korumayı başarmıştır. Birçok tehlikelere rağmen devletini yıkılmaktan kurtarmıştır.³⁹⁰

I. II. TUĞRUL

1. II. Tuğrul'un Siyasi Hayatı

II. Tuğrul, Pehlivan b. İldeniz tarafından 7 yaşında iken tahta oturtuldu. Küçük bir çocuk olduğundan; işleri atabeg görüyordu. Sultana ilk ayaklanan amcası Muhammed oldu. O, Huzistan hakimi Şerefeddin Emiran'ın yanına gitti. Fakat birşey elde edemedi. Oradan Isfahan'a gitti. Şehrin emirleri onunla anlaştılar. Bu emirler arasında Hemedan'a gelen Kafşud Harami'de vardı. Pehlivan, ittifakı ortadan kaldırmak amacındaydı. Muhalif emirlerin üzerine bir kuvvet sevketti. Melik Muhammed kaçmak zorunda kaldı. Fars atabeyi Zengi'ye sığındı. Atabey Pehlivan, onu tehdit etti. Zengi'de melik'i tutuklayarak Atabey'e gönderdi. Melik Muhammed, Serincan kalesinde ölmüştür. Gürcüler saltanat mücadelesinden yararlanarak taarruza geçtiler. Pehlivan bir orduyla Gürcü topraklarına girdi. Selçukluların arzusuna uygun bir anlaşma yapıp geri döndü. Bir ay içinde kazanılan bu iki zaferin Selçuklu devletinin itibarını yükselttiği ve beylerin hepsinin ister istemez II. Tuğrul'a itaat ettiği görülmektedir. Atabeyin sayesinde sadece dahilde değil, dışarıda da korkulan bir kudret haline geldi. Tabii devletlere gönderilen II. Tuğrul adına hutbe okunması ve para basılması derhal kabul edilmiştir. Bunlar arasında Musul atabeyliği Huzistan, Bavendiler, Ahlatşahlar ve Saltuklular'da bulunmaktaydı.³⁹¹

³⁹⁰ Ravendi, a.g.e., II, s. 286. Mükrimin Halil Yınanç "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA, I, s.615. Faruk Sümer "Arslanşah b. Tuğrul mad." İA (T.D.V.), III, s. 406.

³⁹¹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., , s. 284-285. Mehmet Altay Köymen "II. Tuğrul mad." İA 12/II cilt, s. 19. İsmail Aka, a.g.e., Türk Kültürü Dergisi, 312. sayı, s. 234.

2. II. Tuğrul'un Ölümü

II. Tuğrul'un karşısına İldenizlerden daha büyük bir tehlike olarak Harezmşahlar çıkmıştı. Hükümdarları Tekiş'in, devletin garbinde cereyan eden hadiselerle karşı alaka göstermesi, Tuğrul'un hapsedilerek yerine Kızıl Arslan'ın Sultan olmasından itibaren başlar. Görünüşe göre, o, bu değişikliği kabul etmek istemez ve Selçukoğulları hanedanının hakkını müdafaa etmek kadir-şinaslığı gösterir. Bir taraftan adına hareket edeceği Sultanın hapiste bulunması, diğer taraftan kardeşi ile yaptığı taht mücadelesi, bu siyasetini tatbik imkanı vermez. Ancak, Kızıl arslan'ın ölümü üzerine ortaya çıkan karışık durum, Tekiş'in garb siyasetinde değişiklik yapmasına sebep oldu. Kutlug İnanç, Sultan II. Tuğrul karşısında uğradığı yenilgiden sonra annesiyle birlikte Rey şehrine çekildi ve Harezmşah Tekiş'e haber göndererek yardım istedi. Tekiş, bu fırsatı değerlendirerek Irak-ı ele geçirmek için Harezm'den harekete geçti. Kutlug İnanç ve annesi bu çok kuvvetli hükümdardan yardım istemekten ve onun kendilerine zarar vermesinden korkarak pişman olmuşlardı. Nitekim onlar, Harezmşah kuvvetlerinden çekinerek kendine ait olan Sercihan kalesine çekildiler. Tekiş, Rey şehrini ve civarındaki müstahkem Taberek kalesini iki günde ele geçirdi. Bu durumda II. Tuğrul, Tekiş ile bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşmaya göre Rey, Harezmşah Tekiş'in yönetiminde kalıyordu. Burayı muhafaza etmek üzere bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra Harezm'e hareket etti. Bu sırada kardeşi Sultanşah'ın Gürgenç'i kuşattığı haberi geldi. Bu yüzden Tekiş, korkuya kapılıp süratle ülkesine geri döndü.³⁹²

Tekiş ile sulh yapıp Harezm hükümdarının memleketine dönmesinden sonra vuku bulan en mühim hadise, Tuğrul'un Kızıl arslan'ın dul karısı İnanç Hatun'la evlenmesidir. (ramazan 588 Eylül 1192). İnanç Hatun, oğlu Kutlug İnanç gibi, kendisiyle savaşmak isteyen Tuğrul'a haber göndererek, öteden beri ona meyli olduğunu, Kızıl Arslan'dan kalan muazzam hazinelerle kendisini

³⁹² İbnül Esir, *El-Kamil*, XII s. 96. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 292. Mehmet Altay Köymen, "II. Tuğrul mad." 12/II cilt, s. 23-24.

destekleyeceğini ve Tuğrul'un baba ve dedelerinin tahtına tekrar kavuşmasından memnun kalacağını bildirdi. Ancak bu evlilik kısa sürmüştür. İnanç Hatun bir rivayete göre, eceliyle öldü. Diğer bir rivayete göre ise, Kızıl arslanla yaptığı gibi kendisini de öldüreceği için İnanç Hatun, Sultan tarafından, yay kirişiyle boğdurulması emredildi. Anlaşıldığına göre onun öldürülmesinin asıl sebebi, oğlunu tahta geçirebilmek için Herazmşah Tekiş ile muhabereye girişmiş olmasıdır; Kutluğ İnanç ise Tuğrul'a tabi olmak için onun yanına gitmek niyetinde idi. O, annesinin ölüm haberini duyduğu zaman, İnanç Hatun'u Sultanın öldürdüğü hissine kapıldı. Aynı akibete uğramamak için Azerbaycan'a gitmeyi yeğledi. Sultan Tuğrul ile Tekiş arasındaki mücadelenin yeniden başlamasında mesuliyetin hangisine ait olduğu hakkında kaynaklarda verilen bilgiler birbirinden farklıdır. Bazı kaynaklara göre sulhü bozma mesuliyeti Tekiş'e; diğer bazı kaynaklara göre ise, Tuğrul'a aittir. Ama Tekiş'in sulhü bozan Tuğrul'dan intikam almak için harekete geçtiği görülmektedir. II. Tuğrul, Cimal ve Azerbaycan'a giden yollara hakim bir durumda bulunan Rey şehrinin Harezmliilerin elinde olmasını hoş karşılamıyordu. Nitekim çok geçmeden o, Aralık 1193'te harekete geçerek Rey'e geldi. Önce burayı aldı. Sonra da Taberek kalesini kuşatarak içindeki Harezmli askerlere eman verdi. Harezmliiler, kendilerine verilen bu güvenceyle şehirden çıktılar. Fakat Sultan Tuğrul, sözünde durmayıp, onları tutsak aldı ve bir kısmını da öldürttü. Bunun üzerine Kutluğ İnanç b. Pehlivan ondan korkup kaçtı. Harezmşah'a haber gönderip özür diledi ve bir kez daha yardım istedi. Tam bu sırada halifenin elçisi Sultan Tuğrul'dan şikayetçi olarak Harezmşah'ın yanına gelmişti. Halife, Harezmşah'tan Tuğrul'un ülkesine yürümesini istiyordu. Hatta onun ülkesini Harezmşah Tekiş'e ikta ettiğine dair bir menşuru da elçiyle beraber göndermişti. Kutluğ İnanç, Harezmşah'tan aldığı yedi bin kişilik bir kuvvetle Tuğrul'a karşı harekete geçti. Sultan II. Tuğrul onun aldığı bu yardımcı kuvvete rağmen Rey önlerinde yapılan savaşta Kutluğ İnançı mağlup etti. (muharrem 590/ocak 1194). Bu zaferler, Tuğrul'un kendine güvenini artırdı. Sultan bu savaştan sonra ihanetinden şüphelendiği veziri Hacı Muiniddin Kaşî'yi

görevinden azlederek yerine Fahreddin b. Safiyeddin'i atadı. Harezmşah Tekiş, halifenin arzusuna icabetle Nişabur'dan Rey üzerine yürüdü. Kutlug İnanç Mahmut ve maiyetindekiler Harezmşah'ı karşılayıp itaat arz ettiler ve onunla birlikte yola koyuldular. Sultan II. Tuğrul Harezmşah'ın Rey'e vardığını öğrendiğinde askerleri dağınıktı. Onların toplanmasını dahi beklemeden yanındaki kuvvetlerle Harezmşah kuvvetleri üzerine yürüdü. Yanındaki emirler, Sultan Tuğrul'a yaptığı hareketin doğru olmadığını ve askerlerin toplanmasını beklemesinin daha doğru olacağı söylendiği halde kabul etmedi. Sultan II. Tuğrul, cesur bir hükümdardı. Yoluna devam etti. İki taraf arasında yapılan barış görüşmeleri ise sonuçsuz kaldı. Sultan II. Tuğrul, düşmanlarını gördüğü zaman üzerlerine hücum etti. Fakat bu hücumda kendi etrafında bulunan, kendisini muhafaza eden altmış kişiden başka hiç kimse iştirak etmedi. Bunun üzerine Sultan merkeze hücumda bulundu. Ancak askerlerden bazısının attığı ok ile sakatlanarak yere yuvarlandı. Kutlug İnanç Mahmut yanına geldi. Sultan Rukneddin Tuğrul bunu görünce "Mahmut beni kaldır götür. Bu senin ve benim için hayırlı olur." dedi. Kutlug İnanç Mahmut bu ricasını kabul ile atından indi, Sultanın kafasını kesti. Harezmşah Alaattin Tekiş'e başını götürdüler. Mumaileyh bunu hoş görmedi. "Eğer canlı olarak getirseydiniz benim daha hoşuma giderdi. Fakat ecel böyle hükmetti." dedi. Sultan II. Tuğrul b. Arslanşah harbe hazırlandığı vakitte emirler: "Eğer mağlup olursak nerede toplanacağız, mülakat yerimiz neresi olacak?" diye sordular. Sultan II. Tuğrul "beni ayakları altında ölü olarak bulursunuz; benim mevidi mülakatım orasıdır" dedi ve denildiği gibi oldu. Rivayet ederler ki mumaileyh o gün onların süvarilerinden bir cemaati toprağın altına göndermiş idi, pek şiddetli bir muharebe etti. Yalnız Allah takdir edince ona karşı bir hile yapmak olmaz, bu kitapta yazılıdır. Sultan Harezmşah Alaattin Tekiş onun başını Bağdat'a gönderdi.³⁹³ Kesik kafası Babun-Nebi'de günlerce asılı

³⁹³ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, a.g.e., s. 135-136. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 292-293. Mehmet Altay Köymen "II. Tuğrul mad." İA, 12/II, s.24.

kaldı.³⁹⁴ Bu Tuğrul ile Selçukluların Horasan'daki saltanatı sona erdi ve Selçukluların Rum diyarında bulunanları kaldı. Tuğrul, Arslan'ın oğlu idi, o da Tuğrul'un, o da Mahmut'un, o da Muhammed'in, o da Melikşah'ın o da Alparslan'ın, o da Davut'un yani Çağrı Bey'in, o da Mikail o da Selçuk'un, o da Dukak'ın oğlu idi.³⁹⁵ Selçuklu imparatorluğu bir Tuğrul ile başlamış ve diğer bir Tuğrul ile sona ermiştir. Bu büyük imparatorluk 1040 yılında meydana çıktı. 154 yıl sonra 1194 yılında sona ermiş oldu.

3. Tuğrul'un Defnedilmesi

Sultan II. Tuğrul'un ölüm tarihi konusunda değişik görüşler vardır. İbnül Esir, Sultanın 24 Rebiyülevvel 590 (18-19 mart 1194) tarihinde öldüğünü kabul etmektedir.³⁹⁶ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyini, II. Tuğrul'un 9 Rebiyülevvel 590'da vefat ettiğini bildirmiştir.³⁹⁷ Ravendi, Sultanın 24 cemaziyelahir 590'da öldüğünü belirtmiştir.³⁹⁸ İbrahim Kafesoğlu II. Tuğrul'un 29 Rebiyülevvel 590 (25 mart 1194) tarihinde vefat ettiğini açıklamıştır.³⁹⁹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Sultanın 24 mart 1194'te öldüğünü söylemişlerdir.⁴⁰⁰ İsmail Aka ise hem 24 Rebiyülevvel 590 / 19 mart 1194 hem de 29 rebiyülevvel 590 (24 mart 1194) tarihini vermiştir.⁴⁰¹ Osman Turan II. Tuğrul'un 1 mart 1194'te vefat ettiğini zikretmiştir.⁴⁰² Bazı tarihçiler de yalnız yılını belirtmişlerdir. İmadeddin al-katip al-Isfahaninin Al-Bondari 589⁴⁰³, Abul Farac, 590 (1193),⁴⁰⁴ C.E. Bosworth

³⁹⁴ İbnül Esir, *El-Kamil*, XII, s. 97. İmadeddin al-katip al-Isfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s.271.

³⁹⁵ Abul Farac, a.g.e., II, s. 467.

³⁹⁶ İbnül Esir, *El-Kamil*, XII, s. 97.

³⁹⁷ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyini, a.g.e., s. 136.

³⁹⁸ Ravendi, a.g.e., II, s. 341.

³⁹⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, s. 126. İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 86. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular mad.", İA, X, s. 378.

⁴⁰⁰ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 293.

⁴⁰¹ İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı, s. 235.

⁴⁰² Osman Turan, a.g.e., s. 255.

⁴⁰³ İmadeddin al-katip al-Isfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 269.

⁴⁰⁴ Abul Farac, a.g.e., II, s. 467.

ve Sıbt İbnül Cevzi, 590 / 1194 yılını⁴⁰⁵, göstermişlerdir. Mehmet Altay Köymen ise cemaziyelahir 590 / nisan-mayıs 1194 olarak sadece ay ve yılını bildirmiştir.⁴⁰⁶

Irak Selçuklu Sultanı, İbnül Esir ve Mehmet Altay Köymene göre, 17 yıl Sultanlık yapmıştır.⁴⁰⁷ Osman Turan ve Ali Sevim-Erdoğan Merçil, II. Tuğrul'un 18 yıl hükümdarlık yaptığını yazmışlardır.⁴⁰⁸ İbrahim Kafesoğlu, Irak Selçuklu Sultanının 19 yıl hükümdar olduğunu zikretmiştir.⁴⁰⁹

Rukneddin II. Tuğrul 25 yaşında vefat etti.⁴¹⁰

Sultanın kesik başı Bağdat'a götürülmüştü. Cesedi Rey şehri çarşısında dar ağacında günlerce asılı kaldıktan sonra Rey'de Selçuklu Devletinin kurucusu Tuğrul Bey'in türbesinde gömülmüştür.⁴¹¹

II. Tuğrul öldürülünce Horasan, Kirman ve Suriye Selçukluları da tarihe karıştı. Bununla beraber onların mirasına konan yeni devletler Selçukluların ya birçok atabeyleri olup eski nizam sürüyor, onları da Suriye ve Mısır da Eyyubi ve Türk memlukleri devletleri takip ediyordu. Mikailoğulları sahneden çekilirken Kutalmış oğulları ile Türkiye Selçukları yeni vatanlarını kurtarmış ve parlak bir medeniyeti başlatmış oldular.⁴¹²

⁴⁰⁵ Sıbt İbnül Cevzi, *Mırat uz-zaman fil ayan*, s. 445.C. E. Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, Çev.: Erdoğan Merçil, İstanbul 180, s. 149.

⁴⁰⁶ Mehmet Altay Köymen "II. Tuğrul mad." 12/II cilt, s. 24.

⁴⁰⁷ İbnül Esir, *El-Kamil*, XII s. 97. Mehmet Altay Köymen, "II. Tuğrul mad." 12/II cilt, s. 25.

⁴⁰⁸ Osman Turan, a.g.e., s. 254. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 283; 293.

⁴⁰⁹ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular mad." İA, X, s. 378.

⁴¹⁰ Mehmet Altay Köymen "II. Tuğrul mad." İA. 12/II, s. 19-25.

⁴¹¹ Sadruddin Ebu Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyini, a.g.e., s. 136. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 293. Mehmet Altay Köymen "II. Tuğrul mad." İA. 12/II, s. 24. İsmail Aka, a.g.m., *Türk Kültürü Dergisi*, 312 sayı, s. 235.

⁴¹² Osman Turan, a.g.e., 1980, s. 255.

III. KİRMAN SELÇUKLULARI

A. KAVURD (1041-1073)

1. Kavurd'un Siyasi Hayatı

Selçuklu Devletinin 1040 yılında kazandığı Dandanakan savaşının ardından; 1041 yılında Merv de Büyük kurultay toplandı. O zamana kadar zapt olunmuş ve daha sonra ele geçirilecek toprakların, Türklerdeki hakimiyet telakkisine uygun olarak, Selçuklu hanedan azası arasında taksimine Kirman bölgesi ve civarı Kavurd bey'e verilmiş idi⁴¹³. Kirman Selçukluları Devleti Çağrı Bey'in oğlu ve Alparslan'ın kardeşi Kara Arslan Kavurt Bey'in beraberinde götürdüğü Oğuzlarla Kirman ve Umman bölgelerinin fethi ile kurulmuştu⁴¹⁴. Kavurd bey'in sayesinde bu bölgede Oğuzlar geri püskürtülmüştü. Kirman meliki kuzey bölgelerini ele geçirdi (1048/1049). Ama bu bölgeler Türkleri ele geçirmek için yetmiyecekti. Bem, Ciruft, Minab, Habıs ve Belucistan şehirlerinin bulunduğu Gernsir bölgesi ele geçirilmeliydi. Kara Arslan buradaki Kufs kavimine 442 (1050-1051) yılında savaş açtı. Büveyhilerin asayiş muhafazadan aciz kalmaları yüzünden, yol kesicilik, soygunculuk ile Kufs kavminin rahat hareket etmelerine neden olmuştu. Bu bölgeler dağlık olduğundan ele geçirmekte zor idi. Kara Arslan bunun için bir hile düşünmüştü. Kufs kavminin reisine buranın naipliğini verdi. Kendi adamlarını da bölgeye keşif amacıyla gönderiyordu. Bölgeyi iyice tanımak istiyordu. Kufs ve Küfcen reisleri Barcan kalesinde düğün için toplandılar. Kavurt adamlarını yanına çağırmişti. Onlar yetişmeden yola çıktı. Bütün kavim üyeleri büyüklü-küçüklü kadınlı-çocuklu toplanmış içki içmek ve eğlence ile meşgul idiler. Kara Arslan ani bir baskın yaptı. Daha sonra değerli

⁴¹³ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, İstanbul 1989, s.7. İbrahim Kafesoğlu "Kavurd mad." İA, VI, s.456.

⁴¹⁴ Osman Turan, a.g.e., s.255.

eşyaları, binek hayvanları, giyecek ve yiyecek ne varsa yağmaladılar. Kavurd bütün Kirman'a sahip oldu⁴¹⁵.

2. Kavurd'un Ölümü

Sultan Alparslan oğlu Melikşah'a en büyük zorluğu Kara Arslan'ın çıkaracağını da biliyordu. Bu yüzden ölürken oğluna vasiyette bulundu. Kavurd'a Fars ve Kirman bölgelerini tekrar geri verdi. Dul kalan karısının onunla evlendirilmesini istedi. Onun kontrol altında tutulması için Şiraz'da oturmasını bildirdi. Ona 50.000 dinar ve bir miktarda mal bıraktı. Kara Arslan kardeşinin ölüm haberini bir rivayete göre Kirman'da aldı.⁴¹⁶ Diğer rivayete göre ise Umman'da bulunmaktaydı. Alparslan'ın ölümü üzerine, kış olmasına rağmen Kirman'a geçmek istedi. Bu geçiş sırasında bir çok gemisi parçalandı ve adamlarının çoğu öldü.⁴¹⁷ Emrindeki askerlerin bir kısmıda soğuktan donarak öldüler. Buna rağmen karaya çıkmayı başardı. Bu sırada doğuda da Karahanlı ve Gazneliler Selçuklu sınırlarına akınlarda bulunuyorlardı. Her şeye rağmen Kirman Meliki Tuğrul Bey'in ölümü sırasında ele geçiremediği Selçuklu tahtını şimdi elde etme fırsatını bulmuştu. Kendisini Alparslan'ın kardeşi olduğundan sultana daha yakın görüyordu. Melikşah 18 yaşında idi. Tecrübesi yoktu. Oysa Kirman Meliki ilerlemiş yaşı ve siyasi ve askeri alanlarda verdiği isabetli kararlar ve tecrübesiyle yeğeninden bir adım öne geçmiş oluyordu. Kirman'da bulunan askerlerde onu tahtı ele geçirmesi için kışkırtıyordu. Melikşah'ın ordusunda da Kavurd yanlısı komutanlar vardı. Ona saltanata sahip olması için yardım edeceklerini belirten mektuplar yazdılar. Kara Arslan'ın da en büyük güvencesi Melikşah'a bağlı askerlerin kendi tarafına geçecek olmasıydı. Kirman Melikinun unuttuğu tek şey vezir Nizmülmülk idi. O, verdiği isabetli ve çabuk kararlarla; olaylar karşısında

⁴¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd mad" iA, VI, s.456-457. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s.14-15-16.

⁴¹⁶ Abul Farac, a.g.e., I, s. 325-326. İbrahim Kafesoğlu "Kavurd Mad." İ.A. VI. s. 458. İbnül Esir, El-Kamil, X. s.80. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi. s. 101. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 45

⁴¹⁷ Sadrettin Ebul-Hasan Ali b. Ebil-Fevaris Nasır b. Ali el-Hüseynî, a.g.e., s. 39. İbrahim Kafesoğlu. "Kavurd Mad." İ.A.s. 458. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 45.

etkili olduğunu göstermişti. Alparslan'da ölümünden sonra Melikşah'ın vezirliğini onun yapmasını istemişti. Aynı şekilde onun bu üstünlüğü Kavurd isyanında da meydana çıkacaktı, Kara Arslan Rey ve Hemedan yöresindeki Türkmenleri yanına çekmek için yola çıktı. Melikşah ve Nizamülmülk ise hudutlarda hadiseleri bir kenara bırakarak Kirman Melik'i ile uğraşmak zorunda kalacaklarını anladılar. Çünkü Kavurd onların geleceği için büyük bir tehlike oluştuyordu. Sultan, vezir ve Emir Temirel bin Ferruhşah ona ayaklanmaya kalkışmaması amacıyla mektuplarda yazdılar. Melikşah burada onun gönlünü almaya ve askeri harekate kalkışmamasına çalışıyordu. Kara Arslan ise ona yazdığı mektupta; hanedanın en yaşlı üyesi ve Alparslan'ın kardeşi olarak tahtı hakettiğini belirtti. Buna karşılık veren Melikşah çok özlü ve kısa bir cevap vermişti. "Oğul var iken kardeş mirasa konamaz" Yalnız bu olay bazı yazarlar tarafından açıklandığı gibi; büyütülecek bir olay değildir. Sadece hanedan içinde bir hesaplaşma biçiminde görülmesi gerekir. Genellikle Türk devletlerinde başa geçmek isteyen hanedan üyeleri sık sık karşı karşıya kalmak mecburiyetinde kalmıştır. Bunun amacı: Saltanata kim daha çok yakışırsa onun tahtı ele alması istenmiştir. Sultan ve vezir hemen Rey şehrine gitti. Buradaki Alparslan'ın hazinesinden 500.000 dinar, 5.000 elbise ve silahları aldılar. Derhal Türkmenlerin yanına giderek; onlara bu hediyeleri dağıttılar. Böylece onları kendilerine çekmeyi planlıyorlardı. Kirman Meliki ise onlardan iki gün sonra Türkmenlerin yanına geldi. Ama geç kalmıştı. Melikşah ve Nizamülmülk planını bozdular. Melik Rey'e gelirken iki bin atlı ve dört bin yaya askeriyle yetinmek zorunda kalmıştı. Sultanın ordusunda ise Musul hükümdarı Müslüm bin Kureyş al-Ukayli ile Hille hakimi Baha al-Davla Abu Kamil Mansur al-Mazyadi'nin orduları hazır bulunmaktaydı. Türkmenler, Araplar Kürt ve gulamlar orduyu oluşturmaktaydı. Selçuklu ordusunun sağ cenahını Emir Savtekin sol kanadını Emir Temrek almıştı. Öncü birliği ise Emir Savtekin'in idaresindeydi. İlk savaş öncü birlikleri arasında oldu. Sultanın askerleri Kavurdun adamlarına üstün geldi. Kara Arslan'ın savaşı kaybetmesinin sebebi; ordusunun pek hazırlıklı olmamasından kaynaklandı. Asıl karşılaşma Hemedan yakınlarındaki Kerec

mevkiinde oldu. Savaşın tarihi konusunda değişik görüşler vardır. Kadı Gaffari Tarihi Cihan Ara'da 4 Şaban 465, Hamdullah Mustevfi Tarihi Güzide de 465 yılını, İmadeddin Al-Katip Al İsfahan'ının Al-Bondori Zubdat Al-Nusra ve Nuhbat Al- Usra'da 4 Şaban, Seyyid Burhaneddin Havend- Şah Mirhond Tarihi Ravzat Üs-Safa'da Şaban'ın 3. gününü, İbnül Esir "El-Kamit Fit-tarih de sadece Şaban ayını (Nisan-Mayıs 1073) Sadreddin Ebul Hasan Ali b. Ebil Fevaris Nasır b. Ali El Hüseyini ve Muhammed b. İbrahim Tarih-i Kirman da 466 yılını vermiştir. Cumhuriyet dönemi tarihçilerinden İbrahim Kafesoğlu Selçuklu tarihinde 15 Mayıs 1073'ü ; İslam Ansiklopedisindeki Kavurd maddesinde 4 Şaban 465 =16 Mayıs 1073; Ali Sevim-Erdoğan Merçil "Selçuklu Devletleri Tarihinde 15 Nisan 1073 tarihini belirtmiştir. C.E. Bosworth İngilizce İslam Ansiklopedisinde 466/Ocak 1074 ve Mehmet Altay Köymen Kirman Selçukluları Tarihi adlı makalesinde 27 ikinci kanun 1074 olarak açıklamıştır⁴¹⁸ Böylece Kerec savaşında hem 465 hem de 466 yılları verilmiş oldu. Erdoğan Merçil Kirman Selçukluları adlı kitabında 465 yılını kabul etmektedir. Şöyle açıklamaktadır: "Sultan Alparslan 10 Rebiyülevvel 465=24 Kasım 1072'de ölmüştür. Kavurd'un 466'da Sultanlık mücadelesine girişmesi için aşağı-yukarı bir yıl daha beklemesi gerekiyor. Halbuki Kavurd'un kardeşi Alparslan'ın ölümünü haber alır almaz-tıpkı Sultan Tuğrul Bey'in ölümünde olduğu gibi-hemen harekete geçtiği anlaşıyor. Taht iddiası bir şahsın bu şekilde davranışı tabiidir. Bu bakımdan Kara Arslan'ın bir yıl beklemeden 465 yılı içinde harekete geçmiş olması daha akla uygundur.⁴¹⁹ İbnül Esir'de bu bilgiyi doğrulayan şu açıklamayı yapmıştır: Sultan Alparslan Şerefüddeve'ye kızgındı, bu sebeple Halife, Nakibün-Nukaba Tarrad b.

⁴¹⁸ Kadı Gaffari, Tarihi Cihan Ara, (nşr. Hasan Nuraki), Tahran Hş. 1342, s. 117, Hamdullah Mustevfi, Tarihi Güzide, (nşr. Abdül Hüseyin Nevai) Tahran hş. 1330-1339, s. 471. İmadeddin Al-Katip Al-İsfahaninin Al Bondari, a.g.e., s.48. Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond, Tarihi Ravzat üs-safa, I cilt, s. 279. İbnül Esir, El-Kamil, X.cilt s. 82 Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 14. Sadreddin Ebul Hasan Ali b. Ebil Fevaris Nasır b. Ali El-Hüseyini, a.g.e., s.39. İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 30; İ.A. "Kavurd mad." ıv S. 458. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 304. C. E. Bosworth " E.İ. IV, s.807. Mehmet Altay Köymen "Kirman Selçukluları Tarihi" A. Ü. D. T. C. F. Dergisi II sayı: 1, Ankara 1943 s. 129.

⁴¹⁹ Abul Farac, a.g.e., I 326 Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 48-49.

Muhammed Ez-Zeynebi'yi Musul'da bulunan Şerefüddeve'nin yanına gönderdi. Nakibun- nukaba da onu alıp Halife namına şefaatte bulunmak için Alparslan'ın yanına gitti. Zab'a varınca veziri Ebu Cabir b. Sıkılab'ın yazdığı siyasi muhtevalı yazılara (mülatefat) vakıf oldu, onları alıp suya attı Tarrad ile yola devam etti. Yolda iken Alparslan'ın öldüğünü öğrendiler, yollarına devam edip Melikşah'ın yanına vardılar. Bahaüddeve ise babasının Sultan'a gönderdiği malı götürüyordu, bu sebeble savaşta hazır bulundu.⁴²⁰

Savaşa ilk başlayan Kavurd tarafı olmuştu. Kirman Melikinin sol kolu Melikşah'ın sağ koluna saldırdı ve onları bozguna uğrattı. Pek çok adam öldürdüler. Şerefüddeve Müslüm bin Kureyş ile Bahaüddeve Mansur b. Dübeys b. Mezyed ve maiyetindeki Araplarla Kürtler ise Kara Arslan'ın sağ kanadına hücum ettiler ve galip geldiler. Melikşah ve Nizamülmülk savaşı böylece kazanmış oldu. Sultan'ın amcasının bozulması, Melikşah ashabının fenasına gitti. Onları darılttı ve gücendirdi. Bize bu felaket, ancak bu araplardan ve kürtlerden geldi. Kavurd'un askerine hücum ederek bizim maksadımıza mani oldular dediler. Bundan dolayı, Melikşah askerinin hezimete uğrayanları, Arap obalarına gidip onları yağma ettiler ve üzerlerine hücum edip neleri varsa aldılar. Aynı askerler daha sonra halifenin elçisi Nakibun-Tarrad b. Muhammed ez- Zeynebinin eşyalarını aynı şekilde yağma ettiler.⁴²¹ Diğer bir rivayete göre ise savaşa ilk başlayan Kavurd olmuş ve önce Sultan Melikşah'ın sağ kanadına hücum etmişti. Melikşah'ın sağ kanadı bozguna uğradığı gibi, bir rivayete göre, buradaki askerler Kavurd'dan aman dilemişlerdi. Kavurd Melikşah'ın ordusunun sol kanadını da bozguna uğrattı. Fakat merkezde bulunan Melikşah ve Nizamülmülk'ün idaresindeki kuvvetler karşısında aynı başarıyı gösteremeyerek mağlup oldu.⁴²² 3 gün süren savaş sonucunda Kirman Meliki yenildi. Savaş alanını terketmesinin sebebi ise; savaş sırasında kendi askerlerine yapılan işkence yüzündendi. Olay

⁴²⁰ İbnül Esir, El-Kamil, X cilt, s. 82

⁴²¹ İmadeddin Al-Katip Al-İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s.48-49. İbnül Esir, El-Kamil, X cilt. s. 82.

⁴²² Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 50.

şöyle gerçekleşti: Melikşah'a tabii olanlardan bir suvari Kara Arslan'ın adamlarından bir şahsı yaraladı. Öyle bir kılıç darbesi vurdu ki; Kemer yerinden onu iki parçaya ayırdı. Bu da yetmediği gibi, askerın başını ve ellerini de gövdeden ayırdı. At üzerinde belin aşağısı ve bacakları kalmıştı. At o şekilde geri döndü. Kavurd bu darbeyi görünce morali bozuldu ve burası durulacak yer değildir. "sırt çevirdi ve kaçtı". Sultan Melikşah'ın ordusunun eline hadsiz, hesapsız, akıl ve muhayyeleye sığmıyacak kadar, hazine, silahlık, silah, malzeme, eşya ve hayvan düştü. Bu savaş sırasında gösterdikleri yararlılıktan dolayı Araplara ve Kürtlere bir çok iktalar verildi⁴²³

Kirman Meliki dağa kaçmıştı. Bir köylü, Sultan Melikşah'ın yanına gelerek Kavurd'un oğlu ile beraber yakın bir köyde bulunduğunu haber verdi. Hemen o yöne gitmekle beraber Emir Temirel komutasında küçük bir kuvvet göndererek onun yakalanmasını emretti. Komutan Kara Arslan'ı ele geçirdi. Melik ise kendisini serbest bırakması için ona iktalar ve mal vaadetti. Ancak Temirel bu cazip teklifleri kabul etmeyerek "Sen efendisin, biz köleyiz. Senin istediğin bir şey hakkında biz bir hüküm veremeyiz. Beraber Sultan'a gidelim, o ne hüküm verirse o geçerlidir" demiştir. Sultan atının üzerinde onu karşılamıştı. Kavurd yürüyerek getirilmiş ve yere eğilip Sultan'ın elini öpmüştü. Melikşah ona "yorgunluktan halin nice, bu yaptığından utanmıyor musun? Kardeşin için taziyeyle oturmadın, üzerine atılması için kabrine bir örtü göndermedin. Kardeşi olan sen, onun vasiyetini bir tarafa attın ve ölümü dolayısıyla (matem ilan edecek yerde), şenlikler yaptın, sevincini izhar ettin. Halbuki yabancılar onun için matem tuttular. Lakin, Tanrı kötü fiilinin cezasını sana işte böyle verdi;" dedi. Buna karşılık amcası bu sözleri şöyle cevapladı: "Ben senin üzerine yürümek istemedim. Fakat askerlerin acele gelmem için gece gündüz mektup yazdılar. Ben Allah'ın taktir ettiği ve hakkında istediği bir iş için geldim" dedi.⁴²⁴ Başka bir rivayete göre ise, Kara Arslan'ı

⁴²³ Ravendi, a.g.e., I.cilt s. 124. Muhammed ibn. İbrahim, Tarih-i Kirman, s.14-15. İbnül Esir, El-Kamil, X.cilt, s. 82.

⁴²⁴ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 52-53.

yakalayanlar Sultan'ın huzuruna geldiklerinde; Melikşah bir tepe üzerinde bulunuyordu. Bir şeyler yemek istedi. Müslim b. Kureyş, İbn. Mezyed b İbn Verram bu yemekte hazır bulundular. Hep beraber yemek yediler ve Melikşah atına bindi. Amcasını huzuruna getirdiler. Atından indirdiler. Başından "kalensövetesini aldılar. Kavurd'a: Sultan'ın huzurunda yer öpmesini" söylediler. Fakat Kirman Meliki bunu kabul etmedi. Sultan atından inip onun boynuna sarıldı ve şöyle dedi: "Ey amca uzak yerden geldin. Atına bin, bizimle birlikte gel."⁴²⁵

Sultan her ne kadar sert davranmak istediye de; amcasını görünce yumuşadığı anlaşıyor. Bu konuda veziri Nizamülmülk'e "Ben karabet rabitasını kesmem, nesebi zayi etmem, amca baba yerindedir." dedi. Vezir "Mülk akimdir, o sana vücudundan içinde bir çöp bulunan bir gözle bakıyor. Senin mülkünden duyduğu eziyetle muzdarip ve muazzeb bir kalb ile seninle görüşüyor. Eğer o muzaffer olsaydı; sana merhamet etmezdi. Melikşah "Yeryüzünde sağ elini sol eli ile kesen ve babası yerindeki amcasını katleden bir kimse kadar hüsrana uğrayan var mıdır" diye karşılık vermiştir.⁴²⁶

Ardından Sultan Melikşah gitti. Kirman Melikini Savtekin'e teslim etti. Komutan onu alıp çadırında hapsedti. Kavurd Bey Melikşah'a biriyle şu haberi gönderdi: "Benim katlimle Kavurd ailesinin soyunu kesme. Bana kitapta emredildiği şekilde muamele et ve Türklere layık şekilde davran. Baban öldüğünden beri yaptığın masrafların bedelini senin yanından ayrılınca ödeyeceğim. Ben buradan çıkıp Şam'a ve Hicaz'a gideceğim. Bütün elimdeki ülkelerin hepsini sana teslim edeceğim" dedi.⁴²⁷

Diğer bir rivayete göre ise Kavurd Savtekin'in çadırında hapsolunduktan sonra yanına Amid Ebu Er-rıza gönderildi. Ebu Rıza, Melik Kara Arslan'dan Kirman'ın hazinelerini isteyerek, ne gibi malları bulunduğunu sordu. Melik Kavurd

⁴²⁵ Sibt İbnül Cevzi, Mıratüz-zaman, (nşr. Ali Sevim), Ankara, 1968, s. 163

⁴²⁶ Sadreddin Ebul Hasan Ali b. Ebul Fevaris Nasır b. Ali el-Hüseyini, a.g.e., s. 39-40. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 53-54. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 80.

⁴²⁷ Sibt İbnül-Cevzi, Mırat üz-zaman, s. 163-164.

ise "Kirman beldelerinin hududları daraldı, onun varidatı azaldı, ahalisi sakat ve fakirdir, benim orada bulunan hazine ve malım ancak Sultan'ın kölelerinden birine hediye olabilir. Beni serbest bırakınız; ta ki, Uman beldelerine gideyim ve Sultan'a muti bir amca, şefaati bir baba olayım. Ben Sultan'dan bir şey talep etmeğe muktedir değilim" dedi.⁴²⁸

Kirman Meliki perşembe gecesı Hemedan'a taşındı. Orada Ebu Haşım Caferinin evinde hapsedildi. Yanlız Kara Arslan Selçuklu ordusunda kendi yanlısı olduğunu iddia ettiğı askerler konusunda haksız değildi. Çünkü Sultan Melikşah, harp yerinden hanedan civarına gelince, ordu tecavüzkar bir tavır takındı. Aynı zamanda rica ve minnete başladılar. Nizamülmülk'e "Biz böyle bir zafer kazandık ve böyle bir orduyu mağlup ettik. Bunun için daha fazla arpalık (nan-pare) istiyoruz" dediler. Kara Arslan'a karşı kazandıkları zaferden dolayı kibirlenip cesaretleri artmıştı. Vezirin önünde de tecavüzkar sözler söylediler ve şunları anlattılar. "Eğer ikta, nan-pare ve camagi'de artmayacak olursa, yaşasın Kavurd! Nizamülmülk cevap verip dedi: "Bu gece Sultan'a söyleyeyim de, istediğınızı elde edeyim." Vezir o gece Sultan'ın huzuruna gitti. Ona askerlerin isteğini yanlız kaldıkları zaman anlattı. Bu sözlerin faydasını ve zararını söyledi. Anlaşıldığına göre Vezir Nizamülmülk o gece Kavurd'un öldürölmesi konusunda Melikşah'ı ikna etmiş görünüyordu. Saltanatın geleceğı için başka care kalmamıştı.⁴²⁹

Kaynaklarda Kavurd'un ölümüyle ilgili değişik görüşler vardır. Bu kaynaklar onun boğdurularak öldürölüğünü yazmışlardır.⁴³⁰ Sultan Melikşah Hemedan'a geldiğı zaman; Sadüddeve Gevherayin'e onun öldürölmesi emrini verdi. Gevherayin ve tek gözlü bir ermeni uşağı Kara Arslan'ın yanına vardılar. Kirman Meliki yalvarıp; yakarmaya başladı. Onlara şunu dedi: Bundan sonra ülkeye ve hükümdarlığa bakmıyacağım, Sultan'a muhalefet yoluna gitmeyeceğim.

⁴²⁸ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 54-55.

⁴²⁹ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 14-15. Ravendi, a.g.e., s. 124-125

⁴³⁰ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 14-15 İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s.82. Kadı Gaffari, a.g.e., s. 117. İmadeddin Al-katip Al-İsfahani'nin *Al Bondari*, a.g.e., s.49. Sadreddin Ebul Hasan Ali b. Ebil Fevaris Nasır b. Ali el-Hüseyni, a.g.e., s. 40.

Bütün mallarım şehir ve kalelerim ve kullarım Sultan'ın olsun. Ben bir mescit köşesinde oturup, dünyadan göçünceye kadar Allah'a yalvarıp yakarmakla meşgul olayım veya zincirler ile gece gündüz bağlı kalayım. Tek başına olup, Allah'ı anıp, Allah fikrinden uzak kalmayayım" dedi.⁴³¹ Bu halde iken tek gözlü ermeni uşağı kendi yayının kirişi ile Kavurd'u boğdu.⁴³²

Sıbt'ta ise boğdurulmasıyla ilgili şunları yazmıştır: "Kara Arslan Hemedan'a nakledildi. Orada Ebu Haşim Cafer'in evinde hapsedildi. Birkaç gün sonra Melikşah bu eve geldi ve misafir oldu. Kıpçaklardan birini ona gönderdi. Kıpçak'ın ismi İbni Arslan, Kavurd onu gördüğü zaman ne için geldiğini anladı. Ondan beklemesini istedi. Sonra kalktı dört rekat namaz kıldı. Kıpçak onun canını almaya kalkıştı Kavurd yaklaşık bir saat dayandı ve sonra boğduruldu.⁴³³ Türk geleneklerine göre hanedana mensup şahısların kanları kutsal sayıldığı için boğdurulma olayı gerçeğe daha yakındır.⁴³⁴

Bazı kaynaklarda Kirman Melikinin zehirlenerek öldürüldüğünü yazmışlardır. Daha önce hanedan'da Melikşah ve Kavurd arasındaki savaşı ve Sultan ordusunun isteklerini anlatmıştık. Vezir Nizamülmülk askerlerin ricasını o gece Sultana iletti. Saltanatın korunmasını sağlamak; Kavurd'un öldürülmesine bağlıydı. Bu konuda Melikşah'ı ikna etti. Derhal Kirman Melikine zehir içirdiler ve iki oğlunun gözüne mil çektirdiler. Ertesi gün ordu, isteklerini elde etmek için, gelince vezir "Dün akşam Sultan'a bu hususta bir şey söylemek uygunsuz düşecekti; çünkü amcası yüzünden canı çok sıkılmıştı. Amcası hapiste kahrından ve sıkıntıdan yüzükteki zehiri emmiş ve ölmüş". dedi. Özür diledi. Emirler korkudan nefes alamadılar. Ayrıca o konuda hiç bir şey söylemediler. Herkes şok olmuş ve dona kalmıştı. Artık kimse nan-pare sözünü ağzına almadı. Kavurd'un Melikşah ve Nizamülmülk tarafından öldürtüldüğünü anlamışlardı. Kendilerinde

⁴³¹ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 57-58.

⁴³² İmadeddin Al-katip Al- İsfahaninin Al-Bondari, a.g.e., s. 49. İbnül Esir, El-Kamil, s. 82.

⁴³³ Sıbt, Mirat üz-zaman, s. 164. s.164

⁴³⁴ Fuat Köprülü, "Türk ve Moğol sülalelerinde hanedan azasının idamında kan dökme memnuniyeti", Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I, Ankara. 1944, s. 1-9

aynı cezaya çarptırılacağını düşündüler. Bu yüzden herkes oradan hemen ayrıldı⁴³⁵ Yanlız Kara Arslan ordu içinde çok seviliyordu. Hem hanedanın en yaşlı üyesi hem de cesaretli ve korkusuz idi. Sultan'a ve Nizamülmülk'e kızmışlardı. Çünkü Kara Arslan babasına karşı da ayaklanmıştı. Ama Alparslan onu affetmiş ve eski bölgelerini geri vermişti. Melikşah'a da aynı şekilde davranmak yakışırdı diye kendi aralarında konuşmalar geçmiştir.

Cumhuriyet tarihçilerimizden İbrahim Kafesoğlu Selçuklu Tarihi adlı kitabında kendi yayınının kirişiyle boğulduğunu yazmıştır.⁴³⁶ Aynı yazar İslam Ansiklopedisi Kavurd maddesinde ise hem zehirlenme olayını ve hem de boğdurulma hadisesini vermiştir.⁴³⁷ Kafesoğlu şöyle söylemiştir: "Kara Arslan'ın boğdurulma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü Türklerde hükümdar ailesinden kimselerin itilafı, mukaddes sayılan kanlarının dökülmemesi için, hep boğdurulma suretiyle olmuştur. Bu, tatbikatta umumiyetle kendi yayının kirişi ile yapılırdı. Kavurd'ta böyle öldürülmüştü.⁴³⁸ Yine Ali Sevim-Erdoğan Merçil, C. E. Bosworth, Mehmet Altay Köymen, Erdoğan Merçil her iki ihtimali vermiştir.⁴³⁹

3. Kavurd'un Defnedilmesi

Kavurd'un öldürülmesinin tarihi konusunda da değişik görüşler vardır. İbnül Esir ve El-Bondari Kirman Meliki'nin yakalandığı gün öldürüldüğünü belirtmiştir.⁴⁴⁰ Ravendi ve Seyyid Burhaneddin Havend-şah askerlerin isyan ettiği günün gecesi öldürüldüğünü zikretmişlerdir.⁴⁴¹ Sıbt ise Kirman Meliki'nin Hemedan'a Perşembe günü nakledildiğini ve bir kaç gün sonra öldürüldüğünü

⁴³⁵ Ravendi, a.g.e., s. 125. Mir. Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond, Ravzat üs-safa, IV, s. 279.

⁴³⁶ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 30

⁴³⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd Mad" İ. A. VI/s. 458.

⁴³⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd Mad" İ.A, VI, s. 458.

⁴³⁹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., 304. C. E. Bosworth "Kavurd mad." E.İ. IV. Mehmet Altay Köymen, Kirman Selçukluları Tarihi, 129. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, 57,58,59.

⁴⁴⁰ İbnül Esir, El-Kamil, s. 82. İmadeddin Al-katip Al-İsfahaninin Al-Bondari a.g.e., s.49.

⁴⁴¹ Ravendi, Rahat-üs-sudur, 125. Seyyid Burhaneddin Havend-şah, Mirhond, a.g.e., IV. s. 352.

yazmıştır.⁴⁴² Bütün bunlardan çıkarabileceğimiz sonuç savaşın tarihini 4 Şaban olarak kabul ettiğimize göre Kavurd'un yine bu ay içinde (Şaban 465/Nisan-Mayıs 1073) öldürülmüş olmasıdır.⁴⁴³ Kavurd Hemedan'da İbrahim Yınal'ın yanına gömülmüştür.⁴⁴⁴

Bu suretle Büyük Selçuklular imparatorluğu büyük bir tehlike geçirmiş oldu. Hanedan üyeleri arasındaki savaşı Melikşah kazanmış oldu. Melikşah padişah oldu, yükseldi, emirlerinin umurunu, ilmiyle yüklendi, onların mukavemetiyle (rızasıyla) hükmetti. Ve onun sayesinde memleketin bütünlüğü sağlanmış oldu. Hatta Melikşah onun yetkilerini daha da artırdı. Kirman'da ise Kavurd'un çocukları ve torunları yönetimi eline alacaklardı. Kavurd Hemedan'da İbrahim Yınal'ın yanına gömülmüştür.⁴⁴⁵

4. Kavurd'un Kişiliği

Kirman Selçukluları devleti en parlak devrini Kavurd zamanında yaşamıştır. Kavurd Bey iyi bir kumandan, adil ve işbilir bir şahsiyete sahipti. Aynı zamanda muktedir bir devlet adamı olan Kara Arslan cömertliği ve idaresi ile halkı memnun bırakmış, onun zamanında Kirman halkı bolluk ve refaha kavuşmuştu. Memleketi imar etti; binalar, camiler, keyvansaraylar ve hamamlar inşa ettirmiş, kuyular açtırmıştı. Asayiş bahsinde ehemmiyetle durdu. Kirman Meliki Büveyhilerin zayıf idaresinden faydalanarak yol kesen ve haydutluk yapan meşhur Kufs kavmini yerinde tedbirlerle yok ederek, asayişin sağlanmasında büyük bir çaba göstermiştir. Çöle giden yollara işaretler yerleştirmiş ve yollar üzerinde muayyen mesafelerde, içinde daimi nöbetçilerin bulunduğu karakol kuleleri tesis etti. Bu kulelerden biri Farac civarında hala mevcuttur. Memlekette iktisadi vaziyette gelişti. Kavurd kestirdiği paraların ayarını muhafazaya büyük ehemmiyet vermiştir. Afdaladdin Kirmani zamanında, yani Kara Arslan'dan bir buçuk asır

⁴⁴² Sibt İbnül Cevzi, Mırat üz-zaman, s. 164.

⁴⁴³ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 59.

⁴⁴⁴ Sibt İbnül Cevzi, Mırat üz-zaman, s. 164.

⁴⁴⁵ Sibt İbnül Cevzi, Mırat üz-zaman, s.164. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s.58.

sonra bile, "nakdi Kavurdi" büyük kıymet taşıyor ve diğer paralara tercih ediliyordu. Fakat şimdiye kadar Kavurd paralarından hiç biri ele geçmemiştir. Onun zamanında fiatlar üzerinde daimi bir kontrol mevcut olmuştur. Ayrıca Kirman'dan geçerek Sistan, Hindistan ve Fars körfezine giden ticaret yollarını da himaye etmiştir.⁴⁴⁶

Melik Kavurd'un en büyüğü Sultanşah olmak üzere, Emiranşah, Kirmanşah, Turanşah, Merdanşah, Ömer, Hüseyin, Nuh, Davut ve Şahinşah adlarında erkek çocukları vardı. Rivayete göre kırk kızı vardı. Bunları Buveyhi emirleri ve çoğunu da mahalli alevi aileler ve kendi gulamları ile evlendirmişti. Kızlarından sekizini Şemseddin Ebu Talib Zeyd Nessabe ve yedi oğluna vermişti. Kara Arslan'ın çocuklarından Melikşah ile yapılan savaşta etkileriyle ilgili şu sonuçları çıkarabiliriz; 1) Kirmanşah, Hüseyin, Ömer ve Merdanşah savaşa katılmamışlardır. 2) Sultanşah ve Emiranşah savaşa iştirak etmişler. 3) Sultanşah gözlerine mil çekilme sırasında sağ kalmış, Emiranşah ise ölmüştür. 4) Turanşah'ın savaşa katılıp katılmadığı anlaşılamıyor. Eğer katıldıysa, daha sonra Kirman Selçukluları tahtına geçtiğine göre, gözlerine mil çekilip de sağ kalan ikinci kişidir.⁴⁴⁷

Kara Arslan saltanatlığının süresi konusunda değişik bilgiler vardır. Hamdullah Mustevfi ve Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond onun 32 yıl hükümdarlık yaptığını belirtmişlerdir.⁴⁴⁸ Kadı Gaffari 24 yıl saltanatta kaldığını açıklamıştır.⁴⁴⁹ İşin ilgi çekici yönü her iki rivayette doğru görünüyor. 434/1043 yılını alırsanız, Kirman'a Selçuklu akınlarının ilk başlangıç yılına raslıyor. Hareket noktamız 466 olursa 24 yıl saltanat süresi 442/1050-1051 yılına, yani Kavurd'un Kirman'a hakim oluş tarihine uygun düşüyor.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ İbrahim Kafesoğlu "Kavurd Mad." İ. A. VI. s. 458. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 63-64.

⁴⁴⁷ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 59-60-61; 64-65.

⁴⁴⁸ Hamdullah Mustevfi, a.g.e., s. 471-472. Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond, a.g.e., IV. s. 352

⁴⁴⁹ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 117

⁴⁵⁰ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 65.

Kavurd'un bir hükümdar olarak hatası, Büyük Selçuklu Devleti Sultanlığını ele geçirmek için taht kavgalarına karışması olmuştu. Babası Çağrının ölümünden sonra Kirman Selçukluları Devleti hükümdarı Kavurd'un, Tuğrul adına hutbe okuttuğunu bildiriyor. Şu halde o, amcası Tuğrul'un vasalı olmuştu. Fakat Sultan'ın ölümünden hemen sonra tahtı ele geçirmek istemesi, kardeşi Sultan Alparslan'ın ondan çekinmesine ve daima kontrol altında tutmasına yol açmıştı. Alparslan'ın tahta çıkışı (1063) Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihinde mühim bir merhale olmuştur. İmparatorluğun hakiki birliği onun tahta çıkışından itibaren kurulmuştur. Bu itibarla, denilebilir ki, asıl Selçuklu İmparatorluğu bu tarihte başlar. Bunun tabii neticesi olarak, bütün vasal devletler gibi Kirman bölgesi de doğrudan Alparslan'a bağlıdır. Kardeşi ölünce de saltanat davasına kalkıştı. Bu sefer de Melikşah'ın hükümdarlığını tanımadı. Ama isyan etmesi ölümüne sebep olmuştu. Kavurd'un en büyük dileği dünya hükümdarı olmak istemesiydi. Oysa bunu gerçekleştirmesi için önce Selçuklu İmparatorluğu saltanatını ele geçirmesi gerekiyordu. Amacını hiç bir zaman gerçekleştiremedi.⁴⁵¹

B. KIRMANŞAH B. KAVURD

1. Kirmanşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi

Kirmanşah ile ilgili bilgiler oldukça azdır. Sadece Kavurd, Melikşah ile harbe yöneldiği zaman, Kirman'da kendi yerine oğlu Kirmanşah'ı vekil bırakmıştı. Hemedan'daki savaşı babası kaybedince Kirman hükümdarlığına onu geçirdiler. Kaynaklar onun meliklik dönemi hakkında bilgi vermemektedirler. Kirmanşah'ın bir yıl hüküm sürdüğünü belirtmişlerdir. Ölüm sebebini de belirtmemişlerdir.⁴⁵² Ancak Kavurd'un birçok çocuğu olduğu biliniyor. Bu yüzden aralarında taht mücadelesi olması tabidir. Kirmanşah'ın öldürülmüş olma ihtimali vardır. Fakat

⁴⁵¹ Mehmet Altan Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 100. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 64.

⁴⁵² Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 16. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 306. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 68-69.

onun yerine geçen Hüseyin b. Kavurd çok küçük yaşta tahta geçirilmişti. Diğer kardeşleri de Melikşah tarafından hapiste tutuluyordu. Bu sebeple diğer bir ihtimalle eceli ile ölmüştür. Kirmanşah'ın gömülü olduğu yer hakkında da kaynaklar bilgi vermemişlerdir. Başkent Berdesir'de gömülü olduğu tahmin ediliyor. Tesbit edilebilen Arslanşah adında bir oğlu vardı.⁴⁵³ Onun saltanatı 466 ve 467 yılları arasında olması gerekir. Bazı kaynaklara göre daha önce de bahsettiğimiz gibi Kavurd ile Melikşah arasında savaş cemaziyelevvel 466 Çarşamba⁴⁵⁴ günü olduğu kabul edilirse; Kirmanşah'ın bir yıl hükümdarlık yaptığı ortaya çıkar. Ama aynı zamanda bu savaşın yılını 465 olarak veren kaynaklar da vardır.⁴⁵⁵ Eğer bu tarih doğru ise o zaman Kirmanşah'ın da saltanat süresi bir yıl daha artacaktır. Yani 465 yılında Kirmanşah tahta çıkmış oldu. 467 yılına kadar iki yıl Kirman hükümdarı oldu. Muhammed b. İbrahim bu açıklamayı eserinde belirtmesine rağmen; Kirmanşah'ın bir yıl hükümdarlık yaptığını açıklamıştır.⁴⁵⁶ Buna karşılık Erdoğan Merçil ise şöyle açıklama yapmıştır: Savaşın tarihini 466 alırsak; Kirmanşah'ın bir yıl hükümte kaldığını göz önüne aldığımızda onun ölümü aşağı-yukarı Cemaziyelevvel 467'de en az iki ay sonrasına gidiyor. Böylece Kavurd ile Melikşah arasındaki savaşın 4 Şaban 465/15 Nisan 1073 tarihinde olduğunu kabul etmek mümkün görünüyor.⁴⁵⁷ Yalnız tarihçilerin ortak görüşü; Kirmanşah'ın yaklaşık 1 yıl hükümdarlık yaptığıdır.

C. HÜSEYİN B. KAVURD

1. Hüseyin B. Kavurd'un Ölümü ve Defnedilmesi

Kirmanşah öldüğü zaman onun yerine Hüseyin b. Kavurd'u tahta geçirdiler. Hüseyin tahta geçtiğinde çok küçük yaşta idi. Rivayete göre onun

⁴⁵³ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 69.

⁴⁵⁴ Sadreddin Ebul Hasan Ali b. Ebil Fevaris Nasır b. Ali El-Hüseyini; a.g.e., s. 39..

⁴⁵⁵ Kadı Gaffari, a.g.e., s. 117. Hamdullah Müstevfi Kazvini, a.g.e., s.48. Mirmuhammed b. Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond, a.g.e.,IV, s.279. İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s.82.

⁴⁵⁶ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 16.

⁴⁵⁷ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 49-50.

beşiğini tahta koyuyorlar ve bar veriyorlardı. Kirman'ı kendisi yönetecek güçte değildi. Kara Arslan'ın diğer çocukları Ömer ve Merdan-şah, Gevheriye adı verilen küçük bir kalede hapis idiler. Bu durum tahta geçmek için Kavurd'un hanedan üyeleri arasındaki bir mücadeleye işaret olabilir.⁴⁵⁸ Ardından Sultan-şah'ın Kavurd'un katlinden sonra gözlerine mil çektiler. Ama Sultanşah buna rağmen görebiliyordu. Görünüş açısından kötü oldu. Babasının hizmetçilerinden bir şahıs Melikşah'ın orduğahından onu kaçırdı. Kendi arkasından Kirman'a gitti. Çok küçük olan kardeşi Hüseyin'in yerine Kirman tahtına oturdu.⁴⁵⁹ (467 safer ayında). Daha sonra Hüseyin b. Kavurd'un yaptığı işler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bunda onun çok küçük yaşta tahta geçmesi neden olabilir. Çünkü hükümet işleriyle kendisinin bir alakası yoktu. Böylece bir çok tarihçi onun saltanatlığından bile bahsetmemişlerdir. Tahttan indikten sonra neler yaptığı, nasıl ve kaç yaşında öldüğü hakkında bilgi bulunamamıştır. Aynı şekilde gömülü olduğu yer için, yaşadığı yer Berdesir olduğundan, burada gömülmüş olma ihtimali bulunmaktadır, diyebiliriz. Kaç yıl veya ay hükümdarlık yaptığı konusunda da şunları söyleyebiliriz: Kirmanşah 466 yılında tahta geçmişse; 1 yıl tahta kaldı. Sultanşah'ın 467 Safer ayından 2 ay sonrasına denk geliyor. Oysa arada Hüseyin b. Kavurd unutulmuş oluyor. Fakat onunda saltanatta kaldığı kesinlik kazanmıştır. 466 yılını Kirmanşah'ın tahta geçmesini kabul edemeyiz. Kavurd 465 yılında savaşı kaybettiğini göz önünde tutarsak; 466 yılı Şaban ayına kadar Kirmanşah tahta kalmıştır. Sultanşah ise 467 Safer ayında başa geçmiştir. Şaban ile Safer ayı arasında 7 aylık süre vardır. Büyük bir ihtimalle Hüseyin b. Kavurd'da 6-7 aylık bir süre Kirman tahtında kaldığı iddia edilebilir. Böylece Kavurd'un 465 yılında savaşı kaybettiği doğrulanmaktadır. Hüseyin'inde bir şey anlamadığı saltanatlığı bir yıl dolmadan bitmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 69.

⁴⁵⁹ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. (21-22).

⁴⁶⁰ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 49-50. Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s.16; 21-22.

D. SULTANŞAH

1. Sultanşah'ın Siyasi Hayatı

Sultanşah 465 Hemedan yakınlarındaki Kerec'te yapılan savaş sonucunda yakalanmıştı. Babası öldürüldüğü gibi kardeşi Emiranşah ile birlikte gözlerine mil çekilmişti. Onların maruz kaldığı bu muamele, Türk hakimiyet telakkisinin hanedan azasına tatbikini amir hükümlerine aykırıdır. Bunun sebebi, alınacak tedbirlerin hanedan dışından bir devlet adamı olup, kendisini Türk devlet telakkisi ile bağlı saymayan vezir Nizamülmülk'e bırakılmış olmasıdır. Bu itibarla Kirman Selçukluları Devletine tatbik edilen muameleyi normal vasallık kuralları ile izah etmeye imkan yoktur ve istisnai bir haldir. Bu hareket, Melikşah'ın Kirman Selçukluları Devletini ortadan kaldırmak kararında olduğunu gösteriyor.⁴⁶¹ Buna rağmen, Sultanşah'ın gözlerini kör etmek için mil çektiği zaman, mil çeken kimse onların gözlerinin nurunu gidermemeğe niyet etmiş ve işini savsaklamıştı. Böylece Sultanşah'ın gözünün nuru yok olmadı. Eskisi gibi görebiliyordu. Ancak Hemedan'da bir evde hapsolünmüşlar ve üzerlerine güvenilir muhafızlar tayin edildiğinden kurtulmaktan ümitlerini kesmişlerdi. Ayrıca muhafızlar onlarla konuşmadığından kurtuluş için bir çare de bulamıyorlardı.⁴⁶² Bu arada Sultan'ın kardeşi Ayaz'ın vefatı haberi geldi, amcası hakkında, Sultan'ın düşüncesine hacet bırakmıyarak iş gördüğü gibi, bunun da kalbi bunu düşünmekten müsterih oldu.⁴⁶³

Sultan Melikşah'ın diğer olaylar ile meşgul olmasından yararlanarak bir hile düşündü ve kendilerine hizmet için iki cariyeye istedi. Melikşah bunları kör bildiği için dileklerini yerine getirdi ve emirlerine iki cariyeye verdi. Cariyeler bunların bulunduğu hücreye giderek hizmetlerini görmeye başladılar. Bu cariyelerin yüzünden muhafızlar onların üzerine izinsiz girmiyor ve ne yaptıklarını göremiyorlardı. Nihayet Sultanşah ve kardeşleri muhafızların biri ile dost oldular ve kaçmak için tedbir alarak Kirman'a haber gönderdiler. Neticede Sultanşah ve

⁴⁶¹ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 101.

⁴⁶² Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 117 Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 69-70.

⁴⁶³ İmadeddin al-katip al-İsfahaninin *Al-Bondari*, a.g.e., s. 50.

kardeşleri kaçma planını başarı ile uyguladılar şehir dışında bırakılan atlara binerek süratle kaçtılar Ve bir kaç gün içinde Kirman'a ulaştılar.⁴⁶⁴

Kadı Gaffari "biri onu gizlice elbise içinde saklıyarak Kirman'a getirdiğini belirtmiştir.⁴⁶⁵ Muhammed b.İbrahim, Rükneddevle Sultanşah'ın taht mirasına oturduğunu ve şeref derecesini artırdığını ve memleket işlerini eline aldığını yazmıştır. (467 Safer).⁴⁶⁶ Mehmet Altay Köymen ise Kavurd'un adamlarından biri tarafından kaçırıldığını açıklamıştır.⁴⁶⁷ Sultanşah Berdesir şehrinde Kirman Selçukluları tahtına oturdu. (467 Safer/Eylül-Ekim 1074)⁴⁶⁸

2. Sultanşah'ın Ölümü

Sultanşah eğlenceye ve içkiye düşkün bir insandı. Kardeşlerinden sadece Turanşah hayatta idi. Kirman Meliki ondan çekiniyordu. Kendine rakip olacağından; onu öldürmeyi bile düşünüyordu. Ancak Turanşah'ı Bem'e göndermekle yetindi.⁴⁶⁹ Daha sonra da Sultanşah istiska "vücudun bir tarafında veya karnında su birikme" hastalığından ölmüştü.⁴⁷⁰

Ne zaman öldüğü konusunda ihtilaflar vardır. Kadı Gaffariye⁴⁷¹ göre 477 yılında; Hamdullah Kazvini⁴⁷² ise 476 tarihinde öldüğünü yazmışlardır. Günümüz tarihçileri de 477 / 1085 yılını kabul etmektedirler.⁴⁷³

⁴⁶⁴ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 70. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 306.

⁴⁶⁵ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e, s. 117

⁴⁶⁶ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 21.

⁴⁶⁷ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 101.

⁴⁶⁸ Ali-Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 306. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 70-71

⁴⁶⁹ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 22. Efdaladdin Ebu Hamid Ahmet b. Hamid Kirmani, İkd el-Ula Lil- Mevkıf el-ala, (nşr. Ali Muhammed Amiri Naimi) Tahran hş. 1311 s. 89.

⁴⁷⁰ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 75

⁴⁷¹ Kadı Gaffari, a.g.e., s. 117.

⁴⁷² Hamdullah Müstevfi Kazvini, Tarihi Güzide, s. 472.

⁴⁷³ Osman Turan, a.g.e., s. 256. Ali sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 306. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 75.

3. Sultanşah'ın Defnedilmesi

Sultanşah'ın 12 yıl padişahlıkta kaldığı söyleniyor.⁴⁷⁴ Ancak Muhammed b. İbrahim onun 10 yıl Kirman Meliki olduğunu da belirtmiştir.⁴⁷⁵ Sultanşah'ın nerede gömüldüğüne dair bilgi kaynaklar da bulunmamaktadır. Berdesir'de yaşadığı için orada gömülü olduğu tahmin edilmektedir.

E. TURANŞAH

1. Turanşah'ın Siyasi Hayatı

Kavurd'un oğlu ve Sultanşah'ın kardeşidir. Lakabı İmadeddin'dir. Sultanşah ve diğer devlet büyükleri hareketleri ve konuşması yüzünden onun padişahlık yapabileceğini ümit etmiyorlardı. Fakat Sultanşah'ın çocuğu olmamıştı. Ayrıca Kavurd'un oğullarından hayatta başka kimsenin kalmaması sebebiyle, Kirman Selçukluları hanedanında veraset hakkı Turanşah'ın oluyordu. Emirler onun bulunduğu Bem şehrine giderek onu merkez Berdesir'e getirdiler ve tahtta onu oturtular (Ramazan 477/Ocak 1085). Daha sonra annesi, oğlunun Melikliğini tastik ettirmek için, hediye ve mallarla Sultan Melikşah'ın huzuruna gitti. Sultan Melikşah ona ikramda bulunup, Turanşah'ı Kirman Meliki tayin etti. Şehrin dışında da yeni bir mahalle inşa etti. Orada saray cami medrese hanekah (zaviye), hastahane, hamam ve evler yaptırdı. Askerleride oraya nakletti. Askerlerin şehir içinde oturmalarına müsaade etmedi.⁴⁷⁶ Çünkü o devirlerde bir ordu şehre hakim olduğu zaman, askerler evlere bölüştürülüyor ve her ev sahibi bir veya birkaç askeri evinde barındırıyor ve onlara bakıyordu. Kirman'da da durum böyle idi. Turanşah'ta tahta geçişinin ertesini yılı (478/1086) bu durumun yarattığı sosyal meselelere şahit olmuş ve bunu önlemek için de, bir takım imar faaliyetlerinde

⁴⁷⁴ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 22. Kadı Gaffari, a.g.e., s. 117. Hamdullah Müstevfî Kazvini, a.g.e., s. 472. Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havendşah Mirhand, a.g.e., IV. cilt, s. 352. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 306. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 75.

⁴⁷⁵ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 22.

⁴⁷⁶ Osman Turan, a.g.e., s. 256.

bulunması gerekmişti. Bunun için mühendis ve ustaları çağırarak şehir dışında imar faaliyetlerine girişti.⁴⁷⁷

Melik Kavurd'un ölümünden sonra Kirman Selçuklularının bir süre için komşu eyalet Fars'ın hakimiyetini kaybettikleri anlaşıyor. Sultan Melikşah 465 Ramazanını/Mayıs-Haziran 1073 İsfahan'da geçirmiş ve Fars eyaletinin idaresini Emir Rüknuddевle Humar Tegin'e vermişti. Emir Humar Tegin'den sonra Fars'da asayiş bakımından emniyetsiz bir devre başladı. Şiraz'a yılda iki defa; biri Şebankare, Diğeri Türkmenler tarafından olmak üzere akınlar yapıldı. Şehir yağmalanmıştı. Melik Turanşah, Fars'ın bu karışık durumundan yararlanarak; Fars'a iki sefer yaptı. Birinci girişiminde mağlup oldu, ikincisinde ise karşısındaki güçleri yenerek, Fars'ı aldı. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'da onun Fars hakimiyetini tastik etti. (479/1087). Turanşah zamanında Fars'da işler tekrar Şebankare büyüklerine bırakıldı, her birine bir nahiyede amillik verildi.⁴⁷⁸

487 yılı 10 Muharrem (30 Ocak 1094) Cuma günü Bağdat'ta hutbe Sultan Berkyaruk adına okundu. Sultan Berkyaruk 486 yılının sonlarında (11-20 Ocak 1094) Bağdat'a gelmişti. Halife el-Muktedi Biemrillah'a haber gönderip hutbenin kendi adına okutulmasını istedi. Bu teklif kabul edildi. Mahmut bin Melikşah'ın annesi Terken Hatun el-Celaliye Emir Üner'i bir orduyla Fars bölgesini Kirman Melikinden almak üzere göndermişti. Emir Üner burada üstünlük kurdu. Fakat kendisi iyi bir idareci değildi. Bu yüzden Fars'ı iyi idare edemedi. Sonuçta burada bulunan askerler ondan soğuyup Turanşah'a katıldılar ve Emir Üner'i bozguna uğrattılar. (Cemaziyelahir 487/Haziran-Temmuz 1094).⁴⁷⁹

Turanşah zamanındaki diğеr bir olay da Umman halkının isyanı idi. Umman halkı isyan ederek, Kirman Selçuklularının şihnesini uzaklaştırmış ve şehre hakim olmuşlardı. Turanşah, bu duruma derhal müdahale etmiş ve

⁴⁷⁷ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 77-78.

⁴⁷⁸ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 79. Ali Sevin-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 307.

⁴⁷⁹ İbnül Esir, El-Kamil, X. cilt, 195; 202. Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 117, Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 79-80.

mahiyetinden bir grubu ayırarak Umman'a göndermiştir. Bu kuvvet vilayet sakinlerinden, isyanı çıkardığı anlaşılan, Harici ve Rafizileri mağlup ederek, tekrar Selçuklu hakimiyetini sağladı. Turanşah'ın ticari yönde olduğu anlaşılan bir girişimi de Fars körfezinde küçük bir ada olan Kays (kiş)'i Kirman'ın limanı yapmak istemesiydi. Bu sırada yine aynı körfezdeki Sıraf şehri, İran-Hindistan ve Çin arasındaki ticarete en önemli rolü oynamakta idi. Muhtemelen Sıraf'ın ticaretteki bu etkinliğini azaltmak için Turanşah Kays adasına yönelmiş ve onu bu sahillerin limanı yapmıştı. Daha sonra Kays cari üstünlüğü sona ermişti. Bu nedenle Hürmüz Meliklerinin Turanşah'ın ismini iftiharla kendi hükümdarlarında kullandıklarını ifade ederek, aynı aileden iki kişinin Turanşah adını taşıdığı belirtilmektedir.⁴⁸⁰

2. Turanşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi

Terken Hatun el-Celaliye'nin gönderdiği Emir Üner ile Turanşah arasında yapılan savaştan daha önce bahsetmiştik. Kirman Meliki bu savaş sırasında yaralanmıştı. O muharebede bir kılıç darbesi Turanşah'a gelmişti. Yaralı bir şekilde Hemedan'a gitti. Yaklaşık bir ay sonra aldığı kılıç yarısından iyileşemedi ve öldü.⁴⁸¹ Turanşah Hemedan'da öldüğü için oraya gömüldüğü tahmin ediliyor.⁴⁸²

Turanşah'ın ölüm tarihi hakkında değişik tarihler verilmektedir. Kadı Gaffari ve İbnül Esir Turanşah'ın 487-1094 yılında⁴⁸³ Handmir ve Hamdullah Müstevfi, 489-1096 yılında⁴⁸⁴ Muhammed b. İbrahim ise Zilkade 490/Ekim-Kasım 1097 yılında⁴⁸⁵ öldüğünü yazmışlardır. Bu da bize Turanşah'ın ölümünde üç yıllık bir ihtilaf olduğunu gösteriyor. Ancak kaynakların hemen hepsi onun onüç yıl hükümet sürdüğü hususunda birleşiyorlar. Turanşah 477 yılında tahta geçtiğine göre, ölümünün onüç yıl sonra 490'da olması akla daha uygundur.⁴⁸⁶ Osman

⁴⁸⁰ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 80-81, Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 307.

⁴⁸¹ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 117. İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s. 202.

⁴⁸² Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 117.

⁴⁸³ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 117. İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s. 202.

⁴⁸⁴ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 28. Hamdullah Mustevfi Kazvini, a.g.e., s. 472.

⁴⁸⁵ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 28.

⁴⁸⁶ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 28.

Turan ve İbrahim Kafesoğlu Turanşah'ın 1085-1097 yılları arasında saltanatta kaldığını açıklamışlardır.⁴⁸⁷

Turanşah'ın onüç yıl hükümdarlık yaptığını Muhammed b. İbrahim belirtmiştir.⁴⁸⁸ Hamdullah Müstevfi 13 yıl ve 6 ay hükümdar olduğunu⁴⁸⁹ ve Seyyid Burhaneddin Havendşah Mirhond ise 13 yıldan biraz az olmak üzere saltanatta kaldığını bildirmiştir.⁴⁹⁰ Ali Sevim ve Erdoğan Merçil 13 yıl 1 ay hükümdarlık yaptığını yazmışlardır.⁴⁹¹

Turanşah icraatı ile, melik olmadan önce, hakkında söylenenleri yanıltmıştı. Rivayete göre; onun doğruluk, adalet ve iyi ahlaki Sasani hükümdarı Anuşirevan (I Hüsrev 531-579) ve Emevi halifelerinden Ömer b. Abdülaziz (717-720) devirlerini halka unutturacak kadar mükemmeldi. Ayrıca ondan sonra yaşayan Kirman Selçuklu Meliklerinden Muhammed b. Aslanşah (1142-1156)da "bizim kabilemizden, yani Kavurd evladından hükümdarlıkta örnek ve önderliğe münasip iki padişah olduğunu" ve bunlardan birisinin Turanşah olduğunu söylemiştir. O hayırsever, şair ruhlu ve adil bir insandı. Elde mevcut iki altın sikkeside görülen lakapları ise "Fahred-devle ve'd-din" ve "Muizz ed-dünya" dir.⁴⁹²

F. İRANŞAH

1. İranşah'ın Siyasi Hayatı

Turanşah'ın tek oğlu İranşah idi. Çocukluğunda kötü arkadaşları vardı. Çünkü yetim arkadaşları ve aile bağlarından uzak yaşayan dostları bulunmaktaydı. Ve onu da günaha yönlüyorlardı.⁴⁹³ Babası öldüğü zaman onu Kirman

⁴⁸⁷ Osman Turan, a.g.e., s. 256. İbrahim Kafesoğlu "Selçukluları mad." İ. A. X.cilt, s. 379.

⁴⁸⁸ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 28.

⁴⁸⁹ Hamdullah Mustevfi Kazvini, a.g.e., s. 472.

⁴⁹⁰ Seyyid Burhaneddin Havendşah Mirhond, a.g.e., IV.cilt, s. 352.

⁴⁹¹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 307.

⁴⁹² Nasraddin Munişi, Kirmani, Sımt el-Ula lil-Hazret el-Ulya, (nşr. Abbas İkbāl) s. 17. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 82-83. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 307.

⁴⁹³ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 117.

Selçukluları tahtına oturtular. (27 Zilkade 490/5Kasım 1097). Turanşah devrinde Fars'ı almakla görevlendirilen Büyük Selçuklu Devleti emirlerinden Üner'i, bu sefer Sultan Berkayaruk, Fars'a vali tayin etti. Fars'ta ise Melik Turanşah'ın ölümünden sonra Şebankare büyükleri birer bölgede hakimiyet kurmuşlardı. Onlar, Emir Üner'in üzerlerine geldiğini öğrenince Melik İranşah'tan yardım istediler. İranşah, Kirman'dan Fars'a geldi ve Şebankarelilerin yardımı ile Emir Üner'i mağlup etti. Emir Üner İsfahan'a kaçtı. (492/1098-1099). Bu olay Fars bölgesinin, İranşah devrinde de Kirman Selçuklularına tabi olduğunu gösteriyor.⁴⁹⁴

İranşah b. Turanşah b. Kavurd Bey "İsmailiyye" adıyla tanınan Türkleri öldürmüştü. Halbuki onlar bu batını taifesine mensup değillerdi. Sunni olup İsmail adlı bir emire bağlı oldukları için kendilerine "İsmailiyye" deniliyordu. İranşah bu Türklerden iki bin kişinin de ellerini kesmişti. Kirman Meliki içkiye sefahate düşkün idi. Kötülüğü ve zulmü ile halkın nefretini kazanmıştı. İlim adamlarını öldürüyor ve tahta rakip olur endişesiyle de akrabalarını sıkı takip ediyordu. Batıniler ve Hasan Sabah taraftarlarıyla mektuplaşıyordu. Onlarla dost olmuştu. İslam dini ve imandan uzaklaşmış Kirman halkı üzerinde adaletsizce davranıyordu. Yanındaki akli başında nedimlerinden yüz çevirerek birkaç dinsizle arkadaşlık ettiği anlaşıyor. Onun arkadaşlık ettiği kimselerden Kaka Beliman adındaki şahıs, itikatının ve ahlakının kötülüğü ile meşhurdu. İranşah'ı şer'an yasak edilmiş olan hususları helal sayacak kadar cesaretlendirmişti. Batılı temayülünde olduğu rivayetide vardı. Huzistan'da katiplik yapan "Ebu Zur'a" adlı bir şahıs İranşah'ın yanına elçi olarak gelmiş, ona Batıniliği anlatmıştı. İranşah'ta Batını mezhebini kabul etti. İranşah'ın yanında Ahmet b. el-Hüseyin el-Belhi" adlı bir halife Fakihi vardı. Halk nazarında hürmet ve itaat edilen bir zat idi. İranşah bir gece onu yanına getirtti ve Fakih uzun süre onun yanında kaldı. Oradan ayrılınca peşine onu öldürmek üzere adam görevlendirdi. Sabahleyin halk Melik İranşah'ın yanına girdiler, aralarında Sahib ul-ceyş (ordu kumandanı) da vardı. İranşah'a: "Ey

⁴⁹⁴ İbnül Esir, El-Kamil, X, s. 203. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.308. 309. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 84.

Melik! Bu Fakihi kim öldürdü?" diye sordu. O da: "Şehrin şahnesi sensin, bir de gelmiş."Onu kim öldürdü?" diye bana soruyorsun." dedi. Sahibül Ceyş'de: "Ben onu öldüreni biliyorum" diyerek yanından kalktı. Ve üç yüz suvariyle oradan ayrılıp İsfahan'a gitti. İranşah onu geri çevirmek için peşine iki bin suvari gönderdi, fakat Sahibül-ceyş onlarla savaşıp mağlup etti. Ve doğruca İsfahan'a gitti. Sultan Muhammed ile Müeyyidül- Mülk İsfahan'da bulunuyorlardı. Sultan onu saygıyla karşıladı ve: "Sen hükümdarların (Meliklerin) babasısın." dedi.⁴⁹⁵

2. İranşah'ın Öldürülmesi ve Defnedilmesi

Halk tarafından çok sevilen ve sayılan Ahmet b. el-Hüseyin el-Belhi'nin öldürülmesi yüzünden İranşah Küfr (dinsizlik) ve felsefeye mensup sayıldı ve bardağı taşıran son damla oldu. İranşah, Atabeg Nasır ed-Devle gittikten sonra daha rahat hareket etmeğe başladı. Ancak devlet ümerası dini değerlere hürmetteki gevşekliği ve devlet işlerinin yürütülmesindeki zayıf fikirlerinden dolayı ondan nefret etmişlerdi. Emirlerin ileri gelenlerinden Çolak Bazdar adında bir Türk, halktan bir grup ile beraber Şeyhülislam Kadı Cemal ed-din Ebul-Meali⁴⁹⁶, (Kadı Ebul Ala)⁴⁹⁷ ve İmam Tacül-Kura (evliyalardan ve ulemalardan her ikisi sofu ve gınahtan sakınanlardan idi.) ya giderek, İranşah'ın Kaka Beliman ile Cuma günü, muhtemelen namaz sırasında, camide ulema ve büyüklerin ileri gelenlerini öldürmeği kararlaştırdığını anlattı. Onlar bu tasarladıklarını uygulayabilirse, dini bakımdan yol gösterenler ortadan kalkacak mahrum kalacak halk daha kolay bir şekilde Batını Mezhebine girecekti. Şeyhül İslam ve devrin kadıları bunu önlemek için İranşah'ın tahtan indirilmesinde birleştiler. Ve "Bir padişah İslam dini üzerine dinsizliği ve zındıklığı tercih ederse, her zaman onun kanı mubah olur." diye fetva yazdılar. Cuma sabahı erken saatlerde halk bu fetva üzerine ayaklandırıldı. Kaka Beliman ve adamları öldürüldü. İranşah,

⁴⁹⁵ İbnül Esir El-Kamil, X, s. 263-264 Nasreddin Münşi Kirmani, Simt el-Ula lil-Hazret el-Ulya, s. 17. Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond, a.g.e., IV. cilt, s.352. Osman Turan, a.g.e., s.256. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, 85-86.

⁴⁹⁶ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 86-87.

⁴⁹⁷ Nasreddin Münşi Kirmani, Simt el-Ula lil Hazret el-Ulya, s. 17.

gulamlarından bir grup ile, emirlik sarayının damına sığınmıştı, şefaata dileyerek Kadı Cemaleddin Ebul-Meali'ye "Bu işin önderleri ortadan kaldırıldılar, ben de onlardan yüz çevirdim ve tövbe ediyorum, beni kurtarınız" diye haber gönderdi. Ancak onun öldürülmesi için Fetva verilmişti ve İslam dinini bırakarak başka bir dini kabul ettiğinden bu pişmanlık bildiren sözleri bir fayda sağlamadı.

İranşah yalvarıp yakarmasının sonuçsuz kaldığını görünce, yine gulamlarından, gecenin karanlığından faydalanarak o kavga ve vahşet ortamından kendini kurtarmayı başardı. Ve Berdesir'den Germsir bölgesine yöneldi. Bu kaçış sırasında önce Ciruft'a ulaştı. Ancak burada kendisini düşmanlarından koruyacak bir hisar olmadığını gördüğü zaman, Bem tarafına gitti.⁴⁹⁸ İbnül Esir'e göre, Kirman ve askeri Sahibül Ceyş'in İsfahan'a gitmesine çok içerlediler, hemen toplanıp İranşah ile savaşa girdiler ve onu Berdesir (Kirman'da bir şehir)'den çıkardılar. O şehirden ayrılınca Kadı ile askerler anlaşıp Arslanşah b. Kavurd bey'i tahta çıkardılar. İranşah'da Kirman'daki Bem şehrine gitti.⁴⁹⁹ Fakat ahali onunla savaştı ve şehre sokmadı. İranşah'ın yanındaki askerlerin hepsini öldürdüler. Kirman vekilinin mallarını ve mücevheratını da aldılar. Buradaki tecavüzlerden kurtulamayan İranşah, yanında iki kişi olduğu halde Kirman'ın kalelerinden biri olan Sümeirem kalesine gidip oraya kapandı. Burada "Muhammed Behsütun" adlı bir emir vardı. Berdesir'den bu kaleye Ferah Kıpçak adındaki bir Türk'ün komutasında bir grup askeri onun peşinden gönderdiler.⁵⁰⁰ İbnül Esir ise Kadı ve ordunun anlaşarak Arslanşah'ı tahta çıkardığından; bu kuvvetide onun gönderdiğini zikrediyor.⁵⁰¹ Muhammed Behsütun, İranşah'a "Yanımdan uzaklaş, sana hainlik etmeyi düşünmüyorum, fakat ben müslüman bir adamım ve senin burada kalman beni üzüyor. Bende senin mezhebine girmekle itham ediliyorum." dedi. İranşah çıkmaya karar verince Muhammed Behsütun kendilerini muhasara

⁴⁹⁸ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 85-86-87-88. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.308-309.

⁴⁹⁹ İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s. 264.

⁵⁰⁰ İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s. 264. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 88.

⁵⁰¹ İbnül Esir, *El-Kamil*, X, s. 264.

etmekte olan ordunun kumandanına İrañşah'ın hareketini haber verdi, o da İrañşah'ın yoluna asker sevk etti. Bunlar İrañşah'ın üzerine hücum edip yakaladılar, yanındaki ağırlıkları aldılar. Aynı şekilde Ebu Züra'yı da yakaladılar. Arslanşah'a gönderdiler. O da ikisinide öldürdü ve bütün Kirman şehirlerini de teslim aldı.⁵⁰² İkinci rivayete göre, Emir Muhammed Behsütun, İrañşah'ın Sümeirem Kalesinden ayrıldığını, Ferrah kıpçak'a bildirdi. O da askerleriyle birlikte İrañşah'ı takibe koyuldu. Köşki Şiruye denilen menzilde ona vardı. Hemen orada İrañşah'ı helak ettiler. Kesik başını Berdesir'de Arslanşah'a gönderdiler.⁵⁰³ Ulemanın Fetvası ve halkın tazyiki ile bir hükümdarın düşürülmesine dair bu nadir hadise İrañşah'ın ciddiye kötü bir insan olduğunu ortaya koyar.⁵⁰⁴ Kirman Melikinın gömülü olduğu yer hakkında kaynaklar bilgi vermemektedir. Yalnız yakalandıktan sonra Kirman'ın başkenti Berdesir'e getirildiği için, burada gömüldüğü tahmin edilmektedir.

Kaynaklar Kirman Meliki İrañşah'ın 494 (1100-1101) yıllarında öldürüldüğünde birleşmektedirler.⁵⁰⁵ Yine Habibüs-Siyer'de 494 yılını vermiştir.⁵⁰⁶ Yalnız Ahmet Ali Han Vezirinin verdiği 489 (1096) tarihi yanlıştır.⁵⁰⁷ Çünkü İrañşah'ın 5 yıl hükümette kaldığı konusunda kaynaklar aynı fikirdedirler.⁵⁰⁸ Ancak İrañşah'ın tahta geçiş tarihi 27 Zilkade 490/5 Kasım 1097 ile Arslanşah'ın saltanatlık döneminin başlagıcı olan 22 Muharrem (495/16 Kasım 1101) tarihleri göz önüne alındığı taktirde bu süre, dört yıl onbir gündür.⁵⁰⁹

⁵⁰² İbnül Esir, El-Kamil, X. s. 264.

⁵⁰³ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 32. Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 117. Osman Turan, a.g.e., s. 256. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 308-309. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s.88-89.

⁵⁰⁴ Osman Turan, a.g.e., s. 256.

⁵⁰⁵ İbnül Esir, El-Kamil, X, s. 263-264. Kadı Gaffari, a.g.e., s. 117. Hamdullah Müstevfi, a.g.e., s. 472.

⁵⁰⁶ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 32.

⁵⁰⁷ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 32.

⁵⁰⁸ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 32. Nasreddin Münşi Kirmani, Sımt el-Ula lil Hazret el-Ulya, s. 17. Hamdullah Müstevfi Kazvini, a.g.e., s. 472. Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond, a.g.e., IV, s.352.

⁵⁰⁹ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 89.

G. ARSLANŞAH B. KİRMANŞAH

1. Arslanşah B. Kirmanşah'ın Siyasi Hayatı

İranşah, tahta rakip olur endişesiyle de akrabalarını sıkı takip ettiriyordu. Onlardan bir kısmını kılıçla, bir kısmını da zehirleterek öldürmüştü. Görünüşte Kavurd soyundan, Kirman Selçukluları tahtına geçecek kimse yoktu. Ancak Kirmanşah'ın oğlu Arslanşah, bu takipten kaçıp kurtulmayı başarmıştı. İranşah öldürüldükten sonra, Emirler ve Kadılar Kuyı Gebran mahallesinde yaşadığını haber aldılar. Ve onu 22 Muharrem 495/16 Kasım 1101'de Kirman Selçukluları tahtına oturtular. Arslanşah'ın Tahta çıkışının ilk günlerinde, Umman bölgesinde isyanlar çıktı. Nitekim İranşah'ın devleti kötü yönetmesi ve daha sonraki taht değişikliğinden Umman halkının yararlanmağa çalıştığı anlaşıyor. Emir Ebu Sa'd Muhammed b. Mudar b. Mahmud adlı bir şahsın Umman'ın yarısıyla, Cenabe ve Siraf şehirlerine hakim olarak Basra Emiri İsmail'e tabi oldu. Bunun üzerine Arslanşah, bu bölgeye giderek tekrar Umman'ı ele geçirdi. Bu bilgiye göre, selefleri zamanındaki usul üzere Melik Arslanşah'ın şahnesi Umman'da idi. Fakat yavaş yavaş bilhassa iç kısımlardaki kabilelerin bir dereceye kadar bağımsızlıklarını kazanmağa başladığı anlaşıyor. Ama iç kısımdaki isyanlara rağmen, Arslanşah devrinin sonuna kadar Umman sahili Selçuklular'a tabi olarak kalmıştı. Fars'a hakim olmalarına rağmen Kirman Selçukluları bu bölge ile gereği gibi ilgilenememişlerdi. Bu sebeple de Şebankarelerin Fars bölgesindeki etkinlikleri artmağa başlamıştı. Arslanşah'ın da daha ziyade bir barışçı siyaset izleyerek Şebankareler ile akrabalık tesis etmesi, Selçuklu hanedanının Kirman kolunu Fars'da iyice uzaklaştırdığı anlaşıyor. Daha sonra Emir Çavlı'nın Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar tarafından Fars valiliğine tayin edilmesi (502/1108-1109) ve onun Şebankarelileri itaat altına almak için amansız mücadeleye girişmesi ile bu bölgedeki Kirman Selçukluları hakimiyeti tehlikeye girdi. Atabeg Çavlı'nın önünden kaçan Şebankare Emirleri, Kirman'a sığındılar. Bunun üzerine Atabeg Çavlı, bu emirleri yakalamak için Kirman'a hareket etti. Arslanşah'a bir

elçi göndererek, Şebankare emirlerinin Sultan Muhammed Tapar'ın tebaası olduğunu ve bu sebeple kendisine iade edilmesi gerektiğini bildirdi. Melik Arslanşah da verdiği cevapta, onların kendisine sığındıkları için affedilmesini istedi. Bunun üzerine Atabeg Çavlı, Kirman ve Fars sınırındaki Furg kalesini kuşattı. Melik Arslanşah ise muhasarayı haber almıştı. Hemen asker topladı ve altıbin kişilik bir suvari kuvvetini Atabek Çavlı'nın üzerine yolladı. Melik Arslanşah'ın ordusuna Fung hakimi Musa kılavuzluk yapıyordu. Dağlar arasındaki işlek olmayan bir yoldan hareket eden Kirman ordusu, Atabeg Çavlı'ya ani bir baskın yaptı. Atabeg Çavlı için tek kurtuluş yolu kaçmaktı. Askerlerinin çoğu öldürüldü ve esir edildi. Bu olaydan hemen sonra, barış severliliğini gösteren Arslanşah, Atabeg'in ordusundan ele geçirdiği esirleri serbest bıraktı. Hatta onları donattı (Şevval 508/Mart 1115). Melik Arslan-şah'ın iyi niyetine rağmen, Atabeg Çavlı bu yenilginin intikamını almak için Kirman üzerine ikinci bir sefer yapmayı düşünüyordu. Melik Arslanşah ise, Bağdat'ta bulunan Sultan Muhammed Tapar'a elçi göndererek, Atabeg Çavlı'nın da bu hususta mutlaka rızasını almasını ve Furg'un ona tesliminin gerektiğini bildirmişti. Kirman elçisi 510 yılı Rebü'yülevvel ayında/Temmuz-Ağustos 1116 geri döndü. Bundan sonra Atabeg Çavlı öldü. Sultan Muhammed Tapar onun ölümünü haber aldığı zaman, Melik Arslanşah'ın Fars'ı ele geçirmesinden korkarak Bağdat'tan İsfahan'a dönmüştü. Melik Arslanşah'ın barış ve güveni sağlaması, bu devrede Kirman'ın siyasi mülteciler ve askeri yardım arayanlar için bir sığınak olmasına yol açtı. Yardım isteyenlerden birisi, Gazneliler tahtını ele geçirmek isteyen Bahremşah idi. Gazneli Sultan III Mesut'un ölümünden sonra Arslanşah Sultan olmuş, ancak kardeşi Behramşah taht mücadelesine girerek Arslanşah ile savaşmış ve yenilerek önce Sistan'a oradan da yardım istemek için Kirman'a kaçmıştı. Melik Arslanşah, Behramşah'ı çok iyi karşılamış, ancak onun yardım için Büyük Selçuklu Meliki Sencer'e gitmesini söylemişti. Bunun üzerine Melik Sencer'in yanına giden Behramşah, ondan aldığı

yardım sayesinde kardeşi Arslanşah'ı mağlup ederek Gazneliler tahtına oturmuştur (25 Şubat 1117).⁵¹⁰

2. Arslanşah'ın Ölümü

Melik Arslanşah'ın erkek ve kız bir çok çocuğu vardı. Daha onun sağlığında çocuklarından bir kısmı ölmüş, yedi veya sekiz tanesi hayatta kalmıştı. Çocuklarının içinde en büyüğü Kirmanşah idi. Onun annesi de Zeytun Hatun'du. Bu kadın, önce Kirman Selçukluları sarayına cariyeye olarak satılmış, daha sonra Arslanşah babasının Herat şehrinden bir emir olduğunu anladığı zaman onunla nikahlanmıştı. Zeytun Hatun çok akıllı ve seçkin bir kadındı. Arslanşah hayatının son senelerinde pek sevdiği Zeytun Hatun'un hükmü altına girmiş ve bu kadında kendi oğlu Kirmanşah'ın Arslanşah'a halef olmasını temin etmek istemiştir. Arslanşah'da bu kadını çok sevdiğinden onun isteğini yerine getirmeye çalışıyordu. Bu sebeple de Kirmanşah'ı veliaht tayin etmiş ve başkent Berdesir'de bulunmadığı süreler içinde onu kendi yerine vekil bırakmıştı. Ancak Kirmanşah ehliyetsizliği ve anlayışının zayıflığı sebebiyle meliklik görevini sürdürecektik güçte değildi. Bunu Arslanşah da biliyordu. Arslanşah'ın çocukları arasında Muhammed iyi ahlaklı, olgundu, uyanıktı, dirayeti ve siyasetteki ciddiliği ile meşhurdur. Arslanşah adil ve adaletli bir padişah'tı. Buna rağmen, Kirman Meliki içki ve eğlence hayatına çok daldı ve sürekli şarap içerdi. Yaşı yetmiş geçmişti. Artık iyice yaşlanmıştı. Muhammed babasının durumunun gittikçe kötüleştiğini ve ölümü ile emirler arasında anlaşmazlık çıkacağını, ayrıca ülke düşmanlarının bu fırsattan yararlanmak istemelerinin büyük bir karışıklık ve ızdıraba sebep olacağını anlamıştı. Arslanşah 537 yılı Safer ayının (Ağustos-Eylül 1142) bir gecesi küçük bir hastalıktan şikayetçi oldu. Muhammed için beklediği fırsat gelmişti, diğer kardeşlerinden önce harekete geçerek babasını bulunduğu saray-ı Deşt'ten aldı. ve Kale-i Kuh'a

⁵¹⁰ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s.90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-101. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 310-311. Osman Turan, a.g.e., s. 256. Mükrimin Halil Yinanç, İ.A., I, s. 610.

göndererek hapsedtirdi ve kendisi Kirman Selçukluları tahtına çıktı. Arslanşah bu kalede üç yıl tutuklu olarak yaşamış ve mutemelen 1145 yılında ölmüştür.⁵¹¹

İslam Ansiklopedisinde onun hakkında Muhammedşah tarafından hapsedildikten biraz sonra vefat etmişse de, eceli ile öldüğü şüpeledir denilmektedir.⁵¹²

3. Arslanşah'ın Defnedilmesi

Arslanşah'ın gömülü olduğu yer hakkında kaynaklar bilgi vermemektedir. Sadece Kirman'ın Başkenti Berdesir'de gömüldüğü tahmin edilmektedir. Kadı Gaffari'nin Tarihi Cihan Ara, Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond'un Tarihi Ravzat üs-Safa'da ve Hamdullah Mustevfi'nin Tarihi Güzide'sinde, Arslanşah'ın 536 yılında öldüğünü yazmışlardır.⁵¹³ Buna karşılık Erdoğan Merçil ve İslam Ansiklopedisinde 537 tarihini Arslanşah'ın ölüm tarihi olarak almışlardır.⁵¹⁴ Arslanşah'ın hükümdarlık süresi 42 yıl olarak bildirilmektedir.⁵¹⁵ Yanlız Osman Turan 40 yıl saltanatta kaldığını ifade etmiştir.⁵¹⁶ Kaynaklar Arslanşah'ın 70 yaşının üzerinde öldüğü konusunda birleşmektedirler.⁵¹⁷ Lakabı Muhyil İslam vel Müslimin olan Arslanşah zamanında, ticaretin yanısıra, sanat ve ilim de gelişmeye

⁵¹¹ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 101-102-103. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.311. Hamdullah Mustevfi Kazvini, a.g.e., s. 472. Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118. Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond, a.g.e., IV, s. 352. Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 35. Mükrimin Halil Yinanç, "Arslanşah mad.", İ.A, I, s. 610.

⁵¹² Mükrimin Halil Yinanç, "Arslanşah mad.", İ.A, I, s. 610.

⁵¹³ Mükrimin Halil Yinanç, "Arslanşah mad.", İ.A, I, s. 610. Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118. Mir Muhammed b. Burhaneddin Havend-şah Mirhond, a.g.e, IV, s. 352. Hamdullah Mustevfi Kazvini, a.g.e., s. 472.

⁵¹⁴ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 103. Mükrimin Halil Yinanç, "Arslanşah mad.", İ.A, I, s. 610.

⁵¹⁵ Mir Muhammed b. Burhaneddin Havend-şah Mirhond, a.g.e., IV, s. 352. Hamdullah Mustevfi Kazvini, a.g.e., s. 472. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.311. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 103. Mükrimin Halil Yinanç, "Arslanşah mad.", İ.A, I, s. 610.

⁵¹⁶ Osman Turan, a.g.e., ss. 256.

⁵¹⁷ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118. Muhammed b.İbrahim, Tarih-i Kirman, s.35. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 102.

başlamış ve komşu ülkelerden ilim adamları Kirman'a gelmişlerdi.⁵¹⁸ Onun dönemi Kirman devleti tarihinde parlak bir çağ olarak anılmıştır⁵¹⁹

H. MUHAMMED B. ARSLANŞAH

1. Muhammed B. Arslanşah'ın Siyasi Hayatı

Arslanşah b. Kavurd'un oğludur.⁵²⁰ İbrahim Kafesoğlu ise Muhammed'in Arslanşah'ın yeğeni olduğunu açıklamıştır.⁵²¹ Melik Muhammed, Tahta geçtiği zaman Ribati Ali abad'a sığınmış olan kardeşi Kirmanşah'ı yakalattırdı. Onu hemen o gün öldürdüler. Onun diğer kardeşi Selçukşah ise Berdesir'den güneye, Gernsır bölgesine kaçarak hayatını kurtarmış, Diğer kardeşi Kara Arslan Bey ise kendisinin lutfuna sığınmıştı. Ancak Kirman Meliki Muhammed, onu yanında tutmasına rağmen, o kadar küçük düşürücü davranışlarda bulundu ki, Kara Arslan Bey, daha fazla dayanamıyarak intihar etti. Yirmiye yakın kardeşi olan Melik Muhammed, kardeşlerine açimasızca davranmış, onları şehir ve çöllerdeki kalelere göndermiş, bununla da yetinmeyerek hepsinin gözlerine mil çektirmişti. Böylece o, ilerde hükümdarlığını tehdit edebilecek kimseleri, daha başlangıçta etkisiz duruma getirmiş oldu. Melik Muhammed tahta geçer geçmez Berdesir'den ayrılarak Gernsır bölgesine hareket etmiş ve Ciruft'da oturmağa başlamıştı. Buna belki de, isyanından korktuğu Kardeşi Selçuk-şah'a yakın bulunmak istemesi sebep olmuştu. Selçukşah ise, Muhammed'in tahta çıktığı ilk yıl 537/1142-1143'de harekete geçmiş ve etrafına daha önce saraydan uzaklaştırılmış olanlar ile, her şehirden asiler ve aşağı tabakadan meydana gelen bir ordu toplamıştı. Onu, melikliği ele geçirmek için teşvik edenlerin başında Erkuş Bazacı adında bir gulam

⁵¹⁸ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 311. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 103.

⁵¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 87. İbrahim Kafesoğlu "Kirman Selçukluları", İ.A., X. s. 378-379.

⁵²⁰ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118. Hamdullah Mustevfi Kazvini, a.g.e., s. 472 Mid Muhammed Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhand, a.g.e., IV, s. 352. Osman Turan, a.g.e., s. 256.

⁵²¹ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 87. İbrahim Kafesoğlu, Kirman Selçukluları, İ.A. X, s. 378-379.

bulunuyordu. Bu Erkuş, yiğit ve savaşçı bir şahıstı. Hatta Selçukşah ve Erkuş, beraberinde elli suvari olduğu halde, Bafk ve Bihobad arasındaki bir yerde yezdli bin süvari ile savaşmış onlardan bir kişiyi bile sağ bırakmamışlardı. Yezdli süvariler ya ölmüş ya da yaralanmışlardı. Selçukşah ve Muhammed'in ordusu Ciruft'un dışında ve batısında bir yerde karşılaştılar ve şiddetle savaştilar. İki tarafın savaşçıları da harp sanatının inceliklerini ve kendi kahramanlıklarını ortaya koydular. Erkuş'un ölmesi, Selçukşah'ın ordusunun düzeninin bozulmasına yol açtı. Selçukşah mağlubiyetin yaklaştığını görünce önce Katif sonra da Umman'a kaçtı. Selçukşah'ın Umman'da iyi karşılandığı ve buranın kontrolünü eline geçirdiği anlaşılıyor. Çünkü Selçukşah'ın bu bölgede oturması ile Kirman Şahneleri bir daha Umman'da kalmamışlardı. Melik Muhammed bütün hayatı boyunca Selçukşah'dan çekmiş ve onun varlığından rahatsız olmuştu. Bir gün Ciruft sahrasında içki meclisinde bulunduğu bir sırada, bir şahıs kendisine bir mektup getirmiş Melik Muhammed mektubu okuduğu zaman, derhal içki meclisini terk ederek acele ile Berdesir yönüne harekete geçti. Mektupta Selçukşah'ın bir ordu ile Lahsa'dan ayrıldığı, fakat hangi yöne gittiğinin belirlenmediği yazılıydı. Melik Muhammed, Selçukşah'ın bu hareketini önlemek için tedbirleri aldı. Umman'a bir elçi ve mektup göndererek Selçukşah'ın devamlı ve zorunlu olarak orada yaşamasını sağladı. Bunun için pek çok da mal göndermişti. Bu suretle henüz Umman üzerinde sözünün geçerli olduğunu göstermiş oldu. Selçukşah, Muhammed'in Melikliğinin son yıllarında zorunlu olarak oturmakta bulunduğu Umman'dan kaçmış ve Kirman civarında kötülük tohumları ekmeğe devam etmişti.⁵²² Yine başka bir kaynakta Selçukşah'ın ordusunun 2 defa Muhammed'in üzerine saldırdığını ve galip geldiğini yazmıştır.⁵²³

⁵²² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 312. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 104-105-106.

⁵²³ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s.118.

2. Muhammed B. Arslanşah'ın Ölümü

Kirman Selçuklularının bir zamanlar hakim oldukları komşu ülke Fars'da bu defa yeni bir Türk devleti Salgurlular hüküm sürmeye başlamıştı. Melik Muhammed'in Salgurlulardan Atabeg Sungur ile arasında samimi bir dostluk vardı. İki taraf arasında dostluk ve kardeşlik vardı. İlişkilerin daha da artması için devamlı elçiler gelip gitmekteydi. Özellikle birbirlerine saldırmamaya çok dikkat ediyorlardı. Melik Muhammed'in devrinin son yıllarına doğru Oğuzlar meydana çıkmış ve Horasan'a inerek Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'i Belh vilayeti hududları içinde mağlup (Mart-Nisan 1153) ve esir etmişlerdi. Bu yenilginin etkileri diğer emir ve hükümdarlar üzerinde de görülmüştü. Muhtemelen Sencer'in bu yenilgisinden sonra kaynaklarda sadece "Hace" ismiyle geçen Tabes hakimi, Melik Muhammed'in huzuruna gelerek ona tabi oldu ve adı geçen şehri Kirman Selçuklularının idaresine terk etti. Kirman Meliki Muhammed, Melikliğinin ilk yıllarında babası gibi Sultan Sencer'e tabi idi. Ancak Sultan Sencer'in Oğuzlar'a esir düşmesinden sonra, muhtemelen Irak Selçuklularından Sultan II. Muhammed b. Mahmud (1153-1159)'a tabi olmuş ve onunla dostça ilişkilerini sürdürmüştü. Melik Muhammed'e tabi olmak isteyen diğer bir şahıs da İsfahan valisi Reşid Camedar idi. Reşid Camedar Selçuklulardan Sultan II. Muhammed b. Mahmud ile Süleyman arasındaki taht mücadelesini ve bunun neticesinde Irak'ın ızdırap içinde olduğunu görmüş olmalığı, İsfahan'da bulunan Kirman Selçuklularının casusuna şehri teslim etmek istediğini söylemişti. Bu karar üzerine Reşid, Kirman Melikine bir elçi göndererek, bir naib yolladığı takdirde İsfahan'ı vereceğini belirtmişti. Muhammed bu mühim iş için Horasan'dan Emir İzzeddin Muhammed Üner'i çağırdı. Emir Üner bu çağrıyı kabul ederek, emrinde bin kişi olduğu halde, Kirman'a geldi. Kirman Meliki onu iyi bir şekilde karşılayarak ağırladı. İki taraf arasında görüşmeler yapıldıktan ve Emir Üner'in hazırlıkları tamamlandıktan sonra, tam hareket edeceği sırada Melik Muhammed'in ölmesi, Kirman

Selçuklularının İsfahan gibi önemli bir şehre hakim olmak ümitlerini suya düşürmüştü. Aynı zamanda Reşid Camedar da İsfahan'da ölmüştü.⁵²⁴

3. Muhammedşah'ın Defnedilmesi

Kirman Meliki Muhammed'in ölümü hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ciruft'da yaşamını sürdürdüğü için burada gömüldüğü tahmin edilmektedir.

Bazı kaynaklar onun 6 Cemaziyelevvel 551 (27 Haziran 1156) tarihinde öldüğünü yazmışlardır.⁵²⁵ Hamdullah Mustevfi ise 550'de öldüğünü belirtmiştir.⁵²⁶ Bazı kaynaklar onun 14 yıl hükümdarlık yaptığı konusunda hem fikirdirler.⁵²⁷ Yalnız Muhammed b. İbrahim 14 yıl ve 4 ay demiştir.⁵²⁸ Onun Ağustos 1142'de tahta çıktığını kabul edersek, ölüm tarihi ile tahta çıkışı arasında onüç yıl on aylık bir süre gözüküyor. Bu da Melik Muhammed'in hükümdarlık yaptığı süredir ve ondört yıldan fazla değildir.⁵²⁹

4. Muhammedşah'ın Kişiliği

Kirman'ın merkezi Berdesir'de, cami, medrese, hastane, hanekah ve Turanşah camiinde bir kütüphane yaptırdı. Burada 5.000 kitap bulunuyordu. Ayrıca kendisine bir türbe inşa etmek suretiyle bir çok imar işlerini başardı. Diğer şehirlerde de mühim binalar ve hanlar yapıldı. Tahsil çok yayıldı. Kendisi nücum işleri ile uğraşırdı. İlmi çok sever, alimleri ve şeyhleri himaye ederdi. Çok tazimde bulunduğu Şeyh Burhaneddin'e "baba" diye hitap ederdi. Medreselerde okuyan

⁵²⁴ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 106-107-108-109. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 312.

⁵²⁵ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 45. Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 110. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 312.

⁵²⁶ Hamdullah Mustevfi Kazvini, a.g.e., s. 472.

⁵²⁷ Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond, a.g.e., IV, s. 352. Hamdullah Mustevfi Kazvini, a.g.e., s. 472

⁵²⁸ Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 45.

⁵²⁹ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 110.

talebelere mükafatlar ayırırdı. Bu münasebetle de Kuduri, cami ul-kebir, camiul-Sagir'i ezberleyen talebeye sıra ile 500, 1.000 dinar verirdi.⁵³⁰

Kirman Meliki Muhammed adil, işbilir, bilgin, uzağı gören, alimler ile dost, ilmi seven ve önem veren bir hükümdardı. Onun saltanatlığı devrinde Kirman; doğruluk, emniyet, asayiş ve sukûnet içinde bulunuyordu. Ülkeyi ve halkı korumak ve işleri düzenli kılmak için geceleri bile çalışıyordu. Şehirde görevlendirdiği memurlar aracılığı ile kötülük ve iyiliklerden ve her türlü olaydan anında haberdar oluyordu. Nedimlerini de kendisi gibi en küçük bir olayla bile ilgilenmeleri için uyarırdı. İsfahan ve Horasan'a kadar casuslar gönderiyor. Bu casuslar gün be-gün batının ve doğunun durumunu bildiriyorlardı. Onun en büyük kusuru çok kan dökücü olması idi. Emir İzzeddin Muhammed Üner dahi "Bir yıl süre ile o padişahın hizmetinde idim. Hiçbir gün onun bargah ve meclisinden selamet ile çıkacağımı sanmadım." diyerek bu hususdaki korkusunu belirtmiştir. Bir kimseyi öldürmediği, ava çıkmadığı, yaban eşiği ve ceylan vurmadığı ve onların kanını dökmediği bir gün olmamıştır. Ancak imamlardan Fetva almadıkça hiç bir kimseyi öldürmemiştir. Lakabları Mugisüddünya veddin ve Ebul Fevaris idi⁵³¹. Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond Tarihi Ravzat üs-safa'da onun saltanatlık süresinin çok zor geçtiğini açıklamıştır.⁵³² Herşeye rağmen Muhammed b. Arslanşah ercüment bir insan olarak anıldı.

I. TUĞRULŞAH B. MUHAMMED

1. Tuğrulşah'ın Siyasi Hayatı

Babasının yerine Kirman Selçukluları tahtına oturmuştur (27 Haziran 1156). Onun devrinde Kirman refah içerisindeydi. Kardeşi Mahmut Şah-ı hapse attı ve eğlenceye daldı. Bu hal halka da intikal etti. Baharda sıcak olan

⁵³⁰ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118. Osman Turan, a.g.e., s. 256-257.

⁵³¹ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s.110-111. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.312.

⁵³² Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhond, a.g.e., IV, s. 352.

Berdesir'den Ciruft'a gider ve sonbaharda oradan merkeze dönerdi. Daha babası zamanında saltanat mücadelesine giren amcası Selçukşah'ın da Tuğrul Şah'ın melikliğini tanımadığı anlaşıyor. Bunun için Tuğrulşah, melikliğinin ilk yılında (muhtemelen 1156-1157), Selçukşah'ı Anar Hududunda yakalayarak öldürmüştü. Türbesi de oradadır. Tuğrulşah'ın babası zamanında olduğu gibi, Fars'daki komşuları Salgurlu Devleti ile dostluğunu sürdürdüğü anlaşıyor. Salgurlulardan Atabey Sungur'un ölümünden (1161) sonra yerine kardeşi Zengi geçmişti. Fakat bir grup onun hükümdarlığını tanımak istememiş ve mücadeleye girmişti. Sabık Zengi hezimete uğradı. Çareyi Kirman'a kaçmakta buldu⁵³³ ve Tuğrulşah'ın huzuruna çıkarak ondan yardım istedi. Tuğrulşah, muhtemelen Salgurlular ile olan dostluğu sürdürmek gayesiyle, ona iltifat etmemişti. Tuğrulşah devrinden itibaren Kirman Selçukluları Devleti'nde atabeglerin yavaş yavaş melikler üzerinde ve devlet idaresinde söz sahibi olmaya başladığı görülüyor. Bu devrede göze çarpan ilk atabeg, Alaeddin Bozkuş idi. Onun atası salih ve zahid bir türk idi. Muhtemelen Tuğrulşah devrinde önce dadbeg ve sonra atabeglik görevlerine tayin edilmişti. Emrinde bir çok gulamı vardı ve Kirman ordusunun büyüklüğü onun gulamları, hizmetkarları ve süvarileri ile sağlanıyordu. Bozkuş öldükten sonra atabeglik Müeyyeddin Reyhan'a verildi. Tuğrulşah'ın melikliğinin son bir yılında ülke işlerinin görülüp sonuçlandırılması bütünüyle Atabeg Reyhan'ın üzerinde idi. O, Tuğrulşah ve saraya o kadar yakındı ki, yaşlılığı sebebiyle oturması ve kalkması güç olduğundan, melikin huzurunda oturması için bir kürsü koymuşlardı. Ayrıca saraydaki haremede izinsiz girebiliyorlardı. Melik Tuğrulşah ve eşi onun hükmü altına girmişlerdi. Atabeg Bozkuş öldükten sonra geride kalan oğlu Kutbettin Muhammed de devlet içinde nüfuzu olan bir şahsiyetti. Atabeg Müeyyeddin Reyhan istesede istemesede onu ihmal etmesi mümkün değildi. Bu

⁵³³ Efdaleddin Ebu Hamid Ahmed b. Hamid Kirmani, *Bedayül Ezman fi vekayi-i kirman*, (nşr. mehdi Beyani) Tahran hş. 1326 s. 30-31

husus düşünülerek Berdesir'in dadbegliği ve şahneliği ona verildi. Kutbeddin Muhammed, Melik Tuğrulşah zamanında beş-altı ay bu görevleri yaptı⁵³⁴.

2. Tuğrulşah'ın Ölümü

557 Haraç yılı Urdubehişt ayında (h. 564/1168-1169). Sur burcunda Cuma günü güneş tutulması oldu. Çok korkunç ve dehşetli bir olaydı. Hava gün başlamasından iki saat sonra kararmıştı. Yıldızlar parladı. Havadan kuşlar düşmüştü. Sahibi Tarih-i Kirman'da 561 hicri (1165-1166) yılında olduğu söylenmektedir. Bu sırada Tuğrulşah'ın Mekran'da bulunduğu söyleniyordu. Güneş tutulmasından bir yıl sonra frengi hastalığından öldü⁵³⁵.

Harac 558 yılının Fer verdin ayının 18. cumartesi günü sabahleyin çığlıklar yükseldi. Ciruft şehrinde büyük ıztırap düştü. Türkler ve gulamlar şehri yağmalamaya başladılar. O çığlıklar saltanat evlerinden gelmişti. Bir korku etrafı sardı. Tuğrulşah yaşıyordu. Ondan iki gün sonra Pazartesi günü (20 Fer verdin) sultan öldü.⁵³⁶

Başka bir zayıf rivayete göre, Melik Tuğrul 18 Fer verdin 558'de Ciruft'ta öldü. Selamet işaretleri kayboldu. Kıyamet alametleri meydana çıktı. Türkler şehre üşüştüler, kalem ehlinin ve halkın hayvanlarını yağmalıyorlar ve haceleri çıplak bırakıyorlardı⁵³⁷. Harac yılı ile hicri yıl arasında o zaman yedi yıllık bir fark vardı. Bu sebeple Hicri 565 tarihi Miladi 1170 yılına rastlamaktadır. Tarihi Güzide ve

⁵³⁴ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118 Osman Turan, a.g.e., s.257. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 112-113-114. Ali Sevim Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 313.

⁵³⁵ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 47. Gaffari, a.g.e., s.118. Seyyid Burhaneddin havend-şah Mirhand, a.g.e., IV. s. 352. Effaleddin Kirmani, Ikdel Ula lil Mevkıf el-ala, s.7-8.

⁵³⁶ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 51. Effaleddin Kirmani, Ikdel Ula lil Mevkıf el-ala, s. 7-8.

⁵³⁷ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 115.

Habib üs- Siyer’de Tuğrulşah’ın 562/1166-1167 yılında öldüğü zikredilmiştir⁵³⁸. Bedayül Ezman onun 564 yılında öldüğünü belirtmiştir⁵³⁹.

3. Tuğrulşah’ın Defnedilmesi

Tarihi güzide de Tuğrulşah’ın 12 yıl saltanatta kaldığı yazılmaktadır⁵⁴⁰. Ancak Tuğrulşah’ın tahta geçişi ile ölümü arasındaki süre göz önünde tutulursa, gerek harac ve gerekse hicri yıla göre yapılan hesaplar onun aşağı-yukarı ondört yıl hüküm sürdüğünü ortaya koyuyor. Bu bakımdan kaynakların bildirdiği on iki yılın doğru olmadığı ve Tuğrulşah’ın daha fazla hüküm sürdüğü ortaya çıkıyor⁵⁴¹. Melik Tuğrulşah Cirufta Amr b. Leys Mescidinde gömüldü⁵⁴².

Tuğrulşah’ın eşlerinden biri, amcası Terkenşah’ın kızı olan hatuni-Rukni idi. Tuğrulşah’ın dört erkek çocuğu vardı, en büyüğü Arslanşah ve en küçüğü Terkenşah’ın anneleri cariyeye idi. Diğer iki çocuğu ise Hatun-i Rukni’den olmuştu. Bunların büyüğünün adı Turanşah, küçüğünün ise Behramşah idi. Melik Tuğrulşah’ın Hatun-i Kirmani adında da bir kızı vardı. Nihayet Sultan Muhammed hastalığına rağmen, evlenmek arzusunu yeniledi. Hatun-i Kirmani’yi istemeleri ve Hemedan’a getirmeleri için Şihabeddin Miskal-büzürg ve İmam Şeybani’yi çehiz ve hediyeler ile Kirman’a gönderdi. Melik Tuğrulşah’da bu evliliği kabul etmiş olmalı ki, kızı Hatun-i Kirmani’nin Hemedan’da bulunan Sultan Muhammed’in yanına geldiğini görüyoruz (554 yılı Recep ayı/Temmuz-Ağustos 1159). Onun gelişi büyük sevince neden oldu, Hemedan halkı şehri donatarak ve çalgılar ile Kirmanlı prensesi karşıladılar. Sultan Muhammed hasta olduğu için Hatun’u mahaffe içinde karşılamıştı. Ancak hastalığı daha da ağırlaşmıştı, bu sebeple gerdeğe giremedi. Hatun-i Kirman-i beş ay sultanın nikahı altında, fakat yanındaki

⁵³⁸ Hamdullah Mustevfi, Kazvini, a.g.e., s. 472. Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s.51. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s.116.

⁵³⁹ Efdaleddin Ebu Hamid Ahmed b. Hamid Kirmani, Bedayi’ül Ezman fi vekayi-i Kirman, (nşr. Mehdi Beyani) Tahran hş. 1326 s.31.

⁵⁴⁰ Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havend-şah Mirhand, a.g.e., IV., s.352. Hamdullah Müstevfi Kazvini, a.g.e., s.472.

⁵⁴¹ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 118. Ali sevim Erdoğan Merçil, a.g.e., s.313.

⁵⁴² Ali Sevim Erdoğan Merçil, a.g.e., s.313. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s.116.

çadırda kaldı. Sultan Muhammed 554 yılı Zilkade ayının sonunda Cumartesi günü/13 aralık 1159 öldü. Daha sonra hatun-i Kirman İran Selçuklu Sultanı Arslanşah b. Tuğrul ile evlenmiştir⁵⁴³.

4. Tuğrulşah'ın Kişiliği

Kirman'da Tuğrulşah, adil, insafli, latif, halkla iyi geçinen bir hükümdardı. Onun şükreden ve itaat eden bir halkı, çok zengin hazineleri, çiftçiliğe uygun ve düzenli bir ülkesi ve mükemmel bir ordusu vardı. Kirman'da onun zamanında doğru ve emin iki haremi bulunmaktaydı. Nimet ve bollukla olmakla birlikte, onun halkı hiçbir zaman zorlukla karşılaşmamıştı⁵⁴⁴. Kirman emniyet içinde ve sakin bir devre geçirmişti. Devrinde büyük olayların olmaması bunu açıkça gösteriyor. Tuğrulşah'ın bir kusuru vardı, o da içkiye ve eğlenceye düşkün ve gençlerle sohbetle istekli olması idi. Eflaeddin Kirmani, bir kitapta gördüğü kehaneti zikrederek, Selçuklu devletinin hangi hükümdarlar devrinde yıkılacağını bildiriyor. Nitekim bu tarihçinin söyledikleri doğru çıkmış; Sencer'den sonra Büyük Selçuklular, Sultan Arslanşah'dan sonra Irak Selçukluları ve Sultan Tuğrulşah'tan sonra Kirman Selçukluları kuvvet ve kudretlerini kaybetmişler, ya ortadan kalkmışlar veya onların hakim oldukları bölgeler bu devletleri yıkacak taht çekişmelerine sahne olmuşlardı⁵⁴⁵.

⁵⁴³ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s.117-118.

⁵⁴⁴ Eflaeddin Kirmani, *İkdel Ula lil Mevkıf el-ala*, s.7.

⁵⁴⁵ Eflaeddin Kirmani, *İkdel Ula lil Mevkıf el-ala*, s.7-8. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s.119.

J. BEHRAMŞAH B. TUĞRULŞAH

1. Behramşah'ın Siyasi Hayatı

Onun ilk melikliği; Ferverdin Şemsi yılın birinci, Hordad'da üçüncü ayı olduğuna göre, iki ay dokuz veya ongün gibi kısa bir müddet sürmüştür⁵⁴⁶.

Horasan hakimi Müeyyed Ayabanın yanına gitmiş olan Behramşah ondan istediği yardımı alarak Kirman'a geri döndü. Melik Arslanşah, ordusu içinde çıkan veba hastalığından dolayı asker bakımından zayıftı. Onun Ciruft'a ilerlediğini haber aldığı zaman kaçmak veya savaşmak hususunda kararsızdı. Nihayet savaşa karar verdi. Kumadin (Kamadin) sahrasında yapılan savaşı kaybeden Melik Arslanşah Irak tarafına kaçtı (558 Harac yılı İsfendermüz/h. 566/ m. 1170-1171) ve Hemedan'a Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah'ın yanına gitti. Terkenşah, Behramşah'ın eline esir düştü. Kirman'a bu kez Behramşah hakim oldu⁵⁴⁷.

Behramşah tekrar melikliğe kavuşmuştu, ancak ona yardımcı olan Müeyyed Ay-aba'ya mensup askerlerinde bu hizmetin karşılığında bir mükafat alması gerekli idi. Bu da Ciruft'un yağmalanması şeklinde oldu. Ciruft ve çevresinde bulunan köy ve pazarlarındaki yağma, adam öldürme ve işkence birkaç gün sürdü. Diğer taraftan, Atabeg Müeyyeddin Reyhan'da boş durmuyor, esir düşmüş bulunan vilayet büyüklüklerini tek tek huzuruna çağırıyor, onlara eziyet ediyor ve azarlıyordu. Bu suretle Behramşah ve kendisine muhalefet etmiş olanlardan intikam alıyordu. Horasanlılardan birkaç emir, bir grup asker ile, onun hizmetinde kaldılar. Melik Behramşah'ın Berdesir'e geldikten sonra muhtemelen Bem'e adamlar göndererek bu şehre hakim oldu.⁵⁴⁸

Berdesir'de surların gerisinde yaşayan halk sıkıntı çekiyordu. Ayrıca bu sıkıntılara Melik Behramşah'ın da şüpheli davranışları ekleniyor ve o hergün

⁵⁴⁶ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s.118. Mir Muhammed b. Seyyid Burhannedin Havend-şah Mirhand, a.g.e., IV., s.352. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s.120-121-122-123-124-125-126-127. Osman Turan, a.g.e., s.257. Erdoğan Merçil, *Salgurlular*, s.45.

⁵⁴⁷ Erdoğan Merçil, *Salgurlular*, s.48.

⁵⁴⁸ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s.118. Erdoğan Merçil, *Salgurlular*, s.48.

devlet büyüklerinden ve halkın ileri gelenlerinden birini Arslanşah taraftarlığı ile itham ediyor ve idamını emrediyordu. Neticede bu sebeple birçok kimse öldürülmüştü. Berdesir içindeki halk bu sıkıntı içinde yaşarken, yine bu şehirde bulunan emirlerde bu duruma bir çare bulmak istiyorlardı. Bunlardan birisi de Emir Karakuş idi. Nasihat yolu ile Behramşah'a durumu açıkladı, şehirdeki yiyecek sıkıntısını ve bu durumda Irak ordusunun ve Arslanşah'ın daha üstün olduğunu belirterek "Altı ay geçtiği halde bizden hiçbir kimse bütünüyle bir gece uyuyamamış, karnı doymamış ve sırtından zırhı çıkarmamıştır. Kirman geniş bir ülkedir, iki padişahın idare etmesi mümkündür. Kudretli olduğun gün vurur ve galip gelirsın, bugün üstünlük onun tarafında olduğundan barıştan başka yapacak bir şey yoktur. Melik Behramşah, Emir Karakuş'un bu nasihatını kabul etti ve bu işin idaresini ona bıraktı. Yapılan anlaşmaya göre; taraflar Kirman'ı üçe bölüyorlar, başkent Berdesir, Sincan, Ciruft, Habis ve tabiyerler yani üçte iki topraklar Arslanşah'ın, Bem ve Mekranat yani geri kalan üçte bir topraklar da Behramşah'ın oluyordu (560 harac yılı/h. 567/m. Kasım/Aralık 1172). Salgurlu kumandanı Mücahid Gürgani Behramşah'ın Bem'e gidişinde ona refakat etti ve muhtemelende oradan Fars'a döndü⁵⁴⁹. Fakat iki taraf arasında kaçan gulamlar yüzünden anlaşma çok uzun sürmedi. Nitekim daha antlaşmanın yapıldığı ilk sıralarda Müeyyeddin Reyhan'ın gulamlarından Ödemiş beraberinde Melik II Arslanşah'ın birkaç gulamı olduğu halde, kaçarak Bem'e gitmiş ve Melik Behramşah'a bağlanmıştı. Sonuçta iki Melik arasındaki anlaşma bu suretle kesin olarak bozulmuş oldu. Behramşah Horasan'dan yardım istedi ve bu isteğe karşılık Emir Erkuş Zavei, Çavlı Kavde-keş ve Kerim eş-şeref gönderilmişti. Daha sonra her iki tarafta savaş hazırlıklarını tamamladılar. İki taraf Rayin kasabası hududunda karşılaştılar (562 Harac yılı Urdubehişt ayı/h. 569/m. nisan sonu 1174). İlk hamleyi Melik Behramşah'a bağlı Horasan askerleri yaptılar, bu hücum karşısında Kirman askerlerinin çoğunda direnecek güç kalmadı ve kaçmağa başladılar. Ancak Melik II Arslanşah ve Atabeg Kutbeddin Muhammed bin askerle

⁵⁴⁹ Erdoğan Merçil, Salgurlular, s.49.

direndiler. Nihayet Melik II. Arslanşah direnmesinin mükafatını görmüş, Behramşah hezimete uğrayarak Horasan askeri ile firar etmiş, bütün sefer gereç ve ağırlıklarını savaş alanında bırakmıştı⁵⁵⁰.

Torumtay ise Melik Arslanşah'ın umursamazlığından yararlanarak suç işlemekte devam ediyordu. Bu durumdan hoşlanmayan Atabeg Kutbeddin Muhammed, Ciruftan Bem'e gitti. Melik Behramşah, Atabeg'in Bem'e geldiğini haber aldığı zaman onu karşıladı. Atabeg Kutbeddin, Bem'de fazla vakit kaybetmeden Behramşah ile birlikte Berdesir'e yürüdü. Melik II. Arslanşah, şehir ve kalenin bir kuşatma için hazır bulunmadığını anlayınca, canını kurtarmak için kaçmayı yeğledi. Melik Behramşah, 563 Harac yılı Hordad ayı ortası pazartesi (h. 570/m. Mayıs 1175) başkent Berdesir'e geldi ve Saray-ı Deşt'de konakladı. Böylece Kirman, tekrar bütünüyle Melik Behramşah'ın eline geçmiş oldu. Torumtay ise birkaç gulamıyla gelerek Behramşah'a itaatini arzetti. Ancak Atabeg Kutbeddin Muhammedin'in ikazıyla Behramşah Torumtay'ı öldürttü. II. Arslanşah, Berdesir'den kaçtıktan sonra Raver yolu ile Yezd'e gitmişti. Yezd Atabeg'i Rukneddin Sam, onu iyi karşılamış ve meliklik için gerekli yardımı sağlamıştı. Neticede Arslanşah yaz sıcaklarına rağmen Yezd Atabeg'i ve ordusu ile Kirman'a hareket etti. II. Arslanşah ve Yezd ordusunun bu hareket haberi, Berdesir'e ulaştığı zaman Melik Behramşah, tam teçhizatla donatılmış kalabalık bir orduyla savaşmak üzere sınıra doğru yöneldi. Ancak Behramşah ordusundaki askerlerin kendi tarafına geçeceğini ümit eden II. Arslanşah, bu durumun gerçekleşmediğini görünce savaşa girişme cesaretini göstermeden Yezd'e döndü.

⁵⁵⁰ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s.131-132-133;135-136-137-138;145-146-147.

2. Behramşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi

Kirman Meliki Behramşah, 564 Harac yılının yaz mevsimi sonunda siroz hastalığına yakalandı. Usta doktorlar ve hekimler huzura geldiler. Ama hiç bir ilaç fayda vermedi ve vefat etti⁵⁵¹. Başka bir rivayete göre ise, istiska (su toplaması) hastalığından ölmüştür⁵⁵². Behramşah'ın bu 3. meliklik devri bir buçuk yıl sürmüştür. 570 hicri yılında öldüğü söylenmektedir⁵⁵³. Bu durumda Behramşah'ın bir buçuk yıl hüküm sürmesi imkansız oluyor. Ayrıca ölümü için verilen h. 570 tarihi de kronolojiye uymuyor. Bu tarihin, harac yılı ile yedi yıllık fark bakımından h. 571 yılı olması daha uygundur. Nitekim kronolojik bakımdan da uygun düşen h. 571 yılıdır. Bu sebeple Behramşah muhtemelen h. 571 yılı yaz aylarında, 564 Harac yılı yaz mevsiminin sonunda (m. Ağustos 1175) ölmüş olmalıdır⁵⁵⁴. Tarihi Ravzat üs-safa'da 3 kardeşin 20 yıl birbiriyle kavga ettiğini belirtmiştir⁵⁵⁵. Buna karşılık tarihi Güzide, üç kardeşin 8 yıl birbiriyle mücadele ettiğini yazmıştır⁵⁵⁶. Behramşah 3. meliklik dönemini başkent Berdesir'de geçirdiği için burada gömülü olduğu tahmin edilmektedir. Melik Behramşah'ın Arslanşah ile ortak olmak üzere aşağı yukarı 5 yıl saltanatta kaldığı görülmektedir⁵⁵⁷.

3. Behramşah'ın Kişiliği

Melik Behramşah akıllı ve adil bir padişah idi. Büyük bir orduya sahipti. Halk daha çok biraderini istiyordu. Çok insanın katledilmesini emretti. Bu işi ona olan nefreti arttırdı ve gafil düştü⁵⁵⁸. Bu tür davranışları ile kalpleri kendi tarafına çekeceğini sanıyor, aksine daha çok nefretini kazanıyordu. Ayrıca bu zalimce davranışları, kendisine taraftar olmayanlara karşı duyduğu nefret ve korku, huylarının değişmesine de sebep oluyordu. Hareketlerinin en çirkini, Melik

⁵⁵¹ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s.88-89. Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s.118.

⁵⁵² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.319.

⁵⁵³ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s.88-89.

⁵⁵⁴ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s.154-155.

⁵⁵⁵ Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havendşah Mirhand, a.g.e., IV. s.352.

⁵⁵⁶ Hamdullah Mustevfi, Kazvini, a.g.e., s.473.

⁵⁵⁷ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.319. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s.155.

⁵⁵⁸ Eflaeddin Kirmani, İkd el Ula lil Mevkif el-ala, s.10-11-12.

Arslanşah'a taraftar olmasından dolayı küçük kardeşi Terkenşah'ı öldürtmesiydi. Ancak son melikliği sırasında tamamen değişmişti. Etraftaki emirlerde ona tabi olmuşlardı. Kirman tam bir emniyet ve asayiş içinde idi ve halk durumundan memnundu. Gerek hububat ve gerekse meyva ürünleri beklenenden fazla ve fiyatlar sabit idi. Türk ve Deylemlî ordu mensupları tam olarak Berhemşah'a itaat ediyorlardı. Behramşah ise adam öldürmeleri ve kızgınlıkları geride bırakmış, geçmişteki kötülükleri unutturmağa çalışıyordu. Büyük bir ordu toplamıştı. Tam hakimiyeti altında iken, genç yaşta ölmüştü. Onun elde mevcut gümüş sikkelerinde ünvan ve lakabı ise "El-Melik es-Sultan Ebu Mansur" şeklindedir.

K. II. ARSLANŞAH B. TUĞRULŞAH

1. II. Arslanşah'ın Siyasi Hayatı

Kirman Meliki II Arslanşah, 558 Harac yılı İsfendermüz ayı/h. 566/m. Şubat 1171) Behramşah ile yaptığı savaşı kaybedip; Hemedan'a kaçtı. Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah ve Atabeg İldeniz ile diğer ümera Kirman Meliki II Arslanşah'a yardıma karar verdiler. O, beraberinde Hemedan valisi Emir Cemaleddin Muhammed b. Akkuş, Atabeg Şirgir, Emir İzzeddin Satmaz, Emir İzzeddin Dineveri ve Yezd Atabeg'i Rukneddin sam ve Fars'dan da Mücahid Gürgani olduğu halde Hemedan'dan Fars yolu ile Berdesir önüne geldi (h.567/m. 1172) ve şehri muhasara altına aldı. Altı ay süren muhasara neticesinde her iki kardeş Kirman'ı bölüşmek suretiyle müşterek saltanat sürmek hususunda anlaştılar (1172)⁵⁵⁹.

Melik II. Arslanşah Berdesir'de devlet işlerinden çok eğlence ve şarap içmekle meşgul oldu. Bu süre içinde kendisine yardımcı olan dostlarını ve kullarının haklarını ihmal etmişti. Ancak bu umursamazlığı yeni belalarla karşılaşmasına sebep olacaktı. İki Melik arasında bazı emirlerin kaçması;

⁵⁵⁹ Erdoğan Merçil, Salgurlular, s.46-47-48-49.

anlaşmanın bozulmasına neden oldu. Aybeg Dıraz'ın Berdesir'i bir sabah baskınıyla yağlaması yüzünden; anlaşma kesin olarak kalkmış oldu. İki melik savaş hazırlıklarına başladı. İki taraf Rayin kasabası hududlarında karşılaştılar (562 Harac yılı Urdubehişt ayı/h. 569/m. Nisan sonu 1174). Melik II. Arslanşah savaşın başlangıcında zor durumda kaldı. Ama Atabeg Kutbeddin Muhammed ve bir grup askerle direndiler. Behramşah'ı hezimete uğrattı.. Melik II. Arslanşah da Ramazan Bayramı günü, 1 Şevval 569/5 Mayıs 1174'de Berdesir'e girdi ve halk tafarından büyük bir merasimle karşılandı. Ama tekrar eğlence ve şarab içmekle meşgul olmağa başlamıştı. Atabeg Kutbeddin Muhammed'in, Melik tarafından ihmal edilmekten doğan, huzursuzluğu da artmakta idi. Amacı; Bem'e gitmek ve Behramşah'ı başa geçirmektir. Bunda da başarılı oldu. II. Arslanşah Berdesir'den kaçtıktan sonra Raver yolu ile Yezd'e gitmişti. Buradaki Atabeg Rukneddin Sam onu iyi bir şekilde karşılamış ve meliklik için lüzumlu gereç ve aletlerin hepsini tamamlamıştı. Lakin Behramşah'ın üstünlüğünden II. Arslanşah savaşa girişemedi⁵⁶⁰.

Kutbeddin Muhammed, Muhammed b. Behramşah'ı tahta geçirmişti. Vezir Zahireddin Efsun ve Kirman'ın ileri gelenlerinden bir grup da Yezd'de bulunan II. Arslanşah'ın yanına gitmişler ve onu harekete geçirmek için teşvik etmişlerdi. II. Arslanşah'ın da böyle bir fırsat beklediği muhakkaktı. Beraberinde Yezd Atabeg'i Rukneddin Sam, kardeşi Şerafettin Pişna ve onların gulamlarından oluşan bir birlik ile Yezd'den harekete geçti. Netice de 564 Harac yılının Dey ayının birinci günü (h. 571/m. Aralık 1175) Berdesir'e ulaştılar ve muhtemelen hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehre hakim oldular. Bu suretle II. Arslanşah üçüncü defa Kirman Selçukluları tahtını ele geçirdi.⁵⁶¹

Kutbeddin Muhammed'in Pehlivan adında genç bir oğlu vardı. O, melik Arslanşah'ın Ciruft'ta olmamasından istifade ederek, Berdesir şehrini ele geçirmek için babasına bir plan önerdi. Yapılan plana göre Pehlivan, Mart 1176'da ani bir

⁵⁶⁰ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s.140-153.

⁵⁶¹ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s.159-160-161-162.

hücumla Berdesir'e girerek, şehrin hakimi emir Ebul fevaris Kuhi'yi ele geçirdi, sonra da II. Muhammedşah ve Kutbeddin Muhammed şehre girdiler. Böylece Kutbeddin Muhammed ve taraftarları, başkent Berdesir'e hakim oldular. Bu haber Ciruft'a ulaştığı zaman, burada bulunan melik II. Arslanşah ve Atabeg Aybek, hemen Berdesir'e hareket ettiler. Melik II. Arslanşah ve Atabeg Aybek, Berdesir önüne geldiklerinde, henüz hububat olgunlaşmamış olduğu için şehirdekiler ancak iki-üç gün açlığa dayanabildiler, sonra şehrin kapılarını açmak zorunda kaldılar. Melik II. Arslanşah, atabeg Aybek'i şehrin dışında bırakarak Berdesir'e girdi ve II. Muhammedşah'ı kalede hapsetti. Bu sırada, (muhtemelen) melik II. Arslanşah, Kutbeddin ile anlaşmış ve onu tekrar Atabek tayin etmişti. Bunun üzerine tekrar ikinci plana düştüğünü anlayan Aybek, burada birkaç gün kaldıktan sonra, beraberinde Sabıkeddin Ali'nin serhenklerini ve kendi Türk askerlerini alarak Ciruft üzerine bir akın yaptı. Kirman'ın önemli bir ticaret merkezi olan Ciruft'a ulaşan Aybek ve beraberindekiler, burayı ve köylerini yerle bir ettiler, canlı, cansız ne buldularsa hepsini Bem'e götürdüler. Bunun üzerine melik II. Arslanşah, 1176 yazında, güvenilir bir hâce olan Mecdeddin Mahmut'u anlaşma sağlaması için Bem'e gönderdi. Bem'e ulaşan Mahmut iki taraf arasında bir anlaşma yaptı. Ancak bu anlaşma da kısa sürede bozuldu. Melik II. Arslanşah, Bem şehrinde kendisine itaat etmeyen iki kuvvetli şahsın bulunmasını hoş karşılamayarak, bu şehrin üzerine yürümeye karar verdi. Bu sırada Salgurlulardan yardım istedi. İki kuvvet birleştikten sonra, Bem şehri önünde konakladılar. Nihayet iki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Bem ordusu, ilk onbir gün başarılı durumdaydı. Ancak onikinci gün, Melik II. Arslanşah'ın kuvvetleri Bem'in dış mahallelerini zorla ele geçirerek üstünlüklerini gösterdiler. Sabıkeddin Ali ve taraftarları iç kaleye çekildiler. Melik II. Arslanşah'ın kuvvetleri ise burayı kuşatmaya başladılar. Bu kuşatma üç ay kadar sürdü. Sonunda gerek kaledekilerden gerekse kuşatma kuvvetlerinden birçok kişi öldü. Bem kalesinin kuşatma savaşıyla ele geçirilemeyeceğini anlayan Melik II. Arslanşah, daha sonra çeşitli yollar denediyse de bu şehre bir türlü giremedi. Daha sonra Horasanlı Ziyaeddin Ebu bekr, iki taraf

arasında bir anlaşma sağlamak için aracılık yapmaya çalıştı. Ancak II. Melik Arslanşah, Kutbeddin Muhammed'in etkisinde kalarak bir türlü anlaşmayı kabul etmedi. Bu sırada kalede kuşatılan emir Aybek Dıraz'ın adamlarından becerikli birisi olan Muhammed Emirek, Arslanşah'ın yanında bulunan Salgurlu elçisi Zeyneddin Resuldar'ı kandırarak kendi tarafına çekti. Bir gece Salgurlu ordusu, Melik II Arslanşah'tan ayrılarak emir Aybek'in yanına geçtiler. Ertesi sabah şehirdekilerle birleşen Salgurlu ordusu ve II. Arslanşah kuvvetleri arasında savaş başladı. Salgurlu ordusunun ayrılışının verdiği üzüntü ile savaşıyan melik II. Arslanşah ve Atabeg Kutbeddin Muhammed, yenileceklerini anladıkları zaman, bütün çadırları ve ağırlıkları Bem önünde bırakarak gece Nermaşir'e geldiler ve oradan da Ciruft'a çekildiler. Turanşah, babasının ölümünden sonra, özellikle Salgurlulardan aldığı yardımlar ile taht mücadelelerine karışmış, fakat başarılı olamayarak Salgurlu başkenti Şiraz'a dönmüştü(1170/1171). Daha sonra II. Arslanşah, Irak Selçuklularından aldığı ordu ile Kirman'a yönelirken, Turanşah Hemedan'da kalmış, oradan İsfahan'a gitmişti. Ancak Irak'tan umduğu yardımı alamayan Turanşah, buradan ayrılarak Yezd'e gitti. Yezd Atabegi Rukneddin sam, onu iyi bir şekilde karşılayarak, ikameti için gerekli hazırlıkların yapılmasını emretti. Bem emiri Aybek Dıraz, emir Yusuf Aşur'u Yezd'e göndererek Turanşah'ı davet etti. Yezd Atabegi, Aybek'e olan düşmanlığı sebebiyle bahaneler ileri sürerek Turanşah'ın emir Yusuf ile gitmesine engel oldu. Yalnız emir Aybek, Yezd atabegini sert bir şekilde tehdit edince, bu kez, Turanşah'ı göndermeye mecbur kaldı. Aybek ile Turanşah Şütüran mevkiinde buluştular. Bu sırada Emir Ziyaeddin ebu bekr daha fazla yardım elde etmek için Fars'da bulunuyordu. Emir Aybeg ve Turanşah, muhtemelen onu beklemek üzere, Sincan'a gittiler⁵⁶².

2. II. Arslanşah'ın Ölümü

Melik II. Arslanşah kardeşi Turanşah'ın hareketini ve Sincan'a geldiğini haber almıştı. Yanında Atabeg Kutbeddin Muhammed ve ordusu olduğu halde

⁵⁶² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s.321-322. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s.172.

Ciruft'tan Sincan'a yürüdü. Emir Aybeg onların kendi üzerlerine geldiğini öğrendiği zaman Kedru (Kutruh) tarafına çekildi. Melik II. Arslanşah onu takip etmemiş, fakat Sincan'da da fazla durmayarak Ciruft'a geri dönmüştü. Bu sırada Emir Ziyaeddin ise Salgurlulardan aldığı yardım ile Kedru'da Emir Aybeg ve Turanşah'a iltihak etti. Bundan sonra Turanşah ve beraberindekiler Melik II. Arslanşah ile karşılaşmak için Ciruft önüne geldiler. (566 Haraç yılı Urdubehişt ayı/h.572 gurre-Ramazan/m. 3 Mat 1177), Melik II. Arslanşah ve Atabeg Kutbeddin yanlarında bulunan taraftarları ile şehirden çıktılar. İki taraf Ciruft kapısı önünde karşılaştı. Savaş sırasında atılan oklardan biri II. Arslanşah'a isabet etti. Muhtemelen II. Arslanşah önce bu ok yarasına dayanmış, fakat havanın sıcak oluşu, ağır bir zırh giymesi ve savaş sırasında çok hareket etmesi daha sonra etkisini göstermiş ve savaş alanından ayrılarak Ciruft'a yönelmişti. Ancak bu şehristan denilen mevkide atından ayrılmak zorunda kalmıştı. Onun savaş alanını terk etmesi Kirman ordusunda karşı koyacak güç bırakmamıştı. Nitekim Atabeg Kutbeddin Mihammed, Arslanşah'ın oğlu Yavlak Arslan'ı ve yakın adamları ile kendi gulamlarını alarak Berdesir'e kaçtı. Bu savaştan önce vezir tayin edilmiş olan Zeyneddin Müzehheb adındaki şahıs da Atabeg'i izlemişti. Neticede savaşı kazanan Turanşah ve Salgurlu kuvvetleri olmuştu.⁵⁶³

Melik II. Arslanşah ölmek üzereydi. Yarası onu bitkin düşürmüştü. Nefes alacak kadar yaşıyordu. Turanşah'ın Türk ordusundan Kızıl Arslan isimli biri onun başına geldi. Durumu farkettiler. Hemen atından indi. Elbisesini yırtmaya başladı ve kafasının üzerinden kum attı. Bu esnada Atabeg Bahaeddin Aybeg olayın olduğu yere geldi. O da atından indi. Melik II. Arslanşah'ın başını ellerinin arasına aldı. Henüz nefes alıyordu. Kirman Meliki ondan su istedi. Aybeg Dıraz kendisinin olan içi su şerbeti ile dolu olan matarayı ona verdi. II. Arslanşah suyu içtikten sonra onun hayatının ateşi söndü. O azizin ömrü kötü bitti. Topraktan onun ruhunun kuşu, feleklerin gül bahçesine uçtu.⁵⁶⁴ Böylece II. Arslanşah b. Tuğrulşah biraderi

⁵⁶³ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 172-173.

⁵⁶⁴ Muhammede. b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s. 112.

Turanşah ile yaptığı savaşta aldığı kılıç yarasıyla öldü.⁵⁶⁵ Savaşın tarihi konusunda tarihçiler 566 yılının Urdubehişt ayı/572 gurre-i Ramazan/Mart 1177 yılını göstermektedirler.⁵⁶⁶

3. II. Arslanşah'ın Defnedilmesi

Melik II. Arslanşah Behramşah ile yaptığı ortak hükümdarlık dönemiyle beraber yaklaşık olarak beş yıla yakın bir süre saltanatta kalmıştır.⁵⁶⁷ Kirman Meliki II. Arslanşah savaşı Ciruft'ta yapmıştı. Geleneklere göre ölünün hemen gömülmesi gerekiyordu. O yüzden Ciruft'ta gömülme ihtimali yüksektir. İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi ve Kirman Selçukluları makalesinde: "Arslanşah II, Behramşah ve Turanşah II arasındaki rekabet ve mücadele ile zayıf düşen ve bir aralık Gurlu devletine tabii olan (1175'ten sonra) Kirman ülkesi, Horasan'ı istila eden Oğuz reislerinden Dinar bey tarafından, son Selçuklu Meliki Muhammedşah II.'dan alınarak, işgal edilmiş ve Kirman Selçukluları hanedanı sona ermiştir." demiştir. Oysa Arslanşah 1177 yılında ölmüştür. Ondan sonrada Turanşah hükümdarlığı alacaktı. II. Muhammed b. Behramşah'ın Gur'a gitmesiyle devlet yıkılacaktı. Yanlış bu devrede atabeglerin gücü artmıştı. Aynı zamanda Salgurlulardan yardım alınmıştır. Fakat 1175 yılından sonra Kirman Selçuklu devletinin Gurlulara tabii olmadığı görülmektedir. Irak Selçuklularına tabii idiler.⁵⁶⁸

4. II. Arslanşah'ın Kişiliği

Melik II. Arslanşah iyi yüzlü, cömert, adil, dostu az azarlayan bir kişiydi. Onun bir hatası vardı. Eğlenceye çok düşkündü. Aşırı derecede şarap içerdi. İçki içtiğinde kendini kaybediyor ve ayakta kalacak gücü bulamıyordu. Bütün cihandan el çekmiş idi. II. Arslanşah halkı seven bir melikti. Kirman ordusu onun etrafında

⁵⁶⁵ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118

⁵⁶⁶ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 173. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 322.

⁵⁶⁷ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 174. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 322

⁵⁶⁸ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 87. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular mad." İ.A. X. s. 378-379. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s.160

toplanmış idi. Şarhoş hareket ettiğinden; memleket işlerinin çoğunu düzenleme olmuyordu. Halkta onu seviyordu. Ama bu sevginin neticeleri pişmanlık oldu. Onu uyarmak istediler. Bu sebeple onu azarladılar ve kınadılar. "Bir padişahın işlerinde her zaman birilerine danışması gerekir. Yoksa kuvvetini kaybeder" demişlerdi. Sarhoşken cömertliği oldukça fazlaydı. Çevrede temiz itibarı yoktu.⁵⁶⁹ Onun diğer bir hatası da üvey annesi Hatuni Rukni'ye karşı olmuş, bu Hatunun gözlerine mil çektirerek akrabalık hukukunu ve annelik saygısını ihmal etmiştir.⁵⁷⁰

L. II. TURANŞAH B. TUĞRULŞAH

1. II. Turanşah'ın Siyasi Hayatı

Harezm-şah hanedanından Sultanaşah'ın Serahs'ı fethetmesi üzerine dağılan Oğuzlardan bir küme 575 (1179) yılında Kirman topraklarına ayak bastı. Bu küme 5.000 atlıdan müteşekkil olup, yanlarında çoluk çocukları, göçgünleri ve davarları da vardı; oldukça yoksul ve yorgun görünüyorlardı. 2-3 gün sınır şehirlerinden Kobnan'ı kuşatan Oğuzlar, bu şehir ile Kirman Melikinin oturduğu ve bölgenin baş şehri Berdesir arasındaki Zerend şehrine geldiler. Onların ne maksatla geldiklerini anlamak için Kirman Meliki tarafından Sungur isminde biri gönderildi. Sungur Oğuzlardan Kayser Beg adlı bir elçi ile geri geldi. Kayser Beg, nüfuslarının 10 bin ev olup, hükümdarların hizmetine girmek için Kirman'a geldiklerini 5.000 kişilik diğer bir kümenin Fars tarafına gittiğini söyledi. Bunun üzerine kümenin başında bulunan Samsam ve Bulak'ın hükümdarın yanına gelmelerine, Oğuzlara dirlik vermesine karar verildi. Fakat iki taraf da birbirlerine itimat telkin etmemişti. Anlaşıldığına göre, Oğuzlar dirlik bahanesiyle kendilerinin dağıtılmak istendiği kanaatine varmışlardı. Bu sebeple Oğuzlar başşehir Berdesir'in az güney doğusundaki Bagin şehrine geldilerse de herhangi bir yağma hareketinde bulunmadılar. Oğuzların bu şekildeki hareketleri itaat etmeyecekleri şeklinde tefsir

⁵⁶⁹ Efdaleddin Kirmani, *İkdel Ula lil Mevkıf el-ala*, s. 10-11-12

⁵⁷⁰ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 174

edildi ve memleketten uzaklaştırılmaları için Fars hakimi Salgurlu Tikle'den yardım istendi. Fakat Oğuzlar Bagin'de Kirman-Fars kuvvetlerini ağır bir bozguna uğrattılar. (575/1179).⁵⁷¹ Kirman ordusunu teşkil edenlerin çoğu Oğuzlar tarafından öldürüldü. Emir Mücahid Gürgani de ölümler arasında bulunuyordu. Atabeg Kutbeddin Muhammed perişan bir halde Berdesir'e geldi. Emir Mücahid Gürgani'nin ölüm haberini duyan Salgurlu ordusunun da Fars'a dönmekten başka yapacak bir işi kalmamıştı. Bu mağlubiyet üzerine Başkent Berdesir'de bir sıkıntı ve dehşet havası esmeye başladı. Berdesir'e gelen yollar kapanmış, çevreden ulaşan yardım da kesilmişti. Oğuzlar ise Bagin'den harekete geçerek, önce Mahan nehri kenarında konakladılar, sonra da güneye Germsir bölgesine yürüdüler. Bu sırada Ciruft şehri olanlardan habersizdi. Oğuzlar ansızın Ciruft'a hücum ettiler. Kaynakların ifadesine göre, Oğuzlar bu bölgede çeşitli işkence ve eziyetler ile yüzbin kişi öldürdüler, Bayındır şehri ve kasabalarını yerle bir ettiler. Oğuzlar'ın galibiyeti Kirman devlet büyüklerinin nezdinde Atabeg Muhammed'in gözden düşmesine yol açmıştı. Ondan ayrılan Kirman büyükleri, muhtemelen, atabeg olmak için birbirleri ile mücadeleye giriştiler. Kutbeddin Muhammed beraberinde çok az kişi olduğu halde Zerend hisarına kapandı. Böylece Muhammed Alemdar ve adamları tekrar Melik II. Turanşah'ın hizmetine girdiler. Ancak devlet idaresinde tercübesi bulunmayan ve herşeyden önce kendi yararlarını düşünen bu şahıslar 568 Harac yılının (h. 575/m. 1179-1180) sıkıntı içinde geçmesine sebep oldular. Melik II. Turanşah ise vezirliği Ziyaeddin Ömer Zerendi'nin oğlu Kıvameddin'e vermişti. Ancak ülke devlet adamlarından o derecede yoksun idi ki, gerek vezirlik ve gerekse kumandanlık görevini o yüklenmişti. Nitekim vezir Kıvameddin Kirman'da yapılacak bir iş yokmuş gibi, atlı ve yayalardan oluşan bir kuvvet ile Berdesir'den Zerend'e Kutbeddin Muhammed'in üzerine yürüdü. Kutbeddin Muhammed artık Kirman'da kalmasının güç olduğunu anlayarak

⁵⁷¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 123.

Zerend'i terketti ve Horasan'a Melik Müeyyed Ay-Aba'nın oğlu Melik Togan-şah (öl. 1185)'in huzuruna gitti.⁵⁷²

2. II. Turanşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi

Kutbeddin Muhammed Kirman'a döndüğü zaman Zarif Muhammed Emirek onun hizmetine girmişti. Kutbeddin Muhammed'de kendi niyabeti ile onu Meşiz'den Berdesir'e göndermişti. Zarif Muhammed Emirek yalan sözlerle iki-üç evbaşı etrafına toplamış ve bunlar şehirdeki bütün işlerin idaresini ele geçirmişlerdi. Zarif de onların bu hareketini beğenir şekilde davranıyordu. Bu evbaşlar da, muhtemelen konuşmaları ile, onu olduğundan daha büyük bir kişi imiş havasına sokuyor ve gizlice korkunç bir olayın hazırlıklarını yapıyorlardı. Melik II. Turanşah ise bütün bu olanlardan habersizdi.⁵⁷³ Zarif Muhammed Emirek yanına aldığı birkaç komutanla Melikin sarayının kapısına geldiler. İzin ve müsaade almadan sarayın harem kısmına geldiler. "Turanşah kendisi hasta idi ve gut hastalığına tutulmuştu. Hürmet perdesini kaldırdılar utanma perdesini yüzünden attılar. O zavallı hastayı parça parça ettiler. Muhammedşah b. Behramşah'ı bulunduğu kaleden çıkardılar ve onun yerine koydular.⁵⁷⁴ Tarihi Cihan Ara'da Turanşah'ın hastalığı yüzünden öldüğünü bildirmektedir.⁵⁷⁵ Kirman Meliki II. Turanşah'ın ölüm tarihi hakkında değişik görüşler vardır. Muhammed b. İbrahim, Ali Sevim ve Erdoğan Merçil olayın 572 Harac yılı (h. 579/m. Haziran 1183) tarihinde vefat ettiğini yazmışlardır.⁵⁷⁶ Buna karşılık Tarihi Cihan Ara'da 568/1172-1173 yılı verilmiştir.⁵⁷⁷ Sımt'da 558/1163 yılında II. Turanşah'ın bu dünyadan göçtüğünü ve Ahmet Ali Han Veziri Tarih-i Kirman adlı eserinde Kirman Melikin 575/1179-1180'de öldüğünü belirtmişlerdir. Bu son üç tarihte

⁵⁷² Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 188-190-191.

⁵⁷³ Erdoğan Merçil, Kirman Selçuklukları, s. 200-201

⁵⁷⁴ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 141

⁵⁷⁵ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118.

⁵⁷⁶ Muhammed b. İbrahim, Tarih-i Kirman, s. 141. Ali Sevim- Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 328. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 201.

⁵⁷⁷ Kada Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118.

yanlıştır.⁵⁷⁸ II. Arslanşah Mart 1177'de öldü ve II. Turanşah'ın 1183 Haziran yılında vefat ettiğine göre; II. Turanşah 6 yıl ve iki-üç ay Kirman melikliği yaptığı ortaya çıkmaktadır. Turanşah öldüğünde Berdesir şehrinde bulunmaktaydı. Bu yüzden buraya gömüldüğü tahmin edilmektedir.

3. II. Turanşah'ın Kişiliği

Kirman Meliki II. Turanşah babasının padişahlığı sırasında, akıllı, zeki ve latif bir kişiliği vardı. Ama eğlence sohbetlerini de kaçırmıyordu. Kendisi değişik yerlere seferler yapıyordu.⁵⁷⁹ Melik olduğu zaman ise ülke, taht mücadelesi sebebiyle karışmış ve Kirman'da çok az şey kalmıştı. Halk, onun anlayışı ile ülkedeki bozukluklara set çekeceğini ve sebeplerini ortadan kaldıracağını sanıyordu. Fakat ümitler boşa çıkmış, devlet işleri gün geçtikçe bozulmuştu. Ayrıca onun emirlerin, gulamların ve devlet büyüklerinin öldürülmesine göz yumması durumu dahada kötüleştirmişti. II. Turanşah kendi yakınlarını, emir ve gulamlarını öldürecek kadar kan dökücü idi. Hatta bir zindanda hapsedilmiş olan bazı gulamlar, idam edileceklerini anlayarak dışarı çıkmamışlar, o da onların yakılmasına izin vermişti. Oğuzların gelişi ile II. Turanşah'ın heybeti ve devletinin parlaklığı gitmiş, nihayet o küçük bir hizmetkar tarafından kolaylıkla öldürülmüştü. Bu da onun bir melik olarak hiç bir otoritesinin ve kendisini müdafa edecek taraftarlarının bulunmadığını göstermektedir.⁵⁸⁰

M. II. MUHAMMEDŞAH B. BEHRAMŞAH

1. II. Muhammedşah'ın Siyasi Hayatı

Behramşah b. Tuğrulşah'ın oğludur. Babasından sonra o tahta geçmişti. Behramşah'tan sonra tahta Arslanşah geçmişti. Daha sonra Refieddin (Zarif Muhammed Emirek) II. Turanşah'ı öldürmüştü. II. Muhammed b. Behramşah

⁵⁷⁸ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 201.

⁵⁷⁹ Efdaleddin Kirmani, İkdal Ula lil Mevkıf el-ala, s. 10-11-12.

⁵⁸⁰ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 201-202.

kalede bulunuyordu. Onu oradan çıkartıp; tahta koydular. II. Muhammed saltanata sahip olunca; ilk işi Refieddin'i (Zarif Muhammed Emirek) öldürmek istedi. Kirman Melikinin adamları bir hile ile onu parça parça ettiler.⁵⁸¹

Nişabur merkez olmak üzere Horasan'ın bir kısmına hakim bulunan Ay-Aba oğlu Togan-şah 581 (1185) yılında ölmüştü. Yerine oğlu Sacar-şah geçti ise de, iktidar, emirlerden Menli Tegin'in elinde idi. Bu emirin dirayetsiz hareketleri yüzünden diğer emirlerden bir çokları, gerçekten kabiliyetli bir hükümdar olan-Sultan şah'ın hizmetine girdiler. Toganşah'ın eniştesi olan Melik Dinar'a gelince, o da, Nişabur'dan ayrılarak Kirman'a ayak bastı. (21 Ramazan 581/16Aralık 1185) Dinar, Sultan Sencer'i yenen Oğuzlar'ın başlarındaki beylerden biriydi. Dinar'ın Kirman'a gelmesinin bir davet ile ilgili bulunması pek muhtemeldir. Bunu da oradaki Oğuzlar yapmış olacaktırlar. Ayrıca Kobnan valisi Mücaiddin'in de bir kaç defa Gürgen'e giderek Dinar'ı Kirman'a davet ettiği söylenmektedir. Esasen, Dinar'ın Kirman'a 80 atlı ile gelmesi, böyle bir davet ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Dinar doğruca Oğuzların bulunduğu Nermaşir'e gitti.⁵⁸²

Melik Dinar, Bem valisi Sabıkkeddin Ali'yi itaat altına aldıktan sonra Zerend'e giderek bu şehre hakim oldu. O, bundan sonra Kirman Selçukluları başkenti Berdesir'e hakim olmak istiyordu.⁵⁸³ Dinar, Kirman'ı uzun bir zamandan beri mahrum kaldığı huzur ve sükuna kavuşturdu; orayı adalet ile idare etti. Kendi kavmine karşı da mülayim davrandı. Onlar yine eskisi gibi, Nermaşir, Nesa ve Reyhan'da oturuyorlardı. Burası Kirman'ın en iyi hububat yetiştiren bölgesi idi. Dinar hakimiyetini denize kadar uzatmış, eski zamanlardan beri Hind. Afrika ve Arabistan ticareti ile zengin bir gelire sahip bulunan Kays adasının hükümdarını da vergiye bağlamıştı. Ayrıca Mekranı da tabiiyet altına almıştı.⁵⁸⁴ Melik Muhammedşah yardım istemek için gittiği Irak'ta Sultan III. Tuğrul ve Atabeg

⁵⁸¹ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118-119.

⁵⁸² Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 124-125.

⁵⁸³ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 332-333.

⁵⁸⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 125.

Kızıl Arslan'dan umduğunu bulamamıştı. Onlar, atabek zenginin oğulları ile beraber Melik II. Muhammedşah'ı Fars'a yolladılar. Ancak Salgurlu atabegi Tekle de yardım hususunda pek istekli değildi. II. Muhammedşah oradan da Bem'e geri döndü.⁵⁸⁵ Bem Hakimi Sabıkkeddin Ali, daha önce de Mübarekşah'ı Melik ilan etmişti. Selçuklu ailesinden birine dayanarak Bem'deki hakimiyetini meşrulaştırmak ve atabeg olmak istemişti. Şimdi bu arzusunu gerçekleştirmek için eline ikinci kez fırsat yakalamış oluyordu. Bu sebeple Melik II. Muhammedşah'a itaat etti ve kendi kızını onunla evlendirdi. Öte yandan, Melik Dinar, bu durumu haber aldığı anda, kış olmasına rağmen Bem üzerine yürüdü. Orada birkaç gün kaldıktan sonra, az sayıdaki ayak takımını cezalandırmak için Habis'e yöneldi. Ancak kış mevsiminin verdiği zorluk, onun Habis önünde kalmasını engellemişti. Melik Dinar, burada tekrar Melik Muhammedşah'ın bulunduğu Bem'e döndü. Bem halkı, kış mevsimindeki bir kuşatmanın güçlüğünü düşünerek barış istedi. Neticede Sabıkkeddin Ali'nin tekrar Melik Dinar'a itaat etmesi ve Melik Muhammedşah'ın Kirman'dan uzaklaştırılması şartı ile iki taraf anlaştı. Bu şekilde Sabıkkeddin Ali, Melik Dinar ile anlaştıktan sonra Melik II. Muhammedşah ve onunla evli olan kızı Kirman'dan ayrıldı. Böylece Kirman Selçukluları, tarih sahnesinden silinmiş ve yerini, Melik Dinar'ın kurduğu Oğuz Devleti almıştı. 584-585 kışı (Ocak 1189)⁵⁸⁶

2. II. Muhammedşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi

Melik II. Muhammedşah Kirman'dan Sistan'a gitti. Oradan da yardım istemek üzere Harezm'e gitti. Onun Harezm'e gelmesi sevinçle karşılandı. Harezmşah Tekiş saygı göstermede de büyük itina gösterdi. Toplantı ve gösterilerde dostlukta ona kendi çocukları gibi davranıyordu. Fakat Kirman Meliki tutarsız davranıyordu. Onun inancında belli bir hedefi yoktu. Belli bir süre sonra II. Muhammedşah burada da aradığını bulamadı. Birkaç gün sabretti ve istediğini alamadı. Yardım amacıyla Gur ve Gazne tarafına yöneldi. Kar dolu dağlarda ve çok uzaklarda ve hayal yolculuklarını yaptı. Onun kendisi ruh cevherinden hakka

⁵⁸⁵ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s. 118-119.

⁵⁸⁶ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 333.

kavuşuncaya kadar hayatı böylece geçmişti. II. Muhammedşah b. Berhamşah b. Tuğrulşah b. Mahmut b. Arslanşah b. Kirmanşah b. Kavurd gurbette vefat etti.⁵⁸⁷ Son Kirman Meliki II. Muhammedşah nasıl öldüğü konusunda kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. En son Gazne'de bulunduğu için; burada gömülü olduğu tahmin edilmektedir. Kaç tarihinde öldüğü de bilinmemektedir. Melik II. Muhammedşah Kirman Selçukluları Devletini yeniden canlandırmak için çok çalışmış, bu yolda İran Selçukluları, Salgurlar ve Harezmsahlara devletlerine başvurmuştur. Ancak birincisi yedi, ikincisi onbeş yaşında henüz çocuk ve tercübesiz yaşta tahta geçmiş olan bu mücadeleci, fakat talihsiz hükümdar istediğine kavuşmadan vatanından uzakta ölmüştür.⁵⁸⁸ Kirman Selçukluları, Melik Dinar'ın 1189 yılında Berdesir'i ele geçirdiği zaman, yıkılmış oldu. Kirman'da Melik Dinar'ın kurduğu Oğuz devleti kuruldu.

Kirman Selçukluları devleti yabancı bir toprakta, yabancı bir etkin zümre üzerine kurulmuş askeri bir devlettir. Oğuzlar buraya bir kavimler göçü halinde değil, sayısı beş altı bini geçmeyen bir istila ordusu halinde gelmişlerdir. Hükümdarın-bilhassa kuruluş ve yayılış devirlerinde-tebaası üzerinde hudutsuz bir selahiyeti vardı. Sonra devletin dış siyasetinin idaresinde, kimseden emir ve selahiyet almaksızın müstakil olarak hareket edebiliyordu. Kirman Selçukluları Devleti kısa devreler müstesna hiçbir zaman tam müstakil olmamıştır. İdare teşkilatının başında mutlak selahiyetli ve gayri mesul hükümdar bulunuyordu. Tahta geçişte belli bir veraset kaidesi yoktu. Kuvvetli olan, orduyu elde eden tahta geçebiliyordu. Sonraları askeri komutanların istediklerini geçirdiklerini ve hatta bazan şer'i makamlarla uzlaşarak (ondan fetva almak suretiyle) hükümdarı tahtan indirdiklerini görüyoruz.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Kadı Ahmet Gaffari, a.g.e., s.118-119. Muhammed b. İbrahim, *Tarih-i Kirman*, s.155-156. Hamdullah Mustevfi Kazvini, a.g.e., İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlara Devleti Tarihi*, s.107.

⁵⁸⁸ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 334. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 228

⁵⁸⁹ Mehmet Altay Köymen, "Kirman Selçukluları Tarihi" *D.T.C.F. Dergisi*, sayı: 1, Ankara 1943, s. 130-134.

SONUÇ

Büyük Selçuklu, Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının bazıları hastalanarak, bazıları zehirlenerek veya boğdurularak, bir kısmı savaşta aldığı yaralardan ve bir kısmı da başkaları tarafından suikasta uğrayarak ölmüş veya öldürülmüşlerdir. Bu ölüm olaylarının başlıca sebebi hanedan üyeleri arasındaki taht mücadeleleri idi. Böylece sultanlar çok yıpranmışlardı ve halkta ise bitkinlik ve yorgunluk yaratmıştı. Ancak sultanların adaletli ve hoşgörülü olmalarından dolayı halk onları seviyordu. Hükümdarlar ülke yönetiminde, bu mücadelelerde bulunmasalardı, daha başarılı olurlardı. Belki de Selçuklu devletleri yüzyıllarca hayatlarını devam ettirir ve Fas'tan Çine kadar olan yerleri fethederek dünya hükümdarı olma imkanını da yakalayabilirdi. Selçuklu Sultanları gerek kişilikleri gerekse devlet yöneticilikleri yönünden üstün faziletleri vardı. Zaten Melikşah'ta dünya hükümdarı olmak istemiştir. Fakat ömrü buna yetmedi. Birçok sultanda çok genç yaşta vefat etmiştir. Eğer Alparslan veya Melikşah olgunluk devirlerini yaşasalardı durum çok farklı olurdu. Dünya imparatoru olma sıfatına erişebilirdi.

Büyük Selçuklu, Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının gömülü oldukları yerler Isfehan, Hemedan ve Berdesir, Rey, Merv vbe Ciruft'tur. Bu yerleşim merkezleri başkent ve önemli ticaret ve kültür bölgeleriydi. Bazı sultanlar diğer devletin başkentinde gömülmüşlerdir. Örneğin Kirman devletinin kurucusu Kavurd, Berdesir veya Ciruft'ta değil; Irak Selçuklu devletindeki Hemedan'da defnedilmiştir. Bugün Selçuklu Sultanlarının bulunduğu mezarlar ya çok harap olmuş veya kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu tarihi değerlere sahip çıkmamız gerekir. Bugün üzerinde bağımsız bir millet olarak yaşamakta olduğumuz bu Aziz Vatanı kazandıran Büyük Türk hükümdarlarını saygı ve gururla anmak, biz Türkler için asla ihmal edilmemesi gereken bir görev olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

ABUL-Farac, **ABUL-Farac Tarihi**, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, I, II, Ankara, 1945.

AKA İsmail, "Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü oldukları Yerler" **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 310, Ankara, 1989.

AKA İsmail, "Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü oldukları Yerler" **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 312, Ankara, 1989.

ALPTEKİN, Çoşkun, **The Reign of Zangı**, Erzurum, 1978.

AZIMI, **Azimi Tarihi**, Çev.: Ali Sevim, Ankara, 1988.

BOSWORTH, **İslam Devletleri Tarihi**, Çev.: Erdoğan Merçil, İstanbul, 1980.

BOSWORTH, "Kavurd mad" **Encyclopaedia of Islam**, IV Leiden, 1978.

CAHEN CL. "Alparslan mad" **Encyclopaedia of Islam**, I Leiden, 1960.

CAHEN CL. "Berk yaruk mad" **Encyclopaedia of Islam**, I Leiden, 1960.

EFDALADDIN Ebu Hamid Ahmet b. Hamid Kirmani, **İkdel-ula lil-Mevkîf el-ala**, (nşr. Ali Muhammed Amiri Naimi), Tahran hş. 1311.

EFDALADDIN Ebu Hamid Ahmet b. Hamid Kirmani, **Bedayül-Ezman fî vekayii Kirman**, (nşr. Mehdi Beyani), Tahran hş. 1326.

GAFFARI Kadı Ahmet, **Tarih-i Cihan Ara**, (nşr. Hasan Nuraki), Tahran hş. 1342.

HAMDULLAH b. Ebu Bekir Ahmet z. Nasr Müstevfi el-Kazvini, **Tarih-i Güzide**, (nşr. Abdül Hüseyin Nevai) Tahran nş. 1330-1339.

- İBNÜL Esir, **Elkamil fit-tarih**, Çev.: Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça ve başkaları, IX, X, XI, XII, İstanbul, 1987.
- İBNÜL Adim, **Bugyet-üt-taleb fit-tarihi Haleb**, Çev.: Ali Sevim (Biyografilerler Selçuklular Tarihi), Ankara, 1982.
- İBN Kalanisi, **Tarihi Dimaşk**, (nşr. Amedroz), Beyrut, 1908.
- İmadeddin al-katip al-isfahaninin al-Bondari, **Zubdat an-nusra va nuhbat al-usra**, (Th. Houtsma'dan Türkçeye çeviren Kıvameddin Burslan), İstanbul, 1943.
- KAFESOĞLU İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, Ankara, 1972.
- KAFESOĞLU İbrahim, **Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, 1953.
- KAFESOĞLU İbrahim, **Harzemşahlar Devleti**, Ankara, 1956.
- KAFESOĞLU İbrahim, "Selçuklular mad" İA., X, İstanbul, 1967.
- KAFESOĞLU İbrahim, "Alparslan mad" İA. (T.D.V), II, İstanbul, 1989.
- KAFESOĞLU İbrahim, "Kavurd mad" İA., VI, İstanbul, 1955.
- KAFESOĞLU İbrahim, "Kirman Selçukluları mad" İA., X, İstanbul, 1967.
- KAFESOĞLU İbrahim, "Melikşah mad" İA., VIII, İstanbul, 1957.
- KÖPRÜLÜ Fuat, "Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuniyeti", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, Ankara, 1944, I.
- KÖYMEN Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, (Kuruluş Devri) I**, Ankara, 1979.

KÖYMEN Mehmet Altay, **Alparslan ve Zamanı**, Ankara, 1983.

KÖYMEN Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, 1963.

KÖYMEN Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilası**, Ankara, 1947.

KÖYMEN Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, (2. İmparatorluk Devri) V**, Ankara, 1991.

KÖYMEN Mehmet Altay, “**Tuğrul Bey mad**”, İA. XII, İstanbul, 1975.

KÖYMEN Mehmet Altay, “**Alparslan Zamanı Askeri Teşkilatı**”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, V, 8-9 sayı, Ankara, 1947.

KÖYMEN Mehmet Altay, “**Sencer mad**”, İA., X, İstanbul, 1967.

KÖYMEN Mehmet Altay, “**Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı**”, **D.T.C.F. Dergisi**, (1947).

KÖYMEN Mehmet Altay, “**Kirman Selçukluları Tarihi**”, **D.T.C.F. Dergisi**, sayı:1, Ankara, 1943.

KÖYMEN Mehmet Altay, “**I. Tuğrul mad**”, İA., XII, İstanbul, 1975

KÖYMEN Mehmet Altay, “**II. Tuğrul mad**”, İA., XII, İstanbul, 1975

ZETTERSTEEN K.V., “**Berkyaruk mad**”, İA., II, İstanbul, 1961.

HOUTSMA M. th., “**Mahmut b. Melikşah mad**”, İA., VII, İstanbul, 1957

HOUTSMA M. th., “**Muhammed b. Mahmut mad**”, İA., VII, İstanbul, 1957.

HOUTSMA M. th., “**Muhammed b. Melikşah mad**”, İA., VIII, İstanbul, 1960.

MERÇİL Erdoğan, Gazneliler Devleti Tarihi, Ankara, 1989.

MERÇİL Erdoğan, Kirman Selçukluları, Ankara, 1980.

MERÇİL Erdoğan, Salgurlular, Ankara, 1975.

MIR Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havendşah Mirhond, Ravzat üs-safa, IV, Tahran hş. 1338-1339.

MUHAMMED ibn. İbrahim, Selçukname (nşr. Bastaniyi Parizi) Tahran hş. 1343.

MUHAMMED ibn. İbrahim, Tarih-i Kirman (nşr. Bastaniyi Parizi) Tahran hş. 1343.

NASREDDİN Münîşi Kirmani, Sımt el-Ula lil-Hazret el-Ulya (nşr. Abbaş İkbâl).

NİZAMÜLMÜLK, Siyasetname, Çev.: Nurettin Bayburtlugil, Ankara, 1981.

ÖZAYDİN Abdülkerim, Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, Ankara, 1990.

ÖZAYDİN Abdülkerim, "Berkyaruk mad", İA. (T.D.V.), V, İstanbul, 1992.

RAVENDİ, Rahat üs-sudur, Çev.: Ahmet Ateş, I, II, Ankara, 1960.

REŞİDÜDDİN, Cami üt-tevarih, Çev.: Ahmet Ateş, Ankara, 1960.

SADRUDDİN Ebul Hasan Ali ibn Nasr ibn Ali El-Hüseyni, Ahbar üd-devlet is-selçukiyye, Çev.: Necati Lugal, Ankara, 1943.

SEVİM Ali, Anadolunun Fethi, Ankara, 1988.

SEVİM Ali - Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, 1995.

- SİBT ibnül Cevzi, **Mırat üz-zaman fit-tarihül-Ayan**, Neşr. Ali Sevim, Ankara, 1968.
- SİBT ibnül Cevzi, **Mırat üz-zaman fit-tarihül-Ayan**, I, II, (vo.VIII), Haydarabad 1951-1952; (Selçuklularla ilgili kısmı yayınlayan Ali Sevim), Ankara, 1968.
- SURYANI Mihail, **Chronique**, nşr. H.D. Andreasyan, Hanüz basılmamış nüsha, 1905.
- SÜMER Faruk - Ali Sevim, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Ankara, 1971.
- SÜMER Faruk, **Oğuzlar**, İstanbul, 1972.
- SÜMER Faruk, “**Arslanşah b. Tuğrul mad**” İA. (T.D.V.), III, İstanbul, 1991.
- SÜMER Faruk, “**Mesut mad**”, İA., VII, İstanbul, 1957.
- TURAN Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1969.
- TURAN Osman, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, I, İstanbul, 1969.
- URFALI Mateos, **Urfalı Mateos vekayinamesi**, Çev.: H.D. Andreasyan, 2. baskı, İstanbul, 1987.
- YİNANÇ Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi (Selçuklular Devri)**, Ankara, 1944.
- YİNANÇ Mükrimin Halil, “**Alparslan mad**”, İA., I, İstanbul, 1950.
- YİNANÇ Mükrimin Halil, “**Arslan b. Tuğrul mad**”, İA., I, İstanbul, 1950.
- YİNANÇ Mükrimin Halil, “**Arslanşah mad**”, İA., I, İstanbul, 1950.

ÖZGEÇMİŞ

01.07.1972 tarihinde Manisa-Akhisar'da doğdu. İlk, Orta ve Lise öğrenimini burada tamamladı. 1990 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 1994 yılında bu bölümden mezun oldu. Aynı yıl E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün açmış olduğu yüksek lisans sınavını kazanarak Tarih-Ortaçağ Anabilim dalında öğrenim görmeye hak kazandı. Halen aynı anabilim dalında öğrenimine devam etmektedir.

YÜKSEK ÖĞRETİM DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ GİRİŞ FORMU	
YAZARIN Soyadı : TÜTEN Adı : MURAT	Kayıt No:
TEZİN ADI TÜRKÇE : BÜYÜK SELÇUKLU, IRAK SELÇUKLU VE KIRMAN SELÇUKLU SULTANLARININ ÖLÜMLERİ VE GÖMÜLÜ OLDUKLARI YERLER	
YABANCI DİL: GREAT SELJUKS, IRAK SELJUKS AND KIRMAN SELJUKS SULTANS' DEATHS AND WHERE THEY ARE BURIED	
TEZİN TÜRÜ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Doçentlik ☐ Tıpta Uzmanlık ☐ Sanatta Yeterlilik ☐	
TEZİN KABUL EDİLDİĞİ Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ Fakülte : Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ Diğer Kuruluşlar : Tarih :/...../199	
TEZ YAYINLANMIŞSA Yayınlayan : Basım Yeri : Basım Tarihi : ISBN :	
TEZ YÖNETİCİSİNİN Soyadı, Adı: BAYKARA TUNCER Ünvanı : Prof.Dr.	

TEZİN YAZILDIĞI DİL: TÜRKÇE	TEZ SAYFA SAYISI: 168
TEZİN KONUSU (KONULARI) 1- BÜYÜK SELÇUKLU SULTANLARI 2- IRAK SELÇUKLU SULTANLARI 3- KIRMAN SELÇUKLU SULTANLARI 'NİN GÖMÜLÜ OLDUKLARI YERLER	
TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER 1- SELÇUK 2- SULTANLAR 3- İRAN 4- IRAK 5- KIRMAN	
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER 1- SELJUK 2- SULTANS 3- IRAN 4- IRAK 5- KIRMAN	
1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum. ☐	
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir. ☐	
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir. ☒	
Yazarın İmzası 	Tarih 06.02.1998

ÖZET

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul bey burun kanaması sonucu ölmüştür. Rey'de gömülmüştür. Alparslan, Berzem kalesi muhafızı Yusuf tarafından öldürüldü. Merv'de gömüldü. Melikşah humma hastalığından veya zehirlenerek öldü. İsfahan'da gömüldü. Mahmut çiçek hastalığından öldü. İspahan'da gömüldü. Berkyaruk verem ve basur hastalıklarından öldü. İsfahan'da gömüldü. Muhammed Tapar hastalandı veya zehirlenerek öldürüldü. İsfahan'da gömüldü. Sencer kulunç ve ishalden öldü. Merv'de gömüldü.

Irak Selçuklu Sultanı Mahmut zehirlenerek öldürüldü ve İsfahan'da gömüldü. Davut 3 kişi tarafından öldürüldü ve Merv'de gömüldü. I. Tuğrul kulunçtan öldü. Hemedan'da gömüldü. Mesut şiddetli hummadan veya kusma hastalığından öldü. Hemedan'da gömüldü. Melikşah kalp sektesinden veya zehirlenerek öldü. İspahan'da gömüldü. Muhammedşah vereme yakalandı. Hemedan'da gömüldü. Süleymanşah boğduruldu veya zehirlenerek öldürüldü. Hemedan'da gömüldü. Arslanşah zehirlenerek öldürüldü. Hemedan'da gömüldü. II. Tuğrul savaşta öldürüldü. Rey'de gömüldü.

Kirman Selçuklu Sultanı Kavurd boğduruldu veya zehirlenerek öldürüldü. Hemedan'da gömüldü. Kirmanşah hastalandı veya zehirlenerek öldürüldü. Berdesir'de gömüldüğü tahmin ediliyor. Hüseyinşah ne zaman nerede öldüğü bilinmiyor. Berdesir'de gömüldüğü tahmin ediliyor. Sultanşah istiska hastalığından öldü. Berdesir'de gömüldü. I. Turanşah savaşta öldürüldü. Hemedan'da gömüldü. İranşah kaçarken yakalanarak öldürüldü. İranşah Berdesir'de gömüldü. Arslanşah oğlu tarafından hapsedildi ve orada öldü veya zehirlendi. Berdesir'de gömüldü. Muhammedşah birdenbire öldü ve Ciruf'ta gömüldü. Tuğrulşah frengi hastalığından öldü. Ciruf'ta gömüldü. Behramşah istiska hastalığından öldü ve Berdesir'de gömüldü. Arslanşah savaşta öldürüldü. Ciruf'ta gömüldü. II. Turanşah gut hastalığına tutuldu. Bu sırada düşmanları onu parça parça ettiler. Berdesir'de öldü. II. Muhammedşah nasıl öldüğü bilinmiyor. Gazne'de gömüldü.

SUMMARY

Great Seljuks Sultan Tuğrul bled from the nose so he died in 1063. He was buried in Rey. Alparslan was killed by Yusuf Berzemi in 1072. He was buried in Merv. Melikşah had in a fever or was poisoned in 1092. He was buried in Isfhan. Mahmut had smallpox. After then he died. He was buried in Isfahan. Berkyaruk had tuberculosis and piles. After he died. He was buried in Isfahan. Muhammed Tapar became ill or was poisoned and died. He was buried in Isfahan. Sencer had colic and diarrhoea. Next he died in 1157. He was buried in Merv.

Irak Seljuks Sultan Mahmut was poisoned in 1131. He was buried in Isfahan. Davut was killed by three men. Then he died. He was buried in Merv. I Tuğrul had colic and died. He was buried in Hemedan. Mesut had in a fever. After he died. He was buried in Hemedan. Melikşah had heartattack or was poisoned. He was buried in Isfahan. Muhammedşah had tuberculosis. After then he died. He was buried in Hemedan. Süleymanşah was strangled or poisoned. Next he died. He was buried in Hemedan. Arslanşah died. Because he was poisoned. He was buried in Hemedan. II. Tuğrul died fighting in 1194. He was buried in Rey.

Kirman Seljuks Sultan Kavurd was poisoned or trangled So he died. He was buried in Hemedan. Kirmanşah had ill or poisoned. then he died. He was buried in Berdesir. Hüseyinşah's deats is unknown. It was quessed he was buried in Berdesir. Sultanşah had dropsy. After he died. He was buried in Berdesir. I Turanşah died fighting. He was buried in Hemedan İranşah didnt make one's escape. Afterthen he died. He was buried in Berdesir. I Arslanşah was imprisoned by his son. Next he died or was poisoned there. He was buried in Berdesir. I Muhammedşah's death is unknown. He was buried in Ciruft. Behramşah had dropsy and died. He was buried in berdesir. II Arslanşah died fighting. He was buried in Ciruft. II. Turanşah had the gout. Meanwhile his enemies cut up him. he was buried ibn Berdesir. II. Muhammedşah's death is unknown. He was buried in Gazne.